

AKADEEMIA

JÜRI VILMSI VÕITLUSRIKAS JA SAATUSLIK ELUTEE - - - - -	A. LOORING
JÜRI VILMS TSAARIREŽIIMI-VASTASES VÕITLUSES -	L. A.
RAHVUSTERVIKLUSEST - - - - -	H. KRUIUS
MEIE KESKKOOL JA HARIDUSE EESMÄRGID - - -	P. HINNOV
MATEMAATILINE HUUMOR - - - - -	A. ORAS
ÕIGUSKAITSE TÕHUSTUSI UUES TSIVILPROTSESSIS (II) - - - - -	T. GRÜNTAL
KULD JA AMEERIKA ÜHENDRIIKIDE KAUBANDUS- POLIITIKA - - - - -	S.
JÜRI VILMSI MÄLESTUSE JÄÄDVUSTAMISEST - - -	

NR. 3

APRILL

1940

Jüri Vilms

oli o.-ü. „VABA MAA“ asutajaid ja andis temale nime. Jüri Vilmsi vaimus ilmus „VABA MAA“ ja toimetatakse nüüd

„Rahvaleht“

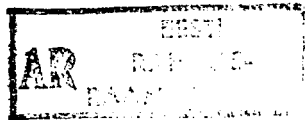
„RAHVALEHT“ sammub kindlalt oma rada. Ta on vaba kõrvalistest mõjutustest ja võib julgelt igäühele tõtt näkku ütelda. Selles seisabki „RAHVALEHE“ suur poolehoid ja tugevus.

„RAHVALEHT“ on toimetatud nii, et igaüks leiab sealt midagi endale. Oma elulähedase kirjaviisiga haarab ta kõike.

Tellige „Rahvaleht“

elav — värsk — huvitav

Kõik tellijad saavad kaasa tellida „Esmaspäeva“ 15 sendiga kuus. 3 kuu tellijaile on „Perekonnaleht“ ja „Ajude Gümnaastika“ poole hinnaga. Tellida saab igast postiasut.

AKADEEMIA

NR. 3 (25)

APRILL

1940

JÜRI VILMSI VÕITLUSRIKAS JA SAATUSLIK ELUTEE

Käesolevas kirjutises antakse lühike ülevaade J ü r i V i l m s i isikust, tema saatuslikust eluteest, tema osast Eesti iseseisvuse võitluses ja lõpuks tema viimsest teekonnast ¹⁾).

Asudes küsimust käsitlema objektiivse ajaloolise vaatlejana, pean vajalikuks ennekõike rõhutada seda, et esitan Vilmsi isikut, tööd ja võitlusi sellistena, nagu seda lasevad valgustada ajaloolised ürikmaterjalid ja teated, ilma midagi retušeerimata, nagu see on tänapäeva mõnel „koolkonnal“ heaks tooniks.

Vilmsi elu ja töö vaatlus ning mõistmine jääks ebaselgeks, kui me ei vaatleks Vilmsi kaasaja tausta — seda tuleb teha, kuigi vaid üsna põgusais joonis. Ei ole siin palju abi seni ilmunud meie hilisemat ajalugu käsitlevaist teostest, sest neis ei valgustata üheski meie iseseisvuse sünni eelvõitlusi, ei ka neid põhjusi ega sündmusi, kuid sellesse ajajärku langeb just suur osa Vilmsi elust. Siin on tulnud vastavat ajajärku uurida, selleks koguda andmeid ja materjale, sellepärast kõik, mida järgnevalt julgen väita, on tõestatav ja kokkukõlas allikmaterjalidega.

1901. a. sügisel võeti vastu Pärnu gümnaasiumi II klassi 12-aastane tugevaõlgne ja fragi Pilistvere poiss J ü r i V i l m s. Juba karjapoisina oli ta endast suurematele külapoistele, kes talle olid liiga teinud, tõotanud, et oodaku need, kui ta kord advokaadiks saab, küll ta siis neile õigust mõistab. Gümnaasiumi astumisega tegi ta selle ihaldatud kutse poole püüdmiseks esimese sammu. Kerge ei olnud aga majanduslikult selle mõisaehitustöölise-talurentniku poja haridustee. Vanemaile teinud raskusi kooliraha tasumine, esimesel õppeaastal pidanud vanemad müüma isegi oma ainukese lehma, et tasuda kooliraha. Andeka õpilasena vabastati Vilms varsti õpperahast ja hiljem pea kogu gümnaasiumis õppimise aja teenis ta endale ülalpidamiseks raha kaasõpilastele tundide andmisega.

Pärnu gümnaasium oli aastakümnete jooksul olnud eesti poiste kadakasaksastumise ning truude vene riigiametnikkude ettevalmistus-

1) Käesolev „Akadeemia“ number pühendatakse J ü r i V i l m s i surmapäeva tähistamiseks ja tema sangarliku elu ja surma mälestamiseks. Toimetus.

kohaks. Vilms rajas oma klassikaaslastega ja kaasõpilastega uue ajajärgu kogu Pärnu noorsoo elus. Veel 1904. a. kurdab Vilms illegaalses õpilasaajakirjas „Taimes“ (nr. 1), et Pärnu gümnaasiumis õppivat umbes 200 eesti poissi, kuid vaevalt pooled neist tunnistavat end eestlasteks. Varem oli selline ümberrahvustamisprotsess toimunud pidevalt, takistamatult, kuid nüüd organiseerusid õpilased ja astusid ise selle vastu võitlema.

1904. a. sügisel rajati Vilmsi ja tema klassikaaslaste algatusel ning juhtimisel illegaalne õpilasing „Taim“. Algul oli noorsoo meelsus opositsiooniline ja rahvuslik, kuid 1905. a. lähenedes muutus õpilaste meelsus sotsialistlik-radikaalseks. Samal ajal tekkis selliseid illegaalseid õpilasinge ka mujal: Tartus, Tallinnas, Kuressaares, Paides jm. — ning algas uue ajajärgu kuulutamine Eesti kultuuriarengus ja ajaloo. Vana Lorenzsonn kirjutas ikka veel „Perno Postimehes“, et Vene keiser valitsevat jumala asemikuna maapeal. A. Grenzstein seletas, et Vene keiser olevat eestlastele „jäädav kuldvara“. Usk Vene tsaarisse ja Venemaa vägevusse säilis teatud osas haritlastes ja rahvas kuni 1917. a. veebruarirevolutsioonini. Kostis hoiatavaid häáli, et eestlased ei segaks end poliitikasse, ja oleksid ülimal määral riigitruud. Usk eesti rahvasse ja tema elujõusse oli väike, möödunud sajandi lõpust on teada terve rida nimekategi meeste kurtmisi, mis ennustavad eesti rahvale kadu.

Uue ajajärgu kuulutajaiks said aga need, kellest seda kõige vähem oodati — noored. 1905. a. eelses õhkkonnas oli „Taime“ ringkonnas täielikult kadunud keisritruudus, tunnistati omaks ja propageeriti demokraatlikku mõtlemisviisi ja riigikorda. Noorsoo kaudu hakkas demokraatia mõte levima ikka laialdasemasse hulkadesse, valmistades pinda Eesti iseseisvusele. Vilmsi näeme neil aastail aktiivse juhtiva tegelasena „Taimes“ organiseerimas, kõnelemas ja juhatamas, samuti on ta mõnda aega ringi illegaalse häälekandja „Taime“ toimetajaks. „Taim“ on jätnud kahtlematult rohkesti jälgi kõigile selle ümber koondunud noortele, peale muu oli ringil oma korralik illegaalne raamatukogu, mille koidefe arv Vilmsi ajal tõusis juba üle tuhande.

Pärnu õpilased elasid kaasa Noor-Eesti liikumisele ja 1905. a. revolutsiooni päevil haaras revolutsiooniline liikumine ka õpilaskonda. 16-aastane Vilms, tugevakasvuline noormees, esines aktiivse ja juhtiva revolutsioonitegelasena.

Saabus raske reaktsiooniaeg 1906. a. Sama õppeaasta esimesel semestril heideti Vilms gümnaasiumi 6. klassist välja. — Vilmsi see ei heidutanud. Ta teotse edasi „Taimes“, kuid ühtlasi näeme teda aktiivse tegelasena juhtimas sotsiaaldemokraatliku partei kohaliku osakonna tööd — ta agiteeris ja organiseeris nii töölistkonnas kui ka õpilaskonnas.

Selline Vilmsi laialdane tsaari-režiimi vastane võitlus ei jäänud muidugi sandarmite ja tähele panemata. Teadaolevail andmeil on Vilms neil õpilasaastail vähemalt kolm korda politsei poolt läbi otsitud ja üle kuulatud, ning kord pidi ta istuma nädalapäevad vanglas eeluurimise all. See ei murdnud Vilmsi optimismi ja vanglast vabanenult pani ta kõik lootused äsja kokkuastunud Vene I duumale, kirjutades kohalikus ajalehes: „Ja kui langevad meie saadikud — nende mõtted ei lange mitte, mõt-

ted elavad edasi ja neil on suur tulevik! Meie valime jälle uued mehed, valime niikaua, kui viimaks mõte võidab." Ning veel enam, samal ajal julges ta arvustada tollal kehtinud sõjaseadust, kirjutades: „Sõjaseadus rõhub kui lasu kõigi meie rahva avalikkude ettevõtete kui ka sisemise elu peal. Rahva edenemine kipub vägisi kängu jääma.“

Demokraatliku mõtte ja sotsialistliku õpetuse levitamine neil reaktiooniaastail ei olnud kerge, kuid Vilms leidis väljapääsuteid. Vilms kõneles, töölised istusid kabelaudade taga või jälle käisid tema pool saksa keele tunnis, kõigil ees saksakeelsed raamatud, kuid Vilms kõneles saksa keele asemel hoopis tsaarivõimu kukutamisest. Üks naiskaasnoor, kes käinud vaid kord sellisel koosolekul, ütleb, et tekkinud hirmuvärinad, kui Vilms kõnelnud Eesti töötava rahva võõraste võimumeeste alt vabastamisest, tsaari troonilt tõukamisest ja revolutsioonist.

Kuigi Vilms vabastati vanglast, jäeti ta politsei valve alla ja 1906. a. suvel pidi ta põgenema Soome maapakku, kuid sellest hoolimata jätkas ta 1906/7. õppeaastal poliitilist tegevust. Nagu tema viimases kostikohas mäletatakse, on ta sel aastal hoidnud ja levitanud puudade viisi tsaarivalitsuse-vastast kirjandust — seda on talle saadetud apelsinikastides.

Koolist väljaheitmine oli Vilmsile teatud mõttes „õnneks“, iseseisvalt õppides lõpetas ta eksternina gümnaasiumi kursuse 1907. a. kevadel, seega aasta varem kui ta oleks seda suutnud teha koolipingis.

Sama aasta sügisel astus Vilms Tartu ülikooli õigusteaduskonda — õppima ala, millest ta juba poisikesena oli unistanud. Ülikooli astumisel polnud tal kopikatki raha ja ka vanematelt polnud loota toetust, kuid küllalt oli Vilmsi kindlast tahtest. Otsekohe ülikooli astunult liitub ta demokraatlikult mõtlevate üliõpilastega, organiseerudes radikaalse ilmeaga EÜS. „Ühendusse“, see organisatsioon oli ameilikult asutatud alles eelmisel aastal, kuid tegelikult oli see möödunud sajandi lõpul algatatud demokraatliku illegaalse J. Jaaksoni, K. Pätsi, M. Martna jt. ümber koondatud „jaaksonlaste“ rühmituse legaliseerimine. Vilms oli üks EÜS „Ühenduse“ aktiivsemaid liikmeid ja tõusis seal aasta pärast esimeheks. „Ühenduse“ üheks tolleaja kultuurilooliselt tähtsamaks ürituseks oli üle maa rohkete kõnekoosolekute korraldamine, kus igal võimalikul juhul, ka loodusteaduslikel ja arstiteaduslikel loenguil kõneldi ridade vahelt demokraatlikust korrast ja arvustati kehtivat Vene monarhistlikku režiimi. Vilms oli selliste kõnekoosolekute korraldajaks ja esines ise palju kordi kõnelejana.

Jälgides dr. Hendrik Sepa uurimust Tartu Vene ülikooli üliõpilaskonna kohta, selgub, et Vilmsi üliõpilasaastail hakkas Vene haridusministeerium teostama Tartu ülikoolis oma reaktsioonipoliitikat. Keskkvalitsus oli suutnud juba 1905. a. sündmused täielikult rahustada ja likvideerida, ja nüüd hakati käima endist teed. Üliõpilaste õigusi, mis olid saavutatud 1905. a., hakati kord-korralt kärpima ja kitsendama. Nii 14. juulil 1908. a. teatas haridusminister, et keelatakse ülikoolide juures üliõpilaste esindajate tegevus. 1908/1909. õppeaastal sisseastujate suhtes määras haridusminister kindlaks *numerus clausus*’ e. Järgnes veel mitmeidki teisi kitsendusi.

Üliõpilased astusid oma õiguste kaitsmisele. 1908. a. sept. algasid üliõpilaste rahutused, algul loengute-streigi jm. töötakistuste näol. Rahutused võtsid sellise ulatuse, et isegi politseimeister oli sunnitud vahele segama. Ka Vilms olnud üks aktiivsemaid kaasüliõpilaste organiseerijaid mitmesugusteks aktsioonideks haridusministri reaktsioonipoliitika vastu. Vilms selgitanud ja julgustanud oma kaaslast, et ükski võimuvalitsus ja reaktsioon ei suuda haritud rahvast igavesti hoida oma kammitsas — tuleb aeg, kus võidab opositsioon ja siis hindab ajalugu igat reaktsionääri vastavalt tema teenetele. Vilms oli visionäär.

Tsaarivalitsuse-vastane opositsioon, demokraatlik vool oli tollal võrdlemisi tugev, kuid ka valitsus talitas karmilt — rohkesti poliitilisi süüdlasi; ka üliõpilasi, istus vanglates. Üliõpilaste seas teotses „Punase Risti“ nimeline organisatsioon, kes kogus raha poliitiliste vangide ja kannatanute abistamiseks. Raha korjamisest võtsid osa paljud üliõpilased, kursuste vanemad, teiste seas ka Vilms oma kursuse vanemana. Organisatsiooni jälile sai aga sandarmivalitsus. 1908. a. suvel otsiti Vilms oma kodukohas Kabalas läbi ja viidi Viljandi vanglasse, kust ta vabastatakse umbes 3 nädala pärast kautsjoni vastu. 1910. a. tuli see asi Ringkonnakohtu istungil arutusele ja Vilms koos teiste üliõpilasist kursuste-vanematega mõisteti 3 nädalaks aresti.

Oma viimastel ülikooliaastatel muutus Vilms ettevaatlikuks ja konspiratiivseks. Kord vangistati ta jälle kahtlusalusena valitsusvastaste lendlehtede levitamise pärast. Otsekohe pärast Vilmsi areteerimist astunud aga kokku revolutsiooniline komitee, kuhu kuulus Vilms, ja järgnevatel öödel levitati linnas lendlehti endiselt. Politsei vabastanud Vilmsi, sest näinud, et lendlehti levitatud edasi.

1910./11. õppeaastal, mil Vilms oli ülikoolis viimast aastat, pühendas ta end rohkem teaduslikule tööle, et siis ülikooli lõpetanult oleks avaramad teotsemisvõimalused. Nagu Läti kirjanik Richard Bērziņš mäletab, on ta siis ainult nooremaid kaasvõitlejaid õhutanud aktiivsele tegevusele ja Bērziņš kirjutab: „Meie haljad üliõpilased „Ühenduse“ ridades... võtsime elavalt osa radikaalsest liikumisest ülikoolis, pannes toime streike, sabotaaže haisupommide pildumisega auditooriumesse jne.“

Vaatamata majanduslikele raskustele ja mitmekordsetele lühemaajalistele vangistustele lõpetab Vilms ülikooli normaalajaga 1911. a. ning asub nüüd teotsema praktiseeriva advokaadina Tallinnas.

Advokaadina tuli Vilmsil veidi oma senist illegaalset tsaarivalitsuse-vastast võitlustaktikat muuta ja nüüd näeme teda Tallinnas teotsemas avaliku tegelasena mitmesugustes organisatsioonides. Illegaalset tegevust jätkas ta teatud määran Tallinnaski ja tema nimi leidis ka Tallinna ajajärgul sandarmivalitsuses poliitiliselt kahtlaste isikute nimekirjas.

Maailmasõda vajutas oma pitseri sellele ajastule ja tolleaegsele poliitilisele elule. Ent ka ometi sõjaolukorra ajal leidis Vilms võimalusi Eesti autonoomia lähemaks kaalumiseks ja propageerimiseks.

Kui 1915. a. parempoolsed eesti tegelased koos balti aadli esindajatega koostasid Maapäeva reorganiseerimise eelnõu, mis esitati ka sise-

ministrile, siis oli Vilms üks tulisemaid selle eelnõu vastaseid. Selle eelnõu järgi pidi Maapäev koostama pariteedi alusel, kus eestlastel ja sakslastel mõlemal 55 kohta. Vilms aga nõudis, et igal rahval olgu esindus vastavalt tema arvulisele suurusele. Ta nimetas seda kava rahva huvide mahamüümiseks ja kirjutas, et selle kava koostamine ja heakskiitmine on tegu, „mille pärast veel kaua meie seltskond peab häbenema“.

Vilmsil olid palju laialdasemad kavatsused. Tallinnas Intelligentide Klubi juures moodustatud kitsas autonomistide rühmas, mille juhiks oli Vilms, arutati ja kaaluti lähemalt Eesti autonoomia võimalust. 4. detsembril 1915. a. kõneles Vilms „Eesti autonoomias“ E. Ü. S. „Ühenduse“ kinnisel koosolekul, kuid 1916. a. mais Eesti talurahva vabastamise 100 a. juubeli pidulikul koosolekul „Estonias“ nõudis Vilms avalikult Eestile autonoomiat. Kõne olnud niivõrd radikaalne, et paljud kuulanud seda hirmuvärinal ja sõbrad kartnud selle pärast Vilmsi maalt väljasaatmist. Tolleaegsed ajalehed ei julgenud refereerida ka mõne reagagi Vilmsi kõnet. Ainult „Postimees“ tähendas hiljem Vilmsi kõne kohta, et „Estonia“ pani õige põhjaheli kaikuma, et meie alles siis vabad oleme ja vabaduspäidusid tohime pidada, kui meil suured Inglismaa *Magna Charta* inimõigused käes on ja täielik autonoomia valitsemas. Vilms oli esimene eestlane, kes julgus avalikult nõuda Eestile autonoomiat ja tõepoolest Vilmsi nõudmised realiseerusid enne, kui seda oleks juletud loota.

Olles seega jõudnud lõpule Vilmsi ex-Vene-aegse tegevuse vaatlusega, võime öelda resümeerivalt. See ajajärk on Eesti iseseisvuse võitluse eelajajärk, ilma sellise illegaalse selgitustööta oleks vaevalt vist jõutud küll Eesti iseseisvuseni. Selle illegaalse propagandaga pandi eesti rahvas poliitiliselt mõtlema ja suur osa haritlaskonnast ja rahvast hakkas demokraatlikult mõtlema, kadus keisritruudus. Vilms on üks tolle ajajärgu julgemaid ja huvitavamaid kujusid ning organisatoreid. Vilmsi toleaga tegevuse vaatlus vahest aitab mõista selle ajajärgu tähtsust ja olemust. See ajajärk on iseendast nii lähedane, võib olla, et sellepärast pole see saanud veel ajaloolise uurimise objektiks, kuid Eesti riigi sünniloole õigeks mõistmiseks vajaks see juba lähemat objektiivset valgustust.

Tuli 1917. a. revolutsioon. Tsaarivalitsus kukutati ja riigivõimu hakkas juhtima Ajutine Valitsus. Vilmsil oli nüüd võimalus asuda täielikult legaalselt teotsema ja sel perioodil 1917. a. märtsist — 1918. a. märtsini — need on päevad, mil Vilms kirjutas oma nime kustumatult Eesti ajalukku. Ka sel perioodil sai Vilms vabalt teotseda vaid 9 kuud — kogu ülejäänud elu pidi Vilms teotsema võimumeeste surve all illegaalselt.

Peale veebruarirevolutsiooni pühendas Vilms end täie jõuga poliitilisele tegevusele, ei ole sel ajajärgul pea ühtegi suuremat rahvuslikku üritust, kus Vilms ei oleks juhtivalt tegev. Neil päevadel jättis ta jooksva advokatuuritöö oma abi hooleks, kuna Vilms ise hakkas Eesti rahva advokaadiks nõudma ammuigatsetud õigusi, võitlema Eesti iseseisvuse eest.

Kuni 1917. a. veebruarirevolutsioonini olid Liivi- ja Eestimaal maaomavalitsused täielikult suurmaamannikkude balti-aadlikkude käes. Ofse

pärast revolutsiooni asutakse keskvalitsuselt nõudma Eestile laialdast autonoomiat. Vilms oli Tallinnas selle mõtte algatajaid ja vastavate reformide nõudmiseks ja teostamiseks asutati otsekohe Tallinna Eesti Liit, kus Vilms etendab juhtivat osa. Ta võttis osa ka vastavast suuremast nõupidamisest Tartus ja valiti delegatsiooni liikmeks, kes Eesti autonoomia-seaduse eelnõu esitas keskvalitsusele. Delegatsiooni liikmena Peterburis viibides esines ta seal 1. aprillil suurel avalikul kõnekoosolekul kõnega, ja teatas, et eestlaste nõudmiste lõppsihiks on saavutada osariigi õigusi. Ka see nõudmine, ja otse Vene pealinnas avaldatuna, oli esmakordne, kuid selleks ei olnud Vilmsil vaja nii suurt julgust kui eelmisel aastal autonoomia nõude avaldamisel, sest sel momendil olid täielikud vabaduse päevad.

Lõpuks 12. aprillil Vene Ajutine Valitsus andis nn. autonoomia dekreedid, millega Eesti saavutas kogukondliku iseseisvuse, kogu Eestimaa liideti üheks haldusühikuks ja maaomavalitsus läks eestlaste kätte. Siiski aga küllalt vaeva ja korduvaid Peterburi käike nõudis Vilmsilt ja ta kaastlastelt, enne kui saavutati 5. juulil autonoomia dekreedid elluviimise määrus. Need mõlemad aktid otse võideldi kätte, — seda näitab nende lähema saabumislooga tutvumine, ning Vilmsi julge algatus, sammud ja aktsioonid on nende aktide saamisloos eriti märkimisväärt.

14. juulil 1917. a. võis kokku astuda Eesti Ajutine Maanõukogu ja eestlased võisid esmakordselt hakata ise juhtima Eestimaa saatust. Mõnekorral raskemaks ja keerukamaks oleks kujunenud Eesti iseseisvuse võitlus, kui poleks olnud Eesti Maanõukogu, kogu maa seaduslikku esindust. Maanõukogus teotses Vilms abiesimehena ja ta tõusis seal jällegi silmapaistvaks kujuk.

Mainimist väärib ka Vilmsi tegevus Eesti rahvusväeosade oragniseerimisel, eriti aga tema hilisem tegevus Eesti polkude kaitseks sovetide süüdistuste vastu. Vilms kasutas ära oma varasemat tutvust Kerenskiga — ning tema käigud Peterburi ei jäänud tulemusteta.

Otse revolutsiooni järel asutati Vilmsi algatusel radikaal-sotsialistlik erakond, millest sai varsti tööerakond. Vilms muutus populaarseks erakonnajuhiks ning novembris Vene Asutava Kogu valimistel sai tööerakond pooled mitteenamlikest häältest ja Vilms valiti Vene Asutava Kogu liikmeks, kus ta küll ei saanud enam teotseda, sest saatuse teed hakkasid kulgema teisiti.

Samaaegselt esines Vilms arvukate kõnedega üle maa ja paljudel kongressidel. Tema poolt rahvuskongressil püstitatud seisukoht, Eesti peab kujunema osariigiks föderatiivses Venes, kiideti üksmeelselt heaks. Veel 1917. a. sügisel ei nõudnud ükski Eesti poliitilistest juhtidest Eestile täielikku iseseisvust. Pöörde selles küsimuses tõi enamlik oktoobripöörde Venes. Maapäev asus kindlalt rahvalitsuslikku demokraatlikku korda pooldaval seisukohal, kuna enamlaste poolt juhitud sovetid nägid õiget teed ainult töörahva diktatuuris.

Kokkulepet ei saavutatud ja Eesti Maapäev kuulutas 28. nov. 1917. a. end kõrgemaks võimuks Eestis. Selle koosoleku ajal oli Toompea lossi õuele kogunenud käratsevate tööliste demonstrantide salgad, kes nõud-

sid Maapäeva laialiminekut. Hoolimata ülesärritatud rahvamassist oli Vilmsil julgust tulla rahva sekka ja lugeda Maapäeva otsused ette. Ta kisti küll lõpuks rahva poolt alla ja sai isegi füüsiliselt kannatada. See ei kohuta sugugi Vilmsi ja juba järgmisel päeval võitles ta sama julgelt, küll kinniseotud peaga, Eesti iseseisvuse eest Tallinna linnavolikogus.

28. nov. otsusega loodi tõeliselt Eesti riik ja irduti Venemaast, kuid ei määratud lähemalt Eesti iseseisvuse ja sõltuvuse küsimust. Enamlaste poolt juhitud sovetid ei lasknud aga enam Maapäeva organitel teotseda, vaid sundisid viimaseid minema põranda alla. Ka sellel kodusõja või nn. enamlaste võimutsemise ajajärgul oli Vilms üks kardetavamaid enamlaste vastaseid. Vilms, kes oli juba koolipoisina alustanud võitlust, et Eestis kord kehtiks vaba demokraatlik kord, oli nüüd demokraatliku korra eest võitleja sovettide poolt juhitud diktatuuri-püüete vastu. Tema sellesisulised juhtkirjad tollal „Päevalehes“ on praegugi lugedes imestusväärset julged ning kartmatud.

Kui üldiselt veel kaheldi, kas Eesti peab jääma tulevikus iseseisvaks või födereerima mõne teise riigiga, siis oli Vilms oma mõttekaaslastega esimesi, kes tööerakonna kongressil 24. detsembril 1917. a. asusid seisukohale, et tuleb nõuda Eestile täielikku iseseisvust.

1918. a. algul otsustati lõplikult, et tuleb Eesti deklareerida iseseisvaks demokraatlikuks vabariigiks, siis oli Vilms jälle üks selle mõtte täitjaid. Saatustlikult rasketel päevadel, 19. veebruaril 1918 loodi Eestimaa Päästmise Komitee, kuhu kuulusid J. Vilms, K. Päts ja K. Konik. Komitee esimeseks ülesandeks oligi Eesti iseseisvuse deklareerimine — iseseisvuse Manifesti avaldamine. Vilmsi sammud Päästekomitee liikmena näitavad äärmist julgust, sõna tõsisest mõttest oma elu kaalule panekut. Kuid Vilms ei hooli enda elust, kui kaalul on kogu Eesti rahva saatus. Enamlaste võim Tallinnas oli niivõrd tugev, et peeti paremaks iseseisvuse Manifesti avaldada kuskil mujal. 21. veebruaril asusid Vilms ja Päts ühes saatjatega kõva pakase ilmaga autol Haapsalu poole teele, et seal Manifesti 1. Eesti polgu kaitse all avaldada. Sõideti läbi korratute enamlaste väesalkade ja autole avati kord isegi püssituli. Manifesti avaldajad olid sunnitud teelt tagasi pöörduma, sest nad said teate, et sama päeva hommikul olid saartelt Haapsallu jõudnud Saksa väeosad. Hulljulgelt kihutav auto jõudis siiski õnnelikult Tallinna tagasi. Teiskordselt tegi kogu Päästekomitee katset Tartu sõita, ka see ebaõnnestub — tugeva valve tõttu ei saadud autot väljasõiduks. Vilmsil valmib otsekohe uus plaan, ta tahtis Manifesti ette lugeda „Estonias“ — otse enamlaste keskuses. See pidi sündima teatrietenduse vaheajal ja teatrimaja pidi võetama Eesti sõjaväelaste kaitse alla. Ka see kavatsus ei teostunud, sest teatrietendus keelati enamlaste poolt. Viimaks kolm päeva kestnud nurjunud katsete järel õnnestus Päästekomiteel siiski 24. veebruaril Tallinnas avaldada iseseisvuse Manifest, millega Eesti kuulutati iseseisvaks demokraatlikuks vabariigiks. Ei ole huvitusest vahemärkusena tähendada, et Manifesti efekandja Kuusner Pärnus ja G. Talts Viljandis, olid Vilmsi klassikaaslased ja „Taime“ liikmed.

Samal päeval moodustati esimene Eesti Ajutine Valitsus, kus peaministriks oli K. Päts, ning peaministri abiks ja kohtuministriks Jüri Vilms.

Vilmsi noorpõlve unistused olid seega ülimal määral täitunud — ta oli töötanud Eesti rahva õiguste eest võidelda, ja et kord Eestis õiglus valitseb ning nüüd 28-a. noormehena oligi ta kohtuministriks — õigusemõistmise kõrgemaks juhiks.

Kui Manifestis oli tööatud, et Eestis peavad kehtima kõik demokraatliku korra kodanike vabadused vääradata seaduste alustel, siis ei saanud neid lubadusi otsekohe mitte täitma asuda, sest juba järgmisel päeval, s. o. 25. veebruaril jõudsid Tallinna Saksa okupatsiooni- või juriidiliselt õigem — invasiooniväed. Eesti iseseisvuse pooldajad vaatasid Saksa vägede linnamarssimist viha- ja hirmuvärinal, sakslased ja kadakasakad aga juubeldasid. Vilms nähes sissemarsseivaid Saksa vägesid, ütelnud: „Meie jõud on nüüd murtud, kuid mitte Eesti iseseisvus!“ Nii see ka tõeliselt oli: murti isegi Vilms, kuid mitte Eesti iseseisvus.

Saksa sõjaväevõimud ei tunnustanud Eesti Ajutist Valitsust. Alles korduvate katsete järel pääsesid K. Päts, J. Vilms ja J. Poska 1. märtsil kindral Seckendorff'i jutule. Läbirääkimised ei andnud mingeid tulemusi ja sellejärel oli Ajutisele Valitsusele selge, et sakslased teevad selleks kõik, et Eestisse jäädavalt peremeesteks jääda.

Ainukeseks õigeks teeks leiti passiivse vastupanu organiseerimine. 6. märtsil saadabki Vilms välja vastava täiesti salajase ringkirja, milles muuseas kutsuti üles, et mingeid määratud ameteid mitte vastu võtta, omavalitsuse asutisi kaitsa jne. jne. Passiivse vastupanu organiseerimine andis häid tulemusi. Rahvas ja rahvajuhtide enamus jäi iseseisvuse püüdele truuks.

Olukorra raskemaks kujunedes otsustas Ajutine Valitsus, et on vaja korraldada valitsusvõimu väljaspool Eestit, et selle kaudu organisearida vastupanu invasioonivõimudele ja hankida abi sõbralikelt liitriikidelt ning informeerida ka juba varem välismaale saadetud välisdelegatsiooni. Pea võimatu näis küll valvsate saksa sõjaväelaste silmade alt välismaale pääsemine, kuid Jüri Vilms ja Juhan Kukk võtsid vabatahtlikult need saadikuülesanded endale.

Vilmsile anti kaasa suured volitused, nagu senised andmed kõnelevad, tehtud tema ülesandeks välissaatkonna tegevuse korraldamine, kuid ühtlasi antud Vilmsile õigus välismaal isegi uus ajutine valitsus luua, kui ta selle tarvilikuks oleks pidanud. Tõepoolest võis ju karta, et saksa sõjaväevõimud kõik valitsuse liikmed vangistavad, nagu seda hiljem tõepoolest peaminister K. Pätsiga tehti.

24. märtsil alustas Vilms Tallinnast teekonda hobusel Käsnu, et sealt üle jää Soome minna, kust teekond oli edasi kavatsatud Rootsi. Lühikese peatuse järel Käsnu alustaski Vilms oma viimset teekonda koos saatjate A. Jürgensi ja J. Peistiki ning teejuhi A. Rünki saatel üle kevadise lahe. Suurte jääpragude tõttu Stenskäri saare juures ollakse sunnitud jääle maha jätma hobune ja ise edasi läinud, areteeritakse nad Suursaarel saksa patrulli poolt. Saatkond viidi sealt Kolkasse ja edasi Pellingisse, kus neid teadaolevaid andmeid laeval barbaarselt piinatud.

12. aprillil jõudsid Saksa sõjaväeosad Helsingi ja 13. aprillil surmati Helsingis Töölö suhkruvabriku tagaõuel Vilms koos oma saatkonnaga. Mahalaskmine toimus leitnant Giersi juhatusel Saksa raudkiivrites sõdurite poolt. Laskmise juures viibis ka 8 Soome kaitseleitlast 3 ohvitseri juhatusel ja üks kaitseleitlane pildistas just tulistamismomenti.

Enne mahalaskmist palusid surmatavad juuresviibivaid ohvitseri Ees-tisse teatada: „Meie ei ole midagi seletanud, ei ole kedagi ära andnud, vaid sureme ausalt ja mehiselt isamaa eest.“

Vilms ühes saatkonnaga maeti saksa allohvitser Pachecki juhatusel Helsingi lähedale metsaservale ühishauda kommunistidega ja maa tehti pealt tasaseks, lootuses, et seal võib Vilms puhata teadmatult igavesti, teadmata ka, kes olid tema salalikud surmajad. Saatuse aga tahtis teisiti ja Vilmsi ja tema kaaslaste põrmud toodi 1920. a. detsembris kodumaale ja maeti uuesti suurte austusavalduste saatel. Sel puhul korraldati „Estonia“ kontsertsaalis suur leinateenistus, kus kõneles peaminister Ants Piip, tähendades: „Ring on käidud. Vabariigi saadikud on jälle tagasi. Pikk on aeg, mida nõudis teekond. Ligi kolm aastat kulus kojutulekuks... Mitte elu ei ole kallis, vaid vabadus. Ja julgelt, nagu tuhanded meie vendade seast, kes surid vaenuväljal, läksid surma ka meie saadikud.“ Kuigi ei ole läinud korda selgitada kõiki selle traagilise loo üksikasju, kuid soome ohvitseride tunnistuste põhjal on selge see, et kogu seda mahalaskmist tegelikult juhtinud Tallinnast Saksa okupatsioonivõimud.

Jõudnud lõpule Vilmsi lühikese, kuid tegevusrikka elutee vaatlusega, ei ole mul vaja vist öelda enam hindavaid sõnu, sest esitatud faktid kõnelevad ise enda eest. Kogu oma elu, gümnaasiumi õpilasena alates, pühendas ta demokraatliku korra, kodaniku vabaduste, Eesti iseseisvustamise eest võideldes. Ükski võim ega hädaoht ei suutnud Vilmsi kohutada ega heidutada tema võitlusteel. Ta astus julgelt vastu tsaarirežiimile, enamlaste võimutsemisele ja Saksa sõjaväevõimu vägivaldale.

Vilms ei käinud mitte ise kogu elu sirgelt ja püstipäi, vaid hoiatas ka avalikult teisi, mitte kummardada, sest siis muutakse küürakaks!

Tema julgus ja otsekohesus oli niivõrd suur, et teda pidid hindama ka tema vastased. Oma põhimõtteid ta ei salanud kunagi, käis alati pea püsti ja julgelt, ja lõpuks ta ei paindunud, vaid murdus. Kuid mitte ainult Vilmsi märtrisurm ei tee tema nime surematuks, vaid ka tema võitlusrikas elutee ei unune ajaloo lehekülgedelt.

Neli kuud enne surma kirjutas Vilms: „Mõtet on võimata väevõimuga surmata! Langeb üks tema kandjatest, astub teine asemele.“ Vilms langes, kuid tema mõtted, töö, eeskuju ja sangarikuju elavad edasi.

A. Looing

JÜRI VILMS TSAARIREŽIIMI-VASTASES VÕITLUSES

1905. a. andis meie rahva poliitilisele mõtlemisele ja teotsemisele suurt hoogu, hakati poliitilisest elust osa võtma, alustati poliitilist võitlust ja propagandat ex-Vene valitsuse vastu, ühtlasi tehti selgitustööd Eesti iseseisvustamise suunas.

Millist võitlust tuli neil aastail pidada, selleks olgu siinkohal esitatud mõningaid näiteid Jüri Vilmsi tegevusest, mida pole seni veel avalikult valgustatud. Algul vaatleme Vilmsi tegevust koolipoisina Pärnus ja lõpuks mõningaid episoode tema üliõpilaspõlvest Tartus.

*

Vilms oli juba 1904. a. aktiivne tegelane illegaalses õpilasringis „Taimes“ ja 1905. a. revolutsiooni tegi Vilms vaatamata oma noorusele esireas sammuva noorena kaasa.

1906. a. esimesel semestril, kui karistussalgad ja reaktsioonilaine käis üle Eesti, heideti ka Vilms 23. veebruaril (kõik kuupäevad v. k. j.) Pärnu gümnaasiumist välja — ta jätkab siis õppimist iseseisvalt.

Kuigi Pärnu tööliskond võttis aktiivselt osa 1905. a. revolutsioonilisest liikumisest, puudus neil veel tugev ja kindel parteiline organisatsioon. Küll on teateid, et Vilms on juba enne 1905. a. teotsenud ühes õpilastest ja töolistest koosnevas enesearendamise rühmas, milline rühm oli tekkinud peamiselt karskusselts „Valguses“ olnud kokkupuudete tagajärjel. Selles väikeses rühmas, nagu mäletab T. Nõmmits, on arutatud ka poliitilisi küsimusi ja unistatud Eesti samasugusest autonoomiast kui oli Soomel.

1906. a. asutatakse Pärnus Venemaa Sotsiaal-Demokraatliku Töölise Partei Põhja Liivimaa Ringkonna Organisatsiooni Pärnu Komitee, kus jällegi koolist välja heidetud Vilmsi tuntakse ühe aktiivsema tegelasena. Töölised ja õpilased, kes selles illegaalses organisatsioonis kaasa töötasid, mäletavad veel väga hästi Vilmsi kui juhtivat kuju, ta esinenud ise korduvalt kõnelejana, kuid ta peaülesanne seisnud tööliste kõnelejate-propagandistide hankimises, ta koostanud tööliste ka tsaarivastaste lendlehtede tekste jne. Algul paljundati lendlehti šapirograafil, kuid hiljem oli organisatsioonil ka oma väike trükikoda.

Tegevuse arendamine ei olnud muidugi väga kerge, sest kõik tuli teha varjatuna sandarmite valvsa silma eest. Raskel 1906. a. reaktsiooniaastal on aga siiski levitatud Pärnus rohkesti tsaarirežiimivastaseid lendlehti, illegaalselt ilmuvat ajalehte „Sotsialdemokrati“ jne. Kuna toleaeagsed Pärnu tööliste juhid mäletavad, et Vilms olnud sageli lendlehtede teksti koostaja ja ühe lendlehe väljendusist, mis on levitatud Pärnus 1906. a. sügisel, võime tunda Vilmsi stiili. Lendlehes kirjutatakse:

„Mitte midagi ei kohuta meid tagasi! Pristav Hahn oma gorodovoide karjadega võib jooksta niipalju kui jalad kannavad, kuid meie

Parteid ei saa ta iialgi lõhkuda. Vaatame, kes on kõvemad, kas bürokraatiline mädanenud masin või eluvõimas Tööliste Partei. Võtku ta vangi, kui see tal õnneks läheb: Iga vangivõetud seltsimehe asemele asuvad kümned uued ja viimaks saavad ka vangimajad täis ning punane Tööliste lipp lehvib ikka kõrgelt ja võimsalt.“

Samast langenute asemele uute võitlejate astumise mõttest kirjutas Vilms I duuma kokkuastumise puhul „Pärnu Postimehes“ ja seda Vilmsi väljendust on ka korduvalt tsiteeritud.

Hilisemast politseilisest juurdlusest selgub, et sellel Pärnu partei osakonnal on tegevus kõige aktiivsem olnud 1907. a. ja osakonnal on olnud siis 180 maksumaksjat liiget.

Vilms lahkus 1907. a. suvel Pärnust, immatrikuleerudes ülikooli. Ei tea, kas Vilmsi puudus selles organisatsioonis nii tugevasti tunda andis, kuid politsei andmeil on partei Pärnu osakond 28. sept. 1908. a. lõpetanud oma tegevuse. Kuigi sellega oli lõppenud Vilmsi tegevus Pärnu sotsiaaldemokraatliku partei illegaalses organisatsioonis. Huvitav on selle organisatsiooni elu lõppvaatus, kus Vilms esineb kohtus oma endiste võitluskaaslaste kaitsjana.

1910. a. hakatakse uuesti kohati vähe vaibunud illegaalset sotsialistlikku liikumist reorganiseerima. 1910. a. juulikuul lõpul peeti politseiagentuuri andmeil Suure-Jaanis Lauril sotsiaaldemokraatlike organisatsioonide kongress, kus võeti vastu ka uus töökava, selle järgi on elustunud uuesti Pärnu organisatsiooni tegevus, muuseas on peetud ühendust ka Peterburiga.

Kui Vilmsi ajal oli töötatud organisatsioonis ettevaatlikult, ei tulnud „sissekukkumisi“, kuid 1910. a. oli organisatsiooni pääsenud vististi üks provokaator — (vist Kütt?), kes teotses ja õhutas kuni läbiotsimiseni väga aktiivselt, kuid siis kadus jäljetult.

17.—18. okt. ööl 1910. a. pandi Pärnus toime läbiotsimisi A. Laguse, J. Lorentsoni, S. Parsmanni ja M. Jakobsoni juures. Politsei saak oli rikkalik, leiti: partei Pärnu komitee protokolliraamat, kirjavahetust, osakonna templeid, kviitungiraamatud, 41 naela trükitähti, ühingu programm jne. Kogu see organisatsioon seati ühendusse veel Peterburis teotseva samasihilise organisatsiooniga — ning politsei lavastas koos ühise protsessi. Peterburi tegelestest oli tähtsama isikuna selles protsessis Jakob Palvadre.

Pärnu organisatsiooni tegelaste süüasja arutati nn. ühises „Eesti sotsiaaldemokraatide protsessis“ Riias Peterburi kohtukoja väljasõiduosakonna istungil 1. juunil 1912. a. Kohtualuseid süüdistati § 102 järgi, s. o., et nad on võtnud osa salaseltsist, mille ülesandeks oli kehtiva tsaristliku riigikorra kukutamine. Kohtualused olid istunud juba üle 1½ aasta kinni eeluurimise all.

Selles protsessis kaitses kaebealuseid A. Lagust ja J. Lorentsoni advokaat J. Vilms, kes teotses nüüd noore advokaadina Tallinnas. Ta kaitses oma vanu organisatsioonikaaslasi ja nagu kaasaegsed mäletavad, olnud osa selle organisatsiooni protokollidest kirjutatud Vilmsi käega. Et protokollid aga Vilmsi ära ei andnud, tulnud sellest, et protokollid ei kantud sisse isikute õigeid nimesid, vaid pseudo-

nüümid. Samuti leidunud aktis üks Vilmsi kirjutatud kiri, millele olevat tehtud märkus — autor leidmata.

Kuna läbiotsimisel leitud materjalide põhjal oli võimalik kohtul vankumatult tõestada kaebealuste osavõttu illegaalse sotsialistliku partei tegevusest, siis oli raske karistus juba ette näha.

Kohus mõistis Mats Kletenbergi, Tõnis Libe, Eduard Kirschbaumi ja ka Vilmsi kaitsealused A. Laguse ja J. Lorentsoni ja Vilmsi gümnaasiumikaaslase Sergei Parsmanni kõigi õiguste kaotamisega asumisele s. o. Siberisse. Jakob Palvadre, keda kaitsesid Tallinnast advokaadid A. Palvadre ja R. Eliaser, mõisteti kohtu poolt õigeks, kuna tema süüd ei saadud tõestada. Siberisse mõistetud pääsesid sealt alles revolutsiooni tulekuga 1917. a.

*

Jüri Vilms saades 1907. a. sügisel üliõpilaseks, jätkas endiselt oma legaalsel kui ka oma illegaalsel tegevust, eriti agaralt üliõpilasaja algusaastail. Tähtsama osa oma tegevusest suutis Vilms teha nii varjatult, ilma et oleks sandarmite kätte langenud, kuid juhtus ka väiksemaid sissekukkumisi, milledest üks siin esitatagu.

1905. a. revolutsiooninaastad viisid rohkesti eesti avaliku elu ja poliitikategelasi vanglatesse ja Siberisse, nagu seda ka eelkirjeldatud protsessi puhul nägime, nende seas ka üliõpilasi. 1908. a. esimesel semestril toimetati Tartu üliõpilaskonnas Punase Risti nimel korjandust, see raha läks poliitiliste vangide ja nende perekondade abistamiseks. Raha kogujateks olid päämiselt üliõpilased kursuste-vanemad. Sandarmivalitsus oli saanud teateid sellest korjandusest.

1908. a. 25. mail toimetas Tartu II linnaosas pristav F. Salesky Liivi kubermangu sandarmivalitsuse ülema Tartu abi käsul Tartu ülikooli üliõpilaste — vanemate-büroo sekretäri J. Jaswoini juures läbiotsimise. Muude dokumentide seas saadi kätte ka 17 kviitungiraamatut, millega oli sel semestril kogutud raha Punase Risti nimel poliitiliste vangide ja väljasaadetute hääks. Kätte saadi ka vanemate nimed, kes korjanduse läbiviimiseks kaasa olid aidanud. Nüüd algas kursuste-vanemate läbiotsimine ja vangistamine, Jüri Vilms oli ka oma kursuse vanemaks, ka tema nimi oli sattunud ses asjas politsei kätte.

1908. a. 7. juulil toimetas Viljandist välja sõitnud politsei Viljandimaal Kabala vallas Korstna talus (J. Vilmsi vanemate talu) J. Vilmsi juures läbiotsimist, mis toimus Viljandi maakonnaülema käsul ja sandarmiülema ettekirjutusel.

Ülekuulamisel politseile seletas Jüri Vilms:

Mina ei võta osa Punase Risti seltsi tööst, kelle ülesandeks on vangla või sunnitööle mõistetud sotsiaaldemokraatlikkude partei liikmete abistamine. Mina üldse ei ole liige üheski mitteseaduspärasest seltsist. Ma kuulsin, et üliõpilaste seas on mingi P-R. selts olemas, kuid ei tea sellest midagi. Läbiotsimisel Vilmsi juures midagi kahtlast ei leitud, kuid sellest hoolimata areteeriti Vilms ja viidi Viljandi, kaasa võeti ka 7 raamatut või brošüüri, mis ei tundunud läbiotsijaile küllalt riigitruudena.

Kolm päeva hiljem, 10. juulil kuulab Vilmsi Viljandi vanglas üle sandarmite korpuse rittmeister Mihail Volkov prokuratuuri esindaja juuresolekul. Vilms ei tunnistanud end süüdi, väites, et ta pole olnud sellise organisatsiooni liikmeks, mille ülesandeks on olnud vene riigikorda vägivaldselt kukutada. Küll on ta olnud raha kogujaks Punase Risti kasuks, kes on vange abistanud, kuid mitte aidanud poliitilisi vange põgeneda. Punase Risti sihti ta lähemalt ei teadnud. Hiljem täiendas Vilms oma seletust, et tema korjas sellepärast Punase Risti kasuks, et see raha pidi minema vangistatud Tartu ülikooli üliõpilaste hääks, lisades ühtlasi ka selgituseks, et sama ülikooli üliõpilaste hääks, kus ta ise õpib. Mingisse parteisse ta ei kuuluvat, kuid maailmavaateliselt olevat sotsiaaldemokraat, teiste kursustevanemate parteilist kuuluvust ta ei teadvat.

Korjanduse üksikasjade suhtes seletas Vilms, et tema on korjandunud raha, kui kursuse vanem. Kviitungiraamatu korjanduseks on võtnud ise, mis asunud kursuse vanemate kogu laual. Kes kogu sekretär — ei tea. Kui kursuse-vanemad asja arutanud, ei olevat olnud selle üle mingeid vaidlusi ja polevat toimunud ka mingit hääletust. Nagu neist vastustest nähtub, on need antud väga ettevaatlikult ja mittemidagi-ütlevalt, on selge, et tunnistuse andja on isik, kel varem on olnud tegemist politseivõimudega.

Pärast ülekuulamist sandarmirittmeister Volkov Riia ringkonna-kohtu abiprokuröri nõusolekul määras, et J. Vilmsi, keda süüdistatakse nuhtlusseaduse § 51 ja 102 põhjal, võib vabastada 500-rublalise kautsjoni vastu, kuid kautsjoni esitamiseni hoida vahi all.

27. juulil sama sandarmirittmeister määras, arvestades, et Hans Sinka Viljandimaalt pandib kautsjonina J. Vilmsi eest oma Sojami talu, siis Riia ringkonnakohtu prokuröri nõusolekul vabastatakse Vilms vahi alt. Vilmsi Viljandis vanglas istumine seekord kestis kolm nädalat.

Kuigi J. Vilms Viljandi vanglast kautsjoni vastu vabastati, kuid teda tahetakse veel segada väga omapärastesse süüdistustesse.

Nimelt pandi Vilmsiga Viljandi vanglasse samasse kambrisse istuma keegi Karl Jäger, kes ise end nimetab esitatud kaebuses sageli „salapolitsei spetsiaalagendiks“. 4. augustil saadabki Jäger Viljandi vanglast Vilmsi kohta 8-leheküljelise kaebuse Baltimaade kubernereile, kust see läheb edasi sandarmivalitsusse, prokuratuuri jne. Selles pikas „süüdistusaktis“ üteldakse muu seas, et tal on läinud korda teada saada, et Vilms on võtnud osa ka 1905. a. sügisel Moskva mässust, võideldes sääl barrikaadidel, mille tõenduseks olevat ka Vilmsil haavad kehal. Ühes oma hilisemas seletuses annab Jäger veel täiendusi, mainides veel ka teisi revolutsiooni-tegelasi, nagu „advokaat Teemant“, „anarhist Suits“ Helsingis ja teisi.

Kuigi see süüdistus oli väga fantastiline, vaadati sama aasta septembris Vilms Tartus vanglaarsti poolt läbi ja tehti ekspertiisi tema kehal olevate armide kohta. Ühtlasi küsitakse teateid ka neilt arstidelt, keda Vilms ütles tema haavu ravinud olevat. Ka Pärnu

gümnaasiumist saadakse tunnistus, et Vilms olnud 1905. a. Moskva mässu ajal koolis. Hangitakse andmeid ka Moskva ohraanalt — kuid siiski ei leita Jägeri poolt esitatud süüdistusele tõendusi. Vastavate tõenduste kogumise ajal 16. septembrist kuni 20. oktoobrini oli aga Vilms jällegi vahistatud ja ta vabastatakse uuesti kautsjoni vastu. Lõpuks leiti ka sandarmivalitsuse poolt, et Vilms ei olnud Moskva mässust 1905. a. osa võtnud.

Vilmsi osavõtt Punase Risti tegevusest läks aga kohtu lahendada.

Asja arutatakse Tartus 7. aprillil 1910. a. Riia ringkonnakohtu väljasõidu-osakonna istungil. Kohtu eesistujaks oli A. Lebedinski, prokurör S. Nekras. Süüpingis istub 13 üliõpilast — kursustevanemad.

Tunnistajatena kohtus esinesid pristav Salesky, tema abi Malein ja Volkov. Viimane seletas muu seas, et see Punane Rist on olnud suurema salaorganisatsiooni osakond, mis omakorda seisnud ühenduses välismaaga. Vastastunnistajad ja kaebealused aga seletasid, et nende poolt teostatud korjandusel pole olnud mingisugust kuritahtlikku eesmärki.

J. Vilms ühes kaaslastega mõisteti süüdi selles, et ta võttis osa võimude poolt lubamata seltsi tegevusest ning korjas sellele raha. Kõiki kaebealuseid: J. Vilmsi, P. Saueri, J. Jasvoini, N. Šamšoni, M. Antoni, K. Grenbergi, V. Manuilovi, W. Faminskyit, G. Saharovit, W. Poletajevit, S. Sokolovi, N. Lapini ja J. Jaremenkot karistati nuhtlusseaduse § 124 alusel 3-nädalase arestiga.

16. märtsil 1911. a. Riia ringkonnakohtu prokurör teatab ringkonnakohtule, et kohtuotsus Vilmsi suhtes on täide viidud, s. o. et on oma aja ära istunud.

Kuigi selle Punase Risti tegevusega seotud asi oli üks väiksemaid, algas see ometi Vilmsi esimesel üliõpilasaastal ja jõudis lõpule tema viimasel üliõpilasaastal.

Vilmsi-aegsed üliõpilased olid äärmiselt julged, mistõttu meeleavaldused ja streigid ülikoolis olid päris sagedased. Nii korraldati meeleavaldus selle vastu, et vene õigeusu kirik oli L. Tolstoi kirikust välja heitnud ja kui üliõpilased leidsid, et tolleaegne haridusminister Schwarz on liiga tagurlik, siis alustati streiki „kuni Schwarz lahku“. Selle streigi tagajärjel seisnud ülikoolis töö tükk aega. Tagurlik haridusminister küll ei lahkunud, kuid noored olid näidanud, mida nad mõtlevad, ning Vilms ja tema kaaslased võisid end trööstida: mis läheb meil korda üks tagurlik haridusminister, meie noored võitleme oma tõekspidamiste eest ja kord ka võidame, meist kirjutab ajalugu, kuid me teame väga hästi, mida kirjutab kord ajalugu ühest reaktsioonilisest haridusministrist nii enne kui pärast meid. Selliste meeleavalduste korraldamisel vangistati üks Vilmsi paremaid sõpru, kaasüliõpilane (praegu läti kirjanik ja LTA direktor) R. Bērziņš, kes kaasaegsete mälestuste järgi vangistatud sellepärast, et ta kandnud vene üliõpilaste meeleavaldusrongkäigu ees punast lippu.

Neist vähestest episoodidest nähtub, et Vilmsil ja tema-aegsetel kaasnortel nii koolipoistel ja üliõpilastel leidis äärmiselt palju julgust ja energiat. Ning ilma sellise energiata ja julguseta ei oleks jõutud murda monarhistlikku vene režiimi ja jõuda demokraatliku vabariigini. Vilmsi suur ja sirgjooneline võitleja, kuju jääb ajalukku püsima ja ta julgustab ka tulevaste põlvete noorsugu rasketel aegadel.

L. A.

RAHVUSTERVIKLUSEST

Juba ammu on käibel avaliku elu terminoloogias, nii meil kui mujal, sõna „rahvustervik“ ja sellega rööbiti samas tähenduses „rahvusterviklus“. Eriti on rahvusterviku mõiste arendatud võimsaks ideoloogiliseks teljeks diktatuurliku Itaalia ja Saksa valitsevate parteide programmis ja nende riikide ametlikus poliitilises doktriinis. Siit edasi on rahvustervikluse loosung viimaseil aastail tugevasti kajanud teisteski riikides, leides tihedamat kasutamist ka Balti mere idaranniku maades, nende hulgas meilgi. Sõja olukorda või võimaliku sõja ohtu sattumine on rahvusterviku ideed populariseerinud sealgi, kus ta varemini ei leidnud erilist rõhutamist. Nii on rahvusterviklus saanud tänapäeva populaarseimaks ja aktuaalseimaks loosungiks, mida kasutatakse suure pingega rahvaste ja riikide vahelistes võitlustes, samuti sisepoliitilisel rindel.

Tulnud intensiivsemale rakendamisele pärast Maailmasõda ja tõusnud mõjukamaks ideoloogiliseks teguriks eriti viimase aastakümne rahvaliidumistega seoses, pole rahvustervikluse idee ometi mingi uudne nähtus. Fašistlikus ideoloogias esineva rahvusterviku eelkäijaks oli juba enne Maailmasõda Itaalia „imperialistlikkude“ rahvuslaste poolt propageeritud terviklik, absoluutne rahvus. Ja natsionaalsotsialismi rahvustervikluse vaimseiks isadeks olid juba XIX sajandi saksa marurahvuslikud tõuteoretikud. Aga veelgi kaugemale ulatuvad rahvusterviku idee juured. Need lähevad tagasi noisse aegadesse, millal rahvast hakati tunnetama isiksusena, kellel on teatav inimliku kasvamise ja kujunemise taoline eluareng. Kui J. G. Herder juba XVIII sajandi lõpul esimesena vaimuteaduste ajaloos hakkas iga rahva kultuuri käsutama teatava orgaanilise tervikuna, olid ühtlasi antud eeldused ka rahvusterviku mõiste kujundamiseks. Siitpeale on rahvustervikluse idee olnud erinevais nüanssides, kord

pingsamalt, kord lõdvemalt, ideoloogiliseks päevaprobleemiks ja lähtekohaks.

Eesti rahvusliku ärkamise ideoloogiale, mis oli tugevasti mõjustatud Herderi ajaloofilosoofilisest kontseptsioonist, oli põhiliselt omane ka rahvusterviku idee, mis leidis rakendamist nii lähtekohana kui ka rahvusliku elu taoteldava eesmärgina. Eriti ilmekalt avaldus see J. Hurda seisukohavõttus meie rahvuse sotsiaalse diferentseerumise nähtuste puhul, mis suhtes rahvusliku tervikluse huvides püüti väärtustada iga tema seisuse ja „ameti“ kui rahvusliku erielundi funktsioone. Samast rahvusterviku vaimust oli kantud ka Hurda eesti rahvusliku kutsumuse idee arendus. Ja hiljemini on meie ühiskondliku mõtte pidevalt püsivaks sisustajaks olnud ikka ja jälle rahvustervikluse idee, kuigi seda ajutiselt mõrastas ja killustas ühiskonna mitmelaadilisest diferentseerumisest tekkinud sisevõitlused, millel aga ka rahvusliku üldsuse seisukohalt oli suuri positiivseid tagajärgi.

Nii huvitavat ja õpetlikku kui rahvustervikluse idee arengu lähem jälgimine meie ühiskondliku mõtte ajaloos endamisi võiks pakudagi, ei saa see siinkohal siiski olla meie ülesandeks. Piirdume üksnes rahvusterviku puhul esilekerkivate üldküsimumuste ja siit tulevate põhilisemate päevaülesannete põgusa vaatlemisega.

Rahvusterviku probleem viib meid kõigepealt rahvuse mõiste ja olemuse juurde. Mis on rahvus, mille terviklust käsitletakse ja taotletakse, ning mis on meie ühiskondliku mõtlemise ja teotsemise üheks põhiprintsiibiks? — See küsimus ja vastus sellele on ülisuure tähtsusega mitte üksnes sotsioloogidele, juristidele, poliitikuile ja teistele inimliku ühiselu probleemidega tegelejaile, vaid ka igale teadlikule kodanikule.

Küsimus, mis on rahvus, seisab Euroopa teadusliku mõtlemise päevakorras juba saja aasta ümber. Ja vastuseid sellele on antud pikk rida. Kuid ometi pole tänaseni suudetud esitada siin kõigiti rahuldavat üldist, teoreetilist määratlust. Et selle puudumine soodustab segadusi ja häireid rahvuse probleemi käsitlemisel ja selle mõiste tegelikul rakendamisel, on ammugi ilmne. Ent edaspidigi tuleb meil kasutada seda mõistet omamata tema kõigiti vastuvõetavat teaduslikku määratlust. Seejuures aga kogemused probleemi keerukuse ja siit järgnevate raskuste suhtes ajendavad meid suhtuma vajaliku ettevaatlikkusega rahvuse olemusse.

Jättes seetõttu kõrvale rahvuse määratluse, samuti rahvuse kui

loodusnähtuse kõigi oma bioloogiliste tunnustega, mida käsitletakse rassist, verest, eluruumist, kliimast, maastikust jne. tingitud „konstitutsiooniliste“ omadustena (mis näiteks natsistlikus doktriinis ja ka tegelikus poliitikas etendavad keskset osa, kuid mis teaduslikule uurimisele on tõusetanud rea seni veel täiesti lahendamata probleeme), huvitume siinkohal üksnes rahvusest kui vaimsest osadusest. Ses mõttes on rahvus temasse kuuluvate isikute suur sotsiaalne „meie“, mille põhisedemeks on nn. „meie“-hingeelu, mida viljastab eriti oma, põlvest põlve edasipärandatav, kuid ühtlasi ka alaliselt uuestisündiv ja täienev kultuur.

Rahvuse kui vaimse osaduse raames võimegi õieti kõnelda nn. rahvusterviklusest, ja kui see tuntakse häiritud olevat, siis selle taotlemise vajadusest. Viimasel juhul tõusebki rahvustervikus tähtsaks programmiliseks loosungiks. Tavalisemaks lähtekohaks siin on kartus häirete puhul, mida tekitavad rahvuslikus ühiskonnas mitmesugused antagonistid, mis ei jää mõjuta ka rahvusele kui tervikule. Selliste antagonistidena on arvestatavad eeskätt isikulised, ideoloogilised, sotsiaalsed, poliitilised, generatsioonide, oleviku ja tuleviku huvide vahelised ja veel mitmelaadilised muud vastuolud.

Juba üksikisiku suhtumises kõigisse teistesse ja kogu ühiskonda võib eriti ulatuslikult üles kerkida suuri ja keerukaid vastuolusid, mida me tunneme paljukäsitletud antagonismina isiku ja ühiskonna vahel. See antagonism ei kuulu sõna erilisemas tähenduses sotsiaalsete rühmade vaheliste vastuolude liiki. Samuti ei tarvitse seda olla ka ideede võitlus. Sageli ju küll see on seotud teatavate sotsiaalsete rühmadega ja nende huvidega, mil puhul ideede konflikt on ainult eri rühmade vahelise antagonismi avaldusvorm. Kuid samal ajal võib ideoloogiline võitlus toimuda sõltumatult sotsiaalsete rühmade erihuvidest. Nii tõusevad vaidlused teaduslike töökspidamiste, maailmavaatelist veendumuste, kirjanduslike ja kunstiliste suundade jne. vahel. Samuti ei tarvitse sotsiaalsete rühmadega olla seotud antagonism oleviku ja tuleviku huvide vahel. Oleviku huvides teostuv röövmajanduslik maapinnase ja loodusvarade ekspluateerimine toimub tuleviku sugupõlvede arvel. Võitlus sellise majandamise vastu võib tekitada ka rahvuslikus ühiskonnas olulisi konflikte, mida võime nii mõnigi kord tähele panna.

Eriti haaravate ja teravate konfliktide põhjustajaiks ühiskonnas on sotsiaalsed rühmad selle sõna otsemas tähenduses. Need rühmad, mis oma erinevate põhitunnuste ja huvide poolest kujunda-

vad rea eritüüpe, seavad end vastamisi teiste, iseäranis aga samasse tüüpi kuuluvate rühmadega. Kui neil antagonismi-vahekorras olevail rühmadel on küllaldaselt eneseavalduse ja -maksmapaneku võimeid, siis tekib nende vahel võitlus oma mitmesuguste eesmärkidega. Kord taotletakse ühe või mitme vastasrühma kui eesoleva takistuse kõrvaldamist või koguni hävitamist, kord teise rühma muutmist omale vahendiks, kord jällegi teisele rühmale oma tahte pealesurumist jne. Võitlus võib puhkeda ka kõigi nende eesmärkide saavutamise takistamiseks.

Sotsiaalsed antagonismid ja nende põhjustatud konfliktid on rahvusliku osaduse piires väga arvukad ja mitmepalgelised. Nad tekivad nii üldhuvide ja teiselt pool kohalike ja partikularistlike vahel, valitsevate ja valitsetavate rühmade vahel, samuti klasside, kihide, mitmesuguste majanduslike, usuliste, ideoloogiliste, poliitiliste gruppide, sugupoolte, generatsioonide jne. vahel. Siin peetakse võitlusi olemasolu, eluhoiu, sõltumatuse, enesemaksmapaneku, aineliste hüviste, võimu, hiilguse, kuulsuse, seltskondliku edu, aga ka vabaduse, tõe ja õiguse pärast. Ja selle võitluse vormid ja vahendid on samuti mitmekesised ning sõltuvad antagonismi iseloomust ja vaenulike poolte võimetest. Kord avaldub see võitlus toore vägivalda tarvitamises, hirmutamise või vastupidiselt meelitamise ja soosimise kasutamises, riikliku võimu ja mõjukate aineliste vahendite rakendamise kaudu, aga sealsamas ka propaganda, teaduslike ja mitmesuguste muude ideeliste vahendite abil mõjustamise teel.

Kõiki sotsiaalseid antagonisme kandvaiks nähtusiks on ühiskonnas võitlus, rõhumine ja sotsiaalne võrdsusetus. Võistlus leiab aset meile kõigile tuntult kõige kaugemale ulatuvalt üksikisikute, rühmade, asutiste, ürituste jne. vahel. Sotsiaalne rõhumine toimub olukorras, kus üks rühm, kasutades oma võimete ja jõudude, organisatsiooni, tehnika jne. üleolekut, alistab endale ja oma huvidele teise rühma, seda kahjustavalt. Teatavais olukorras võib see võimete üleolek avalduda vähemas moraalsuses, vähemas üllameelsuses, ka hoolimatuses ja südametunnistusetas olekus. Sotsiaalne rõhumine võib areneda vastaspoole materiaalseks ja vaimseks eksploateerimiseks ja orjastuseks, põhjustades kestvaid ja pingsaid võitlusi poolt ja vastu.

Sotsiaalse ja poliitilise ilmega rõhumise vastu võitluses esineb inimeses eriti võimsalt t u n g v a b a d u s e l e, vabadusele kui iseseisvale väärtusele, kui isiksuse väärikuse eetilisele algelemendile. See

võimas tung, mis kannab rahvaste ja riikide vahelisi võitlusi, esineb samas osas ka rahvuslikus ühiskonnas. Vabadus on üle aineliste hüviste ja väärtuslikum nendest. Inimesed, kes ainult nendega seoses hindavad vabadust, ei jõua kunagi tema tõelisele künnisele. „Kes otsib vabadusest midagi muud, aga mitte teda ennast, see on loodud orjuse jaoks,“ ütleb Suure Prantsuse revolutsiooni ajaloolane Tocqueville. Ja et ühiskonnas on ikka omajagu selliselt vabadust hindavaid isikuid, siis on nende vastuolu sotsiaalse, poliitilise ja vaimse rõhumisega ning võitlus selle vastu paratamatu.

Võistlusest ja rõhumisest; aga samuti inimeste isiksuse ja võimete erinevusest ning pika rea mitmesuguste juhuslikkude kõrvaltegurite põhjustusel areneb sotsiaalne võrdsusetus, mis on ühiskonnas paljude vastuolude ja konfliktide allikaks.

Nii näeme pinnaliseski vaatluses rahvuslikku ühiskonda otse kubisevat vastuoludest ja võitluste ning konfliktide võimalusist. Kui veel silmas pidada, et kõigist neist antagonismidest võib tekkida veel mitmesuguseid keerukaid ja ristlevaid kombinatsioone, siis tundub esimese pilgu järel kogu selle killustuse tagajärjel rahvastervik küll tõsiselt kahjustatud ja ohustatud olevat. Ja hinnates terviklust kui väärtust, mis aitab suurendada rahvusliku ühiskonna elu-, loome- ja kaitsevõimet, seisamegi kõigepealt küsimuse ees, kuidas suhtuda siin esinevaise vastuoludesse. Vastus sellele on kardinaalse tähtsusega ka kogu meie rahvuslikule hoiakule.

Seda küsimust võidakse vastata mitmeti. Kõigepealt on siin võimalik minna kahte vastupidist teed ja jõuda siin õige kaugeisse äärmustesse; nii vähemalt teoreetiliselt. Esimesel teel võiksime jääda koguni ükskõikseks rahvuslikus ühiskonnas toimuvate arenguprotsesside vastu, mis viivad vastuoludele ja nende süvenemisele ning teravnemisele. Asuksime siis siingi vanale *laissez-passer*-põhimõttele, mis olnud nii kaua populaarne Euroopa liberaalsetlikus vaadestikus. Selle äärmisimas konsekventsis liilitaksime end täielikult välja igasugustest teadliku ja tahtliku vahelesegamise ülesannetest oma rahvusliku ühiskonna arenemise alal selle tervikluse huvide seisukohalt. Teises — vastupidises suunas võidakse jõuda veelgi kardetavamasse äärmusesse. Taotledes kavakindla „juhtimise“ teel absoluutset rahvuslikku terviklust, nõutakse rahvusesse kuuluvalt isikult loobumist kõigist seda terviklust kahjustada võivaist vastuoludest. See nõudmine püstitatakse muidugi seoses

üldise poliitilise vaatega, mis nõuab isikult totaalset alistumist kollektiivile.

Selline n. ü. absoluutne rahvuslik terviklus ei ole üldse suuteline realiseeruma. Sest erinevused ja vastuolud ühiskonnas on niisama elulised kui rahvus ise. Nagu rahvus on inimühiskonna kaua kestnud diferentseerumise tulemus, nii on seda, tõi küll, märksa ajutisemate nähtustena, rahvuses esinevad eri rühmad ja nendega seotud huvid ning vastuolud. Rahvuse elavale koostisele on omane sama diferentseerumine, ürgse terviku esialgselt samakujuliste vormide mitmekujuliseks muutumine, mida H. Spenceri ajast peale tuntakse üldise eluarengu „seadusena“.

Diferentseerumisest tõusnud eri rühmad ja eri huvid ja nendest tulenevad vastuolud etendavad igaiüks oma osa ka rahvusliku elu mitmekesistamisel ja rikastamisel uute väärtustega, mis on hinnatavad ka rahvusterviku seisukohast. Kui teostuks kõigi nende eri huvide ja seega ka kõigi nende antagonismide absoluutne likvideerimine, saavutataks küll ka totaalne rahvuslik terviklus. Kuid selline „rahvustervik“ oleks mitmeti sarnane kalmistule, kus liiguks küll rohkesti surnumatjaid, leinavaid omakseid ja sõpru. Ent elu- ja tööväli täis kihavaid otsinguid, elustavaid hõõrumisi loovate impulssidega ja saavutiste rõõmudega poleks see matusepaik mitte.

Et rahvusliku tervikluse taotlemine ei pea tähendama totaalset tervikluse nõudmist, seda toetab veel tugevasti ka asjaolu, et rõhuv enamik rahvuslikus ühiskonnas esinevaid antagonisme on relatiivsed, s. o. sellised, kus ei taotleta vastaspoole füüsilist hävingut, vaid püütakse saavutada eeskätt tema teatavate omaduste, huvide ja võimete muutmist. Seda sotsiaalsete antagonismide relatiivsust suurendab oluliselt asjaolu, et vastuolulised rühmad on ühes või teises suhtes seotud ikka ka teatava solidaarsusega.

Selline antagonismide relatiivsus ühiskondlikes vahekorris saab võimalikuks seetõttu, et indiviid võib üheaegselt kuuluda mitmesse eri tüüpi sotsiaalsesse rühma. Eesti ala tööstur, kes rahvuselt eestlane, usuliselt luterlane, võib oma poliitilistelt vaadetelt kuuluda teatavasse parteisse või suunda, oma akadeemiliselt päritolult teatavasse üliõpilasorganisatsiooni jne. Kõigile neile kuuluvustele vastavalt tekib tal rida erihuviseid, üheaegseid antagonismi ja solidaarsuse kallakuid. Samuti võib näiteks mõne maa despootilise valitsuse ja rahva vahel olla poliitiline antagonism. Kuid niivõrd kui see despootiline valitsus teataval momendil tema

käsituses oleva riigivõimu abil teostab tõelikkude või ka fiktiivsete rahvuslike huvide kaitset, tekib tema ja rahva vahel vähemalt osaline solidaarsus.

Eriliseks solidaarsuse allikaks ka rahvuslikus ühiskonnas on isiku võime tõusta üle kitsama rühma huvide oma moraalse ja ideelise teadvuse, oma avardatud „meie“-hingeelu kaudu. Siis ollakse hoolimata oma rühmalisest kuuluvusest valmis ohverdama oma erahuvisid üldsuse kasuks, momendi huvisid püsivamate väärtuste heaks, isiklike ja rühma huvisid ühiskonna ja ka inimkonna kasuks, oleviku huvisid tuleviku jaoks jne.

Sotsiaalsete rühmade vahel suhtelise solidaarsuse olemasolu ja ühiskondlike antagonismide kõrvaldamise võimaluse idee on saanud nurgakivideks mitmevarjundilistele solidarismi doktriinidele, mida on arendatud rea poliitikute, juristide, majandusteadlaste ja mitmesuguste sotsiaalideoloogide poolt. Eriti võluvaks ürituseks on solidarismi doktriini arendamine ja propageerimine tavaliselt võimule pääsenud rühmadele ja tegelastele.

Tegelikult ei saa ühiskonnas diferentseerumisest tekkinud antagonisme kõrvaldada ei solidarismi doktriiniga ega mingi muu sellelaadise sõnalise õpetusega; vaid neid tuleb arvestada kui realiteete ja pealegi väärtuslikke, oma hõõrumistega uut elu sünnitavaid realiteete. Elada tahtva ja arenemisvõimelise rahvusliku tervikluse huvi ei nõua milgi tingimusel amorfset, nivelleeritud ja seetõttu stagneerumisele kallutatud ühiskonda.

Meie rahvusliku tervikluse ideaal ei saa realiseeruda totalitaarse ühiskonna kaudu ja ei tule meil taotleda seda juba senigi küllaldaselt hoiatavaid kogemusi andnud tasalülitamise meetoditega. Just ümberpöörduvalt, rahvusterviklus peab teostuma oma diferentseerumisest tõusnud ja tõusvate osade aktiivsuse kaudu. Ja siit tulenebki rahvustervikluse saavutamiseks tähtsaim ülesanne — see on meie rahvusliku ühiskonna psühholoogiline integreerimine. See on rahvustervikluse probleemi olulisim tuum. Praktilises rakenduses tähendab see ülesannet viia meie ühiskonna liikmeid lähemale rahvuse kui igapäevase reaalse ja vaimse eluväärtuse tunnetusele ja mõistmisele, rahvusliku osaduse kui meie kõigi ühise saatuse elamuslikule ja mõistuslikule tajumisele ja samal ajal nn. meie-hingeelu süvenemisele, tihenemisele ja aktiveerimisele.

See ülesanne on määratu ja oma loomult, võiks öelda, totaalne. Ta ei saa jätta haaramata ja mõjustamata ühtki meie rahvusliku ühiskonna eluala. Ta esitab oma nõudmisi riigikorra ja riigivalitsemise, kultuuriloomingu ja kultuuri levitamise, eriti rõhutatult kasvatusküsimumuste lahendamise, meie kõikide eluhoiaku ja käitumise suhtes jne. jne. Ta ei lähe mööda ühestki ühiskonnaliikmest mõjustamata tema mentaliteeti, nõudmata temalt rahvuslikku vastutust, mida ta seni ei tundnud, panemata temale kohustusi, mida ta seni ei kandnud, aga ühtlasi andmata temale ka suuri „meie-elu rõõmusid, uut karastust elamiseks ja üritlikkuseks, mida seni mürgistas ja halvas vaevav norutunne. Selle ülesande lahendamine täiuslikus ja ideaalses ulatuses tundub oma raskuste tõttu vahest küll paljudeleegi esialgu utoopiana. Ent saagem siingi jõudu teadmisesest, et kultuuris ja inimühiskonna arengus on üldse suurt osa etendanud tahe teostada utopiaid. Nii on nad siis teostunudki ja teostuvad edaspidigi.

Seejuures pole rahvusterviklus meile mingi salapärasuses kirgav fetiš, pole mingi Moolok, kellele tahaksime ohverdada isiku, tema enesemääramise ja vabaduse. Rahvusterviklus esitatud mõttes on isikule ja ühiskonnale suur eluvahend ja organiseeriv printsiiip. Selle omaks võttes lahkume puhtakujulise *laissez-passer*-põhimõttest ja püüame teadliku algatusega ja tahtliku vahelesegamisega muuta oma ühiskonna vaimsust ja elukorrastust suunas, mida näitab rahvustervikluse idee. Endastmõistetavalt ei tohi see vahelesegamine tähendada kroonulist suundamist, käsuga ja keeluga juhtimist, võimuga murdmist, samuti ka mitte õõnsat ja trafareetsat kroonupropagandat. See on kõigepealt rahvusliku ühiskonna psühholoogilise kujundamise, tema psüühika, mõistuse, tundmuste ja tahte vastavasuunalise kasvatusprobleem kogu oma laiuses ja keerukuses.

Selle probleemi lahenduse edukaks edasiviimiseks on vaja teatavate üldiste eelduste ja nõudmiste lakkamatut ja unustamatut silmaspidamist. — Esimene, mis siin peab andma õhku, soojust ja valgust kasvamiseks ja kasvatamiseks, on vabaduse vaimsus ja õhk-kond. Siinkohal ei ole tarvis kõnelda pikemalt vabadusest kui inimhinge sügavaimast tungist ja igatsusest, kui inimese ja ühiskonna elukujundamise ja loomingu stüühilisest ajest, kui võimsast jõust, mis on viinud üksikisikuid ja terveid rahvaid suurtele ja heroilistele tegudele, jne. Tänapäeval, kus paljudes riikides rahva vabadus on ohus-

tatud ja aheldatud, taotletakse ühiskondlikku ja rahvuslikku „terviklust“ jõu ja võimu tahtega. Kuid ei ole midagi petlikumat ja ekslikumat kui väide ja lootus, et jõu ja võimuga, käsu ja käänamisega suudetakse luua mingit püsivat, eluvõimelist, loomingule ja kasvamisele hingestavat „terviklust“. Siin käsu ja kuulekuse najal saavutatud näiline edu on ainult tervikluse pettepilet. Tõeline ja eluline rahvuslik terviklus tõuseb ja kasvab üksnes vabaduse õhkkonnas.

See ei ole paljas fraas, vaid loendamatu kogemustega põhjendatud elutõde. Sest vabaduse õhkkond on kõigepealt nii üksikisikule kui ühiskonnale ja selle osadele suurimaks isetegevust soodustavaks eelduseks. Isetegevus aga on inimesele loendamatu elumuste allikaks, mille kaudu ta seostub aktiivselt rahvusega. Suured tõusud rahvuslikus ühiskonnas on alati ka jõulise isetegevuse ajastud. Nii näiteks oleks eesti rahvuslik ärkamine ja teised tõusuperioodid meie ühiskonna minevikus täiesti kujuteldamatud ilma selle isetegevuseta, mis neid kandis. Isiku aktiivne seostumine rahvaga on aga rahvusliku tervikluse tähtsamaid eeldusi.

Vabaduse õhkkonnas ja vabaduse tungi realiseerimises saab kõige tulemuslikumalt eluandvat soojust ja valgust ka isiksuse kohuse- ja vastutustunde kasvamine. Elementaarselt meelestatud ja võimuvahenditega kokkuhoitavas ühiskonnas ei ole soodsat pinda selle liikmeis siselätelise isikulise kohuse- ja vastutustunde üldisele tekkimisele ja arenemisele. Kohuse- ja vastutustunde kasvamine on suur kultuuriarengu probleem. Ja nende tunnetepaari arenematus, nõrkuse ja laostumise tagajärjel on rahvad maksnud sageli ränka hinda, on maksnud seda ka oma vabaduse arvel. Kohuse- ja vastutustunde oma sisimas olemuses ei sünni aga käsust ja kuulekusest, vaid isiku vabast enesekasvatusest ja enesemääramisest. Sotsiaalselt kohuse- ja vastutustundeline isiksus aga on omakorda rahvusliku terviku algrakk.

Vabadus on lõpuks ka suurimaid otsesväärtusi, mis on suuteline seostama ühiskonda ja selle osi rahvuslikuks tervikuks. Seda vabadust aga ei mõista me sellisena, milles üksik tunneb end vaba olevat kõiges, mida ta teha tahab, vaid nii, et ta on vaba selles, mida ta kui kaasvastutaja tegema peab. Selline vabadustunne viib isiku ka sisemisele enesekitsendusele rahvusliku terviku huvides, samuti ka suurtele tegudele ja ohvritele, milledest suurim on oma elu andmine.

Edasi viib rahvustervikluse idee meid nn. meie-hingeelu ja selle kujundamise tähtsate probleemide

juurde, mida oleme üksikasjalisemalt käsitlenud oma kirjutises „Eesti rahva ajaloolise kutsumuse ideest“ äsjailmunud EÜS-i XI albumis. Seal esitatud mõtted, mis on olulised ka kõnesoleva teema käsitluse seisukohalt, olles selle otseseks jätkuks, jätame aga siinkohal puudutamata.

Lühikeses käsitlus oleme võinud esitada ainult olulisemaid probleeme ja üldisemaid seisukohti seoses rahvustervikluse ideega. Lõpuks rõhutame veel: Ärgem laskem meeli segada igast hüüdest, mis kaigub õhku rahvustervikluse nimel! Sulgegem kõrvad hüüetele, mis kutsuvad terviklusele surnuaia kaudu! Meie elame veel. Ka rahvus elab ja taotleb terviklust vaba vaimu ja vaba elukorrastuse kaudu. See terviklus tõuseb vabade südame te kandel nende hingestatud osasaamises rahvuse väärtusist, nende elamisis rahvusest kui ühisest saatusest, nende kohuse- ja vastutustundelises vaimsuses, töös ja loomingu, mis suunatud oma rahvuse väärtuse, elu- ja kaitsevõime tõstmisele. Nende südamelöökide sidemete ja harmoonia kaudu teostubki rahvuslik terviklus.

Hans Kruus

MEIE KESKKOOL JA HARIDUSE EESMÄRGID

Eesti haridusolude võrdlemisel Lääne-Euroopa vanemate kultuurriikide omaga paistab eeskätt üllatava asjaoluna meie kesk- ja kõrgema hariduse väga laialdane levik. Lääne-Euroopas selles mõttes esirinnas sammuv riik oli juba enne Maailmasõda pikemat aega Saksamaa, mida on seletatud ¹⁾ muuseas saksa rahva teoretiseerimisele ja igasugustele „vaimsetele harrastustele“ kalduva iseloomuga. Igatahes omandas hariduse traditsioon seal sellise ulatuse, et see hakkas tunduma lausa ühiskondliku hädaohuna, kuna kogu rahvas näis tahtvat muutuda õpetlasteks, kunstnikeks, ametnikeks jne., ühe sõnaga „juhtideks“, kellele aga ei jätku juhitavaid. Ometi näitas statistika mõni aasta tagasi, et meil keskharidust taotlevate õpilaste protsent on ligi poole võrra suurem Saksamaa omast. Nii siis ületab Eesti selles mõttes tunduvalt kõik teised maad, välja arvatud vahest Läti, kus olud ja ajalooline kujunemine meile kõige lähedasemad.

Selle nähtuse seletamiseks tuleb eeskätt silmas pidada meie ajaloolise arenemise erilaadsust. Alates ärkamisaja algusest on meie rahval ikka eriline lugupidamine olnud „koolitatud“ inimeste vastu, ja selleks olid tal ka küllalt kaaluvad motiivid. Oli kahvatama lõõnud endise seisusliku

---

1) Näit. H. Keyserling — *Das Spektrum Europas*.

korra aegne inimese väärtuse peamine kriteerium, seisuslik päritolu, mille asemele olid astunud liberaalse-kodanliku seltskonna väärtustamise alused — v a r a n d u s ja h a r i d u s. Oieti taipas eesti talupoeg, et just hariduse kaudu talle tee avaneb pääseda oma alandatud seisukorrast ja saavutada samaväärsust valitseva kihiga. Iseloomustavaks selles mõttes, nagu rahvuslike püüete tuleviku programmiks, on J. H u r d a kõne esimesel laulupeol, samuti asjaolu, et üheks kõige enam poolehoidu leidvaks rahvuslikuks ürituseks kujuneb Aleksandrikooli liikumine. Kõrgema hariduse taotlusele suhtutakse rahva seas üldiselt suure poolehoiuga ja lugupidamisega. Kuigi paljud haritlased pärast oma rahvast eraldusid või passiivseks jäid tema üldhuvide suhtes, tundus kõrgema hariduse omandamise fakt eesti mehe poolt juba iseenesest nagu mingi patriootilise teona, mis tõstis teistegi eneseväärtuse tunnet ja õhutas järeletegemisele. Ja tõepoolest oli siiski hoopis enam neid, kellele oma rahva saatus südamel lähedal seisis ning kes taotlesid selle parandamist. Eesti iseseisvuse võitluses ja omariikluse kujundamises õigustas end lõppeks hariduse-ideoloogia täiel määral, sest ainult küllalt rohkearvulise haritud juhtkonna tõttu võisid need meie rahva suurimad saavutused teoks saada. On siis täiesti mõistetav, et juba ärkamisaja alguses juurdunud hariduseoptimism iseseisvuse päevil edasi kestis ja nüüd, võib ütelda, just eriti hoogu saatus, sest olid kõrvaldatud tõkked eesti nooruse haridusteelt. Iseseisev Eesti võis seda oma rahva püüete lemmikala hakata ise korraldama ja mis on veel loomulik, kui et ta sellele püüdis luua algusest peale kõige avaramad võimalused. Selline hariduspoliitika oli ka täielikus kooskõlas meie omariikluse loomist kandva haritlaspõlve maailmavaatega, mis oli üldiselt positiivlikult meelestatud, võib-olla ühtlasemalt kui ühelgi teisel Lääne-Euroopa rahval. Teadustest kantud kultuuri progress on selle järgi ülim ja absoluutne väärtus; haridus, ja nimelt teaduslik haridus, tähendab inimväärtuse absoluutselt tõusu, s. t. muutumist väärtuslikumaks nii üksikisikuna kui ühiskonna liikmena, olgu kultuurilises ja ühiskondlikus tegevuses või majanduslikus töös. „Mida enam, seda parem“ võis olla ainukene õige haridusalal kehtiv doktriin ning põhimõtteliselt on meie haritlaskond sellele seisukohale tänapäevani truuks jäänud, kuigi tegelik elu selles aja jooksul mõningaid kahtlusi on tekitanud. See juhtiva haritlaskonna mõtteviis on kandunud ikka enam rahvasse, eriti laialdase ja sihikindla hariduspropaganda tõttu aastakümnete jooksul. Koolitatud, s. t. haritud ja tark mees sai ärkamisajal meie rahvale ideaaltüübiks, — sama seisukohta püüdis ta säilitada ka iseseisvuse päevil. Püüdu haridusele kujutati teataval määral ülima eluideaalina, kui kõige õilsamat, mida inimene oma eesmärgiks võib seada. Ei ole seepärast midagi üllatavat asjaolus, et meil tung kõrgemale üldharidusele kujunes laialdasemaks kui kusagil mujal.

Koos kõrgema üldhariduse laialdase levikuga hakkab aga meil ühtlasi eriti teravalt esinema hariduse v ä l i s t u m i s e protsess, nn. „silmapette“ haridus. Olgu tähendatud veel, et ma selle all ei mõtle eeskätt mitte teadmiste ja oskuste puudulikkust, mille üle tavaliselt nurisetakse, vaid nende tõeliselt hariva mõju puudulikkust. Et see nähtus eriti meie

hariduselus ilmsiks pidi tulema, võiks arvata juba asjast eemal seistes, nii ütelda *à priori*, sest meil pole mingit põhjust eeldada, et meie rahvas nii märgatavalt kõrgemal seisaks teistest Euroopa rahvastest oma andekuselt, eriti aga, et temal võrreldes nendega erilised huvid ja kalduvused oleksid üldharidusele, nagu see viimastel aastakümnetel on kujunenud. Kui saksa rahva väga levinud haridustungi on püütud seletada tema eriliste kalduvustega, ei saaks seda kuidagi teha eestlase suhtes. Kahtlemata on eestlaste mõtteviis ja kultuur tugevasti mõjustatud saksa omast, ometi on eestlane säilitanud oma rahvusliku iseloomu ja see on võõrastegi vaatlejate tähelepanekute järgi kaine ning praktiliselt arvestav. Samalaadilised, peaks arvama, on siis ka tema motiivid oma hariduse taotlemises. Muidugi võib ka sellise iseloomuga inimene omandada üldharidust kõiges selle põhjalikkuses, kuid ainult nii kaua, kui ta selgesti tunneb selle väärtust ja tähtsust. Küsimus ongi selles, kui võrd meie noored ja kogu rahvas seda tunnevad.

Selle küsimuse lahendamiseks peame pisut peatuma eesti vaimse kultuuri kujunemise probleemil üldse, eriti kas ja mil viisil on meil kajastunud 20. sajandi Euroopa vaimse elu kriis. Võib ütelda, et meie juhtivat haritlaskonda ei puudutanud märgatavalt Lääne-Euroopa pärast sõja-aegsed pessimistlikud languse- ja allakäigumeeleolud. Sellevastu, üsna pidevalt ja üldiselt on elatud optimistlikus tõusumeeleolus, mis on ka mõistetav, arvestades meie iseseisvuse-saavutamise ühenduses olevat poliitilise ja sotsiaalse surutise kadumist, uute avarate tõusuvõimaluste avanemist neil aladel. Mis puutub siiski meie arenemise puhtvaimsesse palgesse, peame tunnistama, et Euroopa vaimsete väärtuste kriis ja moraalne kaos ei ole meid puudutamata jätnud, vaid et see meie haritlaskonda ning kogu rahvast sügavamalt on haaranud kui teisi, vanade kultuuritraditsioonidega rahvaid.

Selle nähtuse põhjusi ei ole raske mõista. Teadlikuks ja aktiivseks L.-Euroopa kultuuri osaliseks saab eesti rahvas alles 19. sajandi lõpul, ajal, kus kalduvus laostumisele ilmneb juba selgesti. Meie haritlaskond satub jagamatult sel ajal valitseva materialismi kalduva positivistliku mõtteviisi mõju alla ja hakkab seda tundma kui „teaduslikku maailma-vaadet“ üldse, kui kultuuri progressi viimset ja sellega kõige täiuslikumat saavutust. Endised kultuuritraditsioonid, nagu sügavale juurdunud usulised veendumused, filosoofilise mõtte harjumus, endiste aegade kunsti ja kirjanduse mõjud, mis Lääne-Euroopa vanemate kultuurirahvaste ühekülgset arenemist pidurdasid, ei saanud eesti haritlasele sel määral mõju avaldada. Rahva poliitilised ja sotsiaalsed olud juhtisid teda sel ajal loomulikult radikaalsete voolude poole, sellega ühes ka maailma-vaatelistele alustele, mida need tunnustasid — kiriku ja selle õpetuste ning ajalooliste traditsioonide eitamisele. Eriti täielikult kaotab meil valitsev protestantlik kirik oma juhtiva mõju, esmalt haritlaskonnas, siis kogu rahvas. Vägivaldselt peale surutud ja kuulutatud võõraste poolt, ei ole ristiusu vaim kunagi eriti sügavaid juuri ajanud meie rahvas. C. R. Jakobsoni ajaltes aga hakkavad meie rahvajuhid tegema sihikind-

lat kihutustööd kiriku kui rahva sotsiaalsete rõhujatega liidus oleva jõu vastu. See võitlus kandub nagu iseenesest ristiusu vastu üldse, milles hakatakse nägema eesti rahva poliitilist ja sotsiaalset orjastajat. Tänapäevani ei ole see suund kadunud meie rahvuslikust liikumisest: suurele osale meie rahva- ja kultuuritegelasile tundub ristiusuvastane agitatsioon ikka veel patriootilise teona. Vaevalt kusagil mujal Euroopas on usk ja seda esindav kirik rohkem kui meil kaotanud oma elujuhtiva tähenduse. „Teaduslikust maailmavaatest“ on meie haritlaskond põhimõtteliselt kuni viimase ajani kinni pidanud, kuid peab tunnistama, et üldine ajavaim end ka meil on maksma pannud: usk üldisse edusse ja kultuurilisse loomingusse kui inimeste olemise mõttesse üldse ei ole enam endiselt siiras ega ärata vaimustust. Selgesti tuleb see nähtavale eriti noorsoos, kelle vaimne kujunemine langeb pärastmaailmasõjaaegsesse aega. Juhtiv vaimsetest väärtustest orienteeritud ideoloogia puudub, majanduslikud ja vitaalsed väärtused prevaleerivad täielikult vaimsete väärtuste kõrval. Kuigi „vaimsed huvid“ muidugi ei puudu meie seltskonnas, mõeldakse nende all enam-vähem kõrvalise tähtsusega harrastusi kirjanduse, kunsti jne. alal. Domineerivaks eluhuviks võivad need olla ainult üksikuile.

Tavaliselt hinnatakse selliseid väärtusi nagu „elus läbilõõmine“, ja „edasijõudmine“, „positsiooni saavutamine“, „haljale oksale tõusmine“. Nende järgi kogu inimese väärtuse hindamine on muutunud nagu endastmõistetavaks; edu- ja saavutuste eetika on saanud mõõduandvaks, inimese „seemisest väärtusest“ rääkida on muutunud sellekõrval peaaegu naeruväärseks. Muidugi tavalise inimese püüded ja hindamiskriteeriumid on ikka olnud enam-vähem samad, kuid need on tunnistatud ebateadlikule massile omaseks. Vaimselt juhtiv ringkond on aga ikka püüdnud mingi kõrgema idee lippu ülal hoida, mis oleks üldiseks elu juhtivaks fähiseks kõigile, — olgugi see ainult, nagu viimastel aastakümnetel, üsna ebamäärane üldise progressi idee — mis ühtlasi heidaks teatavat õilistavat valgust ka ebateadliku massi lühinägelikele igapäevase elu püüdlusile. Praegu näib aga, nagu oleks tavalise „massinimese“ ellusuhtumine meil jagamatult valitsema pääsenud, aktsepteeritud kõigi poolt, tunnistatud „terveks“ ja „elulähedaseks“, loomulikuks ning endastmõistetavaks. Kui üks või teine seda omaks ei ole võtnud, ei ole sel mingit üldisemat tähendust ega mõju. Sellest vaimsest hoiakust lähtuv moraalne ellusuhtumine on üldiselt utilitaristlik-hedonistlik, millega muuseas on loomulikus ühenduses ka lentsõnaks muutunud „tühjade hällide“ küsimus. Selle nähtuse seletamine peamiselt elatusstandardi madalusega, sotsiaalsete olude ebakindlusega jne. on ainult arusaamatus, olgu see tõeline või teeseldud ²⁾.

²⁾ Meie rahva moraali-kriisi iseloomustamiseks juhin tähelepanu O. Hendriksoni artiklile „Valevanne tsiviilprotsessis“, „Päevaleht“ 1939, 2. III. Nagu sellest väidetakse, on valetunnistus ja valevanne meil muutunud niivõrd massiliseks, et tunnistajate seletused tsiviilkohtus sageli rohkem segavad kui

Kuidas on selline vaimsete väärtuste kriis mõjutanud meie rahva eriti haritlaskonna suhtumist üldharidusse ning üldhariduslikku keskkooli kui selle kandjasse? Peaks arvama, et ta on hakanud neid ikka madalamalt hindama, sest üldharidus oma ideelt on vaimsete väärtuste järgi orienteeritud, nendega lahutamatult seotud. Nn. „humanistlik haridus“, mille vahendajaks on olnud keskkool (gümnaasium) ning püüab seda olla praegugi, tähendab ju inimese seestmistest isikupärastest jõududest lähtuvat vaimset kasvamist ning kujuvõtmist vaimsetest väärtustest osasaamise kaudu, nagu need ilmnevad inimese kultuurilises loomingu. Ta ei ole sellega sugugi eluline, selle sõna kitsas praktilises tähenduses, nagu seda harilikult tarvitatakse, ning kes eeskätt seda ootavad, peavad selles paratamatult pettuma. Teadlik kõrgema üldhariduse taotlemine eeldab seepärast: 1) usku vaimsete väärtuste tõelisusse, — et tõe, headuse ja kauniduse ideaalid, millede taotlemisel on loodud kogu inimese vaimne kultuur ning õilistunud ta enda loomus, ei ole paljas illusioon vaid reaalsus; 2) nende tähenduse absoluutse üleoleku tunnustamist inimese elus, võrreldes majanduslike ja puhtvitaalsete väärtustega³⁾. Kuna aga usk vaimsete ideaalide reaalsusse ning vaimsete väärtuste suhtelisse tähendusse on pidevalt alla käinud, oleks loomulik, et sama rada on läinud ka suhtumine üldhariduse väärtusse. Majanduslikud ja vitaalsed väärtused on üha suurema osatähtsuse omandanud inimeste teadvuses, millest peaks järgnema, et nad ka eelistavad sellist haridusteed, mis viivad neid otseselt oma soovitud eesmärkidele.

Tõeliselt see on ka nii, kuigi tung üldharidusele meil suhteliselt väga suureks on paisunud ja ainult viimastel aastatel on pisut kahanenud. Selle põhjal aga kõnelda meie rahva suurest teadusejanust ning erakordsest tungist hariduse järele — üldhariduse mõttes — on arusaamatu. Millega siiski on seletatav see omapärane vastuolu inimeste tõeliste huvi-suundade ja nende käitumise vahel?

Selle mõistmiseks peame meenutama, et puhtvaimse orientatsiooniga üldharidus on kaudselt ühendatud siiski väga kaaluva „reaalse“ väärtusega — majandusliku ja sotsiaalse tõusu võimalusega, mille järele eriti praegusel „realistliku“ elufundega ajajärgul on nõudmine väga suur. See kaudne praktiline eesmärk on eesti lastevanematel olnud ikka üsna mõjuva osatähtsusega. Püüdes sageli suure eneseohverdamisega oma lastele kõrgemat haridust anda, ei mõelnud eesti talupoeg tavaliselt nende vaimsele tõusule, vaid sellele, et ta neile võimaldab välja tõusta senisest rõhuvast sotsiaalsest olustikust, saavutada lugupeetavamad positsiooni, „kergemat elu“; vähemal määral olid vahest kaasamõjuvad ka

---

midagi tõestavad. Sama nähtust võivad tõendada keskkoolide õpetajad, eriti need, kel on tegemist meie harituma ja jõukama kihi lastega; valetamine on nähtavasti meil muutunud täiesti tunnustatud diplomaatiliseks võtteks, mis rahvusvahelistest suhetest eraellu on üle kandunud.

³⁾ Vrd. prof. A. Koort'i kirjutust *Rahvahariduse probleem seoses ühiskonna struktuuri muutustega*, „Akadeemia“ 1938, nr. 7.

rahvuslikud motiivid. See on ka täiesti loomulik talupoegliku kitsa silma- ringiga mõtlemise seisukohalt selle aja oludes. Haridust taotlevate noorte endi mõtteviis ennesõjaaegsetel aastakümnetel, kuigi paljudel samalaadiline, oli üldiselt ometi oluliselt erinev. Tundus veel küllalt vaimsete huvide pinget ning paljud elasid neile väga intensiivselt kaasa. Enam üldiselt- haaravad olid rahvuslikud ja sotsiaalsed püüded, mis teatavas mõttes mõjusid siiski ka vaimselt õilistavalt, kõrvale juhtides egotsentrilisest utilitarismist. Kuigi tegelikult — sageli, võib-olla ebateadlikult — enamikku huvitas peamiselt isiklik karjäär, ei olnud see kellegi poolt tunnustatud ideaaliks. Sihikindlat isiklikku karjerismi, vastupidi, peeti alaväärtuslikuks, milles end avalikult „süüdi“ tunnustada ei tahtnud keegi. Iseseisvuse ajastul on olukord selles mõttes oluliselt muutunud. Talupoeg on üldiselt säilitanud oma endise mõtteviisi, kuigi ta enam sel määral ei mõtle hariduse kaudu võimalduvale „kergemale elule“, sest talupoja enda elu on muutunud kergemaks, teisest küljest ei ava keskkool enam endisi võimalusi. Kuid meie haritlane on vahepeal täiel määral omaks võtnud täpselt sama utilitaristliku mõtteviisi. „Edasijõudmine“, karjääritegemine on selgelt ja avameelselt tunnustatud ideaaliks, nii endastmõistetavalt, nagu oleks see alati nii olnud ja ei saaks teisiti olla. Üksiku kooli väärtust on hakatud ikka enam hindama selle järgi, kui võrd on tema õpilased suutnud „tõusta“, on korraldatud isegi sellekohast statistikat, koolid ja nende juhid ning õpetajad püüavad sellega renomeerida. Keskkool on asetatud sellest vaatevinklist täiesti „edasijõudmise“ teenistusse; arusaamine tema kui vaimsete väärtuste vahendaja iseseisvast tähtsusest on muutunud väga piiratuks — isegi õpetajate seas, kes oma kooli mõttest kõige enam peaksid teadlikud olema. Lastevanemad, nii „lihtrahvast“ kui haritlastest, on harjunud keskkoolile vaatama kui oma laste edasijõudmisele; „kõrgete tähiste“ all, millest pidulikel juhtumel kõneldakse, mõeldakse nüüd tõeliselt kõrget karjääri, mitte vaimset tõusu, millena see termin esialgselt on mõeldud — nagu iseenesest on see viimane tähendus esimesega asendatud. Õpilaste mõtteviis ei erine vanemate omast.

Olgu tähendatud veel kord, et ma sellega sugugi ei püüa väita, nagu puuduksid meie haritlaskonnal vaimsed huvid, või ei hindaks nad üldse vaimuväärtusi majanduslike ja vitaalsete kõrval. Siiski, nad hindavad eriti oma intelligentust ja „kõrgemat arenemist“, kui seda alust, millele baseerub nende seltskondlik eesõigustatud seisukoht, kuid rõhk ei ole asetatud mitte vaimsete eesmärkide endaväärtusele, vaid see on nende teadvuses ikka enam üle kandunud majanduslike ja vitaalsete huvide alale. Üldharidus on asetatud teenivale seisukohale viimaste, mitte inimese vaimuse suhtes: „vaimne areng“ peab elus kasulikuks osutama, et end õigustada. Ja kuigi üldhariduse osaliste arvu suurenemisega selle „väärtus“ — utilitaristliku mõtteviisi seisukohalt — pidevalt kahaneb, ei ole see siiski hoopis kadunud. Nagu omal ajal teatav seisuslik tiitel tegi inimese „vastuvõetavaks õukonnas“, nii püsib meil ärkamisajast juurdunud traditsioon, mille järgi teatav diplomiga tõestatud üldharidus annab inimesele tema seltskond-

liku kvalifikatsiooni, õiguse kuuluda „eliiti“, vähemalt on see *contitio sine qua non*. Seepärast püüavad seda kvalifikatsiooni anda oma lastele esiteks kõik jõukamad inimesed, ka need, kel endil see puudub, kuid kes oma kogemustest teavad, kui tähtis see on seltskondliku edu mõttes; teiseks senised haritlased — peamiselt seepärast, et neile mõeldamatuna tundub, kui nende lapsed peaksid laskuma neist madalamale seltskondlikule tasemele — „lihtrahva“ hulka; kolmandaks, selle nn. lihtrahva seast tõusvad noored, kel on küllalt andekust ja energiat, muidugi ka ainelisi võimalusi⁴). Iseenesest ei oleks seltskondlik kvalifikatsioon hariduse järgi halb, sest mingi konkreetne alus peab selleks olema, — seisuslik tiitel või varandus ei ole selleks igatahes mitte tõhusamad — kuid halvaks on osutunud selle tulemused meil haridusele endale: selle kaudne omadus kaasa aidata teatavate õiguste ja hüvede saavutamiseks muutub peaeesmärgiks, tõeline eesmärk jääb selle kõrval täielikult varju. Utilitaristlikule mõtteviisile ei ole nimelt tähtis taotella tõeliseks vaimseks eliidiks saamist, kuna kasu sellest on väga kaheldav, küll aga kasutada teatavaid haridusliku kvalifikatsiooniga ühenduses olevaid õigusi ja võimalusi. Sellise mentaliteediga on kõige soodsam pind tekkinud hariduse välistumiseks — silmapette-hariduseks.

Kummaline vastuolu, mis nii tekib üldharidusliku keskkooli tõelise mõtte ja tema tegelikult silmaspeetava peaeesmärgi vahel on loonud teatava kahepaksu suhtumise sellesse nii õpilaskonnas kui eriti haritumate lastevanemate seas: ühest küljest püütakse tungida keskkooli kõigest hingest, samal ajal aga ollakse selles suhtes opositsioonis; püütakse saavutada keskharidust, ühtlasi aga suhtutakse sellesse teatava üleolekuga, isegi põlgusega, kui eluvõõrasse, tegelikus elus tähtsusetusse; seda tuntakse sagedasti koormavana, rõhuva kohustusena, millest siiski maksu mis maksab peab üle saama. Illustreeriva näitena sellest suhtumisest võiksin tuua eriti Tallinna haritumate lastevanemate ja õpilaste endi seas väga levinud vaate, et keskkooli töös õpilastele tuleb erilisel soovitada mõõdukust — nii, „et ainult edasi saab“ — kuna kogemused näitavat, et väga püüdlilikud õpilased, kes hiilgavad oma edasijõudmisega keskkoolis, elus osutuvad saamatuteks, ega suuda „läbi lüüa“. Jättes kõrvale küsimuse, kas kogemused tõesti seda näitavad ja kui nii, siis millest see võiks olla tingitud, piirdun ainult sellest nähtuva vaate konstateerimisega, mis keskkooli eesmärkide endaväärtusse suhtub väga skeptiliselt ja tunnustab keskkooli tööd kui teatavat möödapääsematut eeltingimust „edasi“-saamiseks. Selline suhtumine asjasse on meie haritumate lastevanemate seas tüüpiline. — Kui aga keegi neile soovitaks tegeliku elu seisukohalt ebaratsionaalse keskhariduse asemel valida mingi otstarbekohasema, nende laste huvidele ja võimetele enam vastava tee, võtaksid nad seda enda solvamisenä. „Keskkooli haridus“ on nimelt eeskätt

4) Muide, kogemused näitavad, et just viimasesse liiki kuuluvad noored oma püüetes haridusele on kõige siiramad, kuigi neil selle juures kõige suuremate raskustega tuleb võidelda. Sellest tuleb, et meie tõeline eliit kuni tänapäevani ja arvatavasti ka lähemas tulevikus tõuseb eeskätt nende hulgast.

vahend oma laste sotsiaalse seisundi kindlustamiseks, ja kui see väga raskeks muutub majanduslikel põhjustel või laste andevaesuse tõttu, on loomulik, et see tekitab neis vanemates teatava opositsioonivimma, eriti mõne õpetaja vastu, kes „nagu sihilikult“ seda koormat veel raskemaks püüab teha, kuna ta „inimlikult“ ometi peaks õpilase ja tema vanemate raskustest aru saama ning neile vastu tulema. Ja mida enam selle juures keskkooli hariduse „kurs langeb“ — majandusliku mõtlemise seisukohalt on nimelt igal ajal oma kurs — mida vähem ta end sellepärast tegelikus elus tasub, seda enam süveneb see opositsioonitunne. Ei tundu enam mingit mõistlikku võrdelisust kulutuste ja saavutuste vahel. Keskkool hakkab tunduma nagu ebaõiglase tööisandana, kes nõuab palju, kuid tasu ei anna peaaegu mingisugust, kelle teenistusest siiski ei ole võimalik loobuda. Mis on siis loomulik, et töötegemine sellisele isandale sünnib pahatihti halvas meeleolus, vastu tahmist. Mis ma sest saan? Mis mõte sel on? — need on meil keskkooliõpilasele iseloomulikud küsimused, esitab ta need enam või vähem teadlikult, avalikult või endamisi. Kui ta aga mingil põhjusel on sunnitud keskkoolist lahkuma, tundub see talle raske katastroofina, „elutee sulgemisena“, „eluõnne rikkumisena“ jne. Teatavat vimma tekitab keskkool praktiliselt ellusuhtuvas õpilases mõlemal juhul; esimesel — sellepärast, et talt palju ja talle üsna kasutuna ning ülearusena tunduvat tööd nõutakse, teisel, s. t. kui ta sealt lahkuma on sunnitud, et see talle tõkke seab soovitatavate eluhüvede saavutamisel. Väga palju meie praeguse keskkooli elust on seletatav õpilaste ja nende vanemate sellise kahepaiksusega.

Kuidas on kujunenud meie keskharidus sisuliselt?

Nagu teada, pani end kogu Euroopas 19. sajandi teisel poolel maksma positivistlik mõtteviis, mis näeb spetsiaalteadustes kultuuri arenemise põhitegurit ja tuuma. Kui eelnenud ajastul kogu haridust nii õpetuse kui kasvatuse mõttes püüti suunata ja keskendada mingi juhtiva v a i m s e i d e o l o o g i a kohaselt — olgu see usuõpetus katoliiklikus või protestantlikus mõttes, või humaniteet antiikkultuuri vaimus, kusjuures vastavad õppeained — usuõpetus ja antiikkultuuri vahendavad vanad keeled — evisid erilist keskendavat ja suundaandvat tähendust, muutub nüüd olukord. Õpetuse sisuks saavad ikka enam spetsiaalteaduslikud õppeained — usuõpetus muutub üheks nendest, mis peavad vahendama t e a d m i s i oma alalt; vanu keeligi õpitakse ikka enam puhtfiloloogilisest küljest, s. t. selleks, et neid praktiliselt kasutada, mitte nende kaudu antiik-kultuuri vaimsesse miljösse süvenemiseks. Haridus ei tähenda enam inimese vaimu väljakujundamist teatavate ajajärgu poolt tunnustatud ideaalide kohaselt, vaid see tähendab mingit ebamäära s t a r e n e m i s t (peamiselt intellektuaalset), peale selle t e a d m i s i ja o s k u s i mitmete teaduste aladelt, millede hulgas ikka enam esile kerkivad matemaatilised ja loodusteaduslikud distsipliinid, kui ajastu progressis nähtavalt esirinnas sammuvad. Ja nagu positivistlik filosoofia tähendab ainult teatavat spetsiaalteaduste uurimustulemuste sünteesi, peab nendest

ilma seesmise ideelise seoseta omandatud teadmistest nagu iseenesest välja kujunema teatav kvintessents ja moodustama õpilase „vabalt kujunenud“ maailmavaate⁵⁾. Vaevalt on aga kuskil, vähemalt Lääne-Euroopas, positivistlik mõtteviis end täielikumalt maksuma pannud, kui meie keskkooli kujunemisel iseseisvuse ajastul. Meie kooli loojate kujutluse järgi tähendab haridus vaid mitmesuguste teaduste alal omandatud teadmiste ja oskuste summat, peale selle teatavat „üldist arenemist“, mille all mõeldakse üsna ühekülgsele intellektuaalsete võimete erilist väljakujunemist. Vähemalt, võib ütelda, on selline hariduskäsitlus meil tegelikult suutnud läbi lüüa ja end täiel määral maksuma panna.

Iseseisvuse algaastail oli nähtavasti meil enameelistatud üldine aremine hariduse eesmärgina: keskkoolis pakutavad teadmised ja oskused iseenesest ei ole olulise väärtusega, tähtis on vaid, kui võrdnad õpilase võimete arendamiseks kaasa aitavad. Nii mõnigi kord tsiteeriti Ellen Key paradoksaalset lauset: haridus olevat „see, mis järele jääb, kui me kõik oleme unustanud, mis koolis õppisime“. Kuid „üldine aremine“ on mõiste, mis end väga raskesti laseb määrata, ja kuna meie õpetajad ja hariduselu juhid sel ajal olid eesti rahva arenevõime suhtes väga optimistlikud, ei olnud küllaldaste kriteeriumide otsimises kuigi nõudlikud. Kuigi mõni õpetaja kahtles, kas on õigustatud ühe või teise õpilase teatavasse klassi vastuvõtmine, üleviimine, kooli lõpetada laskmine, kas, nimelt, ta aremine sellele küllalt vastab, lisandusid teised argumendid, nagu: kas peaks ta seepärast tõkkeid tegema õpilase edasisaamisele, kahjustavalt mõjuma tema edasijõudmisele elus. Mõnikord tuli leppida ka nõrga õpilaste koosseisu vastuvõtmisega seepärast, et keskkooli oli palju ja andekaid ei jätkunud igale poole. Ja kuna, nagu öeldud, „üldine aremine“ on väga ebamäärane mõiste, võis endale selliste kahtluste puhkudel ikka mõne lohutuse leida, milledest mitte kõige viimane ei olnud väga üldiselt tuntud arvamine, et „sagedasti just nõrgad õpilased elus hästi läbi löövad“. Sellise asjasse suhtumise tulemused osutusid aga ebasoovitavaks: ikka enam hakkas esinema keskkooli lõpetanud isikuid, keda tõeliselt väga raske oli selle vääriliseks tunnistada. Kui leidis üliõpilasi, kes ei suutnud lähendada tavalisi algkooliõpilasele määratud aritmeetilisi ülesandeid, ei teadnud mõne Euroopa riigi pealinna jne., oli raske neid puudusi kompenseerida „üldise aremisega“. On siis täiesti mõistetav, miks viimastel aastatel on jälle hakatud rõhutama teadmisi ja peamiselt nende kaudu määrama ka õpilase arenemist. Kahjuks aga ei suudeta siin vältida teist pahet, nimelt teadmiste ülehindamist nende endi pärast, mille tõttu keskharidus kipub sisuliselt muutuma teadmiste ja oskuste mehhaniliseks summaks.

Võib ütelda, et materjali hulgaga on meie keskkooli õppekavad ikka olnud üle koormatud, eriti veel neil aastail, kui selle materjali omandamise põhjalikkusele põhimõtteliselt suurt rõhku ei pandud. Selle nähtuse peapõhjuseks tuleb lugeda asjaolu, et meie õppekavade koostajaks on

⁵⁾ Harilikult kujunebki see maailmavaade, nimelt nagu oodata võis — skeptiline või labaselt materialistlik.

olnud vastavate alade eriteadlased, kes keskhariduse mõttesse ja ülesandesse üldse ning selle tähendusse praeguses ajas kuigi põhjalikult ei ole süvenenud, seda paremini aga tunnevad igaüks oma eriala ja selle väärtust. Teemade valikul koostatavasse õppekavasse lähtutakse põhimõtetest nagu: „seda peab praeguse aja haritud inimene teadma“, „see on meie teaduse seisukohast väga tähtis“, „on tähtis, et noored, kes ülikooli astuvad, selle juba keskkoolis oleksid omandanud“ jne. Missuguse üldise efekti aga kõik need üksikute erialade esindajate poolt koostatud kavad annavad, kuidas need kaasa mõjuvad ühises õpilase haridusprotsessis ja selles orgaanilise teguri moodustavad, sellest ei ole neil sageli kuigi selget kujutlust, ega tunnegi nad oma ülesandena sellesse lähemalt süveneda. Lähtutakse heast usust, et teadused on inimese progressi kandjad ja et iga teaduse õppimine ka õppijat „arendab“ — mida ju vaja ongi. Iga eriala esindajad kalduvad arvamisele, nagu oleks eriti nende ala suure tähtsusega nüüdisaja haridusprotsessis, millest tuleneb, et iga ala endale püüab kindlustada võimalikult palju ruumi üldises õppekavas. Viimase keskkooli reformi puhul selgus, et kõigi aineesindajate rahuldamiseks peaks määratama keskkoolis 50—60 nädalatundi. Et see oli ilmselt võimatu, pidid siin vahekohtuniku osa etendama ministeeriumi juhtivad ametnikud, kuid loomulikult ei saanud ka nende pedagoogiline südametunnistus jääda mõjutamata oma spetsialiteedist. Eriainete võistluse tulemusena saavutatakse keskkooli hariduse sisuna enam-vähem mehaaniliselt kokkuliidetud teadmiste ja oskuste kompleks, kuid seni kui ei ole konkreetselt suudetud määrata hariduse eesmärke, kui „üldine arenemine“ ning teadmiste ja oskuste omandamine, ei saagi see oluliselt teisiti olla. Pealegi on meil keskkoolis ka praegu liig palju andevae-seid õpilasi, enam aga neid, kel õppimise vastu on eeskätt kaudne huvi ja kes eriti vanemates klassides oma mentaliteedi sagedasti mäksma panevad. Kuna teisest küljest teadmiste nõudmine ülalt on akuutne, püüab õpetaja seda saavutada surve, täpse järelevalve, võistluse arendamise jne. teel. Mis aga sel teel saavutatakse, on ikka enam-vähem vaid — teadmised, mitte nende mõtestamine, sügavam omandamine, milleks keskkooli vanemal astmel eriti on vajalik õpilasest endast lähtuv huvi, seesmine omandadatehtmine.

Tõelist vaimuharidust, milleks keskkool on mõeldud, omandatakse spontaanselt, nõuda saame ainult — teadmisi ja oskusi. Mida enam püüame toetuda nõudmisele, survele, välisele distsipliinile, seda enam saavutame mehaanilisi teadmisi ja oskusi. Mõnel õppealal, nagu praktiline keeleoskus, grammatika, matemaatika jt., näib sellest ka piisavat, kuid sellega ei tohiks keskkooli, eriti veel selle ülemastme ülesanne piirduda. Mis mõte on selliselt omandatud teadmistel õppeainetes, nagu ajalugu, usuõpetus, kirjandus, filosoofia? Kuid omegi on just viimase õppeainete liigi ülesanne olla õpilasele kultuuriväärtuste vahendajaks ja tema vaimse isiksuse kujundajaks nende kaudu, s. t., olla õieti kõrgema üldhariduse peaülesande taotlejaks. Haridusprotsess, nagu seda ikka on korratud, on oma loomult orgaanilisele kasvamisele sarnanev. Impulsid

selleks peavad lähtuma inimesest endast, tema seesmisest vajadusest ja huvidest — mõjutava aine omandamine peab sellega sündima spontaanselt. Huvita, elamuseta, ilma väärtusetundeta omandatud aine aga jääb võõrkehaks õpilase teadvuses, ei avalda mingit tõelist positiivset mõju tema vaimses kujunemises ja langeb sealt kui üleaarne peagi välja, isegi siis, kui ta omal ajal võrdlemisi kohusetruult oli õpitud. Sellest need mõnikord õige rabavad ignorantsuse näited, mis esinevad praegusil üliõpilasil ja muil keskkooli haridusega isikuil. Sellest järgneb, et keskkoolis, eriti selle ülemastmes õppimine peab olema õpilase enda erikalduvustest, huvist ja tahtest lähtuv v a b a töö, mitte kooli ja õpetaja poolt peale surutud mitmesuguste väliste vahenditega. Viimastel võib olla ainult reguleeriv, tarbe korral tagantõukav tähendus. Keskkooli hariduse muutmise mehaaniliseks teadmiste omandamiseks, milleks ühelt poolt kaasa mõjub õpilaste ebaotsekohene, isegi ebaaus suhtumine keskkooli eesmärkidesse ja töösse, teisest küljest kooli püüde sellele vaatamata saavutada tõhusaid resultate välise surve abil, on hädaohtlik tee. See tähendabki õieti hariduse välistumist, silmapahteks muutumist, millest meil aga arusaamine seni ei ole kaugeltki küllaldane. Isegi ülikooli on jõudnud selline õppimine tungida konspektide pähetuupimise kujul.

Et teadmistel iseenesest olulist väärtust ei ole, peaksid aitama selgitada järgmised kaalutlused: 1) Teadmised iseenesest ei tähenda tarkust. Viimast mõistet, nagu teada, tarvitatakse üsna mitmes tähenduses, — olulise tähtsusega, sealjuures põhiliselt erinevad, on neist kaks, nimelt: 1) õpetlasetarkus, mis tähendab teatavat osa tegelekkust uuriva teaduse põhjalikku tundmist, olgu see kasvõi ainult üks mineraalililik või teatav inimese kehaosa, 2) maailmatarga (Der Weise) tarkus, mis tähendab maailma olemuse (das Wesen) ja inimese elu sügavat mõistmist. Et õpetlasetarkus keskkooli oluliste eesmärkide hulka ei kuulu, on arusaadav, kuigi keskkool ette valmistab ka akadeemiliseks stuudiumiks, ja kui meie õppekavade koostajad õpetajad ning ülikoolide õppejõud spetsialisti vaatevinklist lähtudes seda siiski on silmas pidanud, on see kahetsetav keskkooli mõtte mittemõistmine.

Sama arusaadav peaks aga olema, et tarkus teises tähendatud mõttes, kui õpilasele laiapiirilise ning süvendatud maailma, inimese elu ja kultuuri mõistmise võimaldamine — ilma et me teda sellega just „maailmatargaks“ püüaksime teha — kuulub keskkooli tähtsaimate ülesannete hulka. Kuid selline tarkus on mõtestatud teadmine, see tähendab, mõistmine, mille juures paljas teadmine etendab ainult toormaterjali osa ⁶⁾. Paljas

6) Ajaloos tuntud targad ei ole kunagi hiilanud oma teadmiste rohkusega, vaid nende sügava mõtestamisega. Laotse arvab koguni, et inimene, kel on „nägi ja pilk“, ei vaja teadmisi. Muidugi on ka see vaade ühekülgne: inimese maailmamõistmine võib olla seda põhjalikum, mida laiemast kogemuse alusest ta lähtub, vähemalt kui me mõtleme maailmamõistmist intellektuaalse tunnetuse kaudu. Sellevastu iseloomustab näiteks H. K e y s e r l i n g eriti Ameerikas levinud pealiskaudset tüüpi (nn. *Chaufeurtyp*), et see „teab sõna tõsisel mõttes kõik, kuid ei mõista midagi“. Et see tüüp ka meil on üsna levinud ja kiiresti edasi levib, selles ei tohiks kellelgi, kes meie elu sellest küljest on vaadelnud, kahtlust olla.

teadmine ja mõistmine suhtuvad omavahel umbes samuti kui kivihunnik ja plaanikindlalt ehitatud hoone.

2) Teadmiste omandamine ei mõju kaugeltki igal juhul õpilase intellektuaalseid võimeid arendavalt. Teadmised, mis õpilasele on peale sunnitud, omandatud mitte tema enda tahtmisel ja tema enda väärtustundest juhitult, millel ei ole seepärast õiget kohta tema hingelises struktuuris, mõjuvad tema loomulikule vaimsele arengule pidurdavalt ja takistavalt. Palju halvem on aga asi, kui püüame õpilasele peale sundida asja, mis üldse on väljaspool tema vaimset kapatsiteeti. Sel juhul võime jõuda tõelise vaimse invaliidsuseni, ilma et me soovitud „arenemist“ oleksime saavutanud.

Mis puutub oskustesse, nagu praktiline keeleoskus, teatavad matemaatilised oskused jne., siis nende eneseväärtus on loomulikult suurem, kuna neid sageli praktiliselt saab rakendada. Seepärast näibki, et meie keskkooli (ka gümnaasiumi) raskuspunkt tegelikult langeb oskusainetele, kuna meie seltskond kui ka õpilased nende väärtust paremini mõistavad, kuigi keskhariduse mõtte seisukohalt neil on ainult kõrvaline ning abistav väärtus.

Teise keskhariduse põhieesmärgi — „üldise arenemise“ puudusena tuleks märkida selle liialdatud intellektualismi, see tendents on küll omane Euroopa kõige uuema aja kultuurilisele arenemisele üldse, meil näib see aga olevat eriti ühekülgset valitsema pääsenud. Andekus on tunnustatud meie seltskonnas kui ka koolis inimese põhivooruseks, mille kõrval kõik muud varju jäävad; „pea“ — s. t. inimese intellektuaalsed võimed leiavad kõikjal täiesti ühekülgset tunnustamist, ülistamist; kel need omadused on vähe arenenud, peab tundma end alaväärtuslikuna — kõik muud vooresed ei suuda teda sellest päästa. Kõik võib meie haritud lastevanem andestada oma lapsele, kuid mitte seda, et tal on „halb pea“; õpetajate suhtumine temasse on selles mõttes vahest veelgi silmatorkavam. Et tundeelu moodustab inimhinge tuuma ja kvaliteedi, et eeskätt iseloom määrab tema isiksuse ilme ning kaalu, kipub sattuma unustusse kõigele psühholoogilisele koolitusele vaatamata. Selle ühekülgse intellektualismiga on ühenduses meie seltskonna ülehindav suhtumine haridusse üldse, nagu oleks see inimeste seesmise väärtuse ainuke õige kriteerium, mille järgi neid võib astendada ⁷⁾).

19. sajandi lõpust alates hakkavad Euroopa vaimuelus esile kerkima intellektualismi eifavad vaated: viimase tulemus olevat iseloomu atrofieerumine ⁸⁾, teovõimetus, tundeelu tarretumine. Kahtlemata hakatakse isegi intellektile seni omistatud peaülesandes — olla inimese õige tunnetuse ning maailmas orienteerumise organiks. Bergson väidab, et

7) Selle eelarvamise kummutamiseks osutan ainult asjaolule, et ajaloos suurimaid pöörded loonud isikud nagu Kristus ja Muhammed ei olnud haritud, ka mitte oma aja mõttes, viimane vähemalt oli täiesti kirjaoskamatu. Et tuua näiteid teistelt aladelt — keskaja suurtel loovatel kunstnikel, kes näiteks püstitasid kuulsaid kirikuid, ei olnud mingit haridust. Sama kehtib kreeka suurte eeposte looja (või loojate) kohta. Meie eelarvamine, nagu algaks tõeline inimeseks-olemine tema kirjaoskusest, ei ole põhjendatud.

8) Parodie — *La Philosophie contemporaine en France*, lk. 94.

intellekt on ainult organ praktiliseks orienteerumiseks välise, eseme- ning nähtuste-maailmas. Tema tunnetamisala on ainult kvantitatiivne, ruumiline, tema ülesanne — olla vahendiks inimesele oma võimu ja tahte maksmapanemiseks ainelises maailmas. Kuid enda hingeliste-vaimsete nähtuste, samuti kui kogu elu ja maailma sügavama olemuse tunnetamises on ta täiesti võimetu. Sel, s. t. maailma tõelise sügavama tunnetuse alal, juhib inimest intuitsioon, mis on instinktilaadiline oma olemiselt, kuid erineb viimasest sellega, et ta on teadlik iseendast, sügavam, ulatuslikum. Edasi on järeldatud sellest, et intellekti loodud ratsionaalsed plaanid, ideed, teooriad on elu, eriti ühiskonna elu kujundamises tegelikult tähtsusetud ja jõuetud. Elu läheb iseenda seesmistest jõududest määratud rada, samuti inimese teotsemine on irratsionaalne, ebateadvuslikest jõududest, tungidest ja instinktides juhitud, nn. „juhtivad ideed“ isegi on ainult nende poolt loodud sümbolid, laialdasi hulki nende püüetes innustavad müüdid (G. Sorel). Järgnevalt sellele — täiesti ülearune ja kasutu on püüe elu mõistuse abil meisterdada: tähtis ei ole mõte, vaid tegu.

Ma ei taha väita, et need nn. irratsionaalsed voolud oleksid täiesti õigustatud. Kogu inimese areng on toimunud intellekti kõrgema väljaarenemise suunas ning sellele oma vaimsele relvale võlgneb ta eeskätt tänu enda võimu eest looduse üle. Ei ole mingit põhjust arvata, et inimene praegu peaks võima sellest loobuda ja hakata elama ning teotsema lihtsalt instinkti järgi, niiütelda hea õnne peale, eeldades, et elu varjatud irratsionaalsed jõud iseenesest kõik otstarbekohaselt juhivad. See oleks liigne, täiesti põhjendamatu optimism. Kui meie intellekt ei ole kõikvõimne, kui tema loodud plaanid, teooriad jne. ei osutu täiesti elukohaseks ning mitmesugused ettenägematud ja varjatud jõud elu arenemise teisi juhivad, siis ei tähenda see, et neist loobumine annaks paremaid tulemusi. Ühiskonna elus tähendaks see sama, mis üksikisiku elus teotsemine ilma plaanita, kaugemate kavatsusteta. Ükski inimene pole suutnud oma elu elada täpselt ettenähtud kavade järgi, mis aga ei tähenda, et viimased on ülearused. Neist loobumine tähendaks tahet tagasi pöörduda ürgsete esivanemate juurde, kuid ajas tagasi minna on ilmselt võimatu. Rääkida teovõime arendamisest intellekti asemel on arusaamatus: nüüdisaja elus tähendab teovõimsus, vähemalt juhtiv teovõimsus, kõrgesti arenenud intellekti. Idealiseerida pimedalt „eluhuole“ (élan vital — Bergson) anduvat nn. teoinimest, on liialdus, mille tekkimine on mõistetav reaktsioonina liig ühekülgsel intellektualismile. Kui meie usaldame loovat „eluhuogu“, peaksime usaldama teda kõigepealt selles, et ta inimesele on loonud intellekti.

Elu tunnetamiseks selle kogu sügavuses on intellekt kahtlemata mitteküllaldane, eriti kui me selle all mõtleme ainult inimvaimu loogilisi funktsioone. Selliseks tunnetuseks vajab inimene fõepoolset kõrgemat, vahetulthaaravat intuiitvset mõtlemist; selles on teatav osa ka tundeelul ja lõppeks kogu inimese hingelis-vaimsel olemisel. Kuid ka intellekti osa ei ole siin kaugeltki kõrvalise tähtsusega: intuitsiooni teel saavutatud tunnetuski on vaja paigutada mõistefesse, arendada loogilises vormis, et

sedu säilitada ja teistele kättesaadavaks teha. Tõenäoliselt vähepõhjen-
datud on ka arvamine, et kõrge intellekti tase iseenesest halvaks inimese
otsustus- ja teovõimet, või oleks mingiks külmetushooneks tema tunde-
elule. Siiski ei tohi me intellekti väljaarendamises võtta põhimõtteks,
nagu meil see näib olevat üsna reeglipäraselt, et mida enam, seda parem
ning et inimese vaimne väärtus oleneb ainult või ka peaasjalikult tema
intellektuaalsete võimete ulatusest. Inimese vaimne areng peab nimelt
säilitama teatava tasakaalu ja harmoonia: ühekülgne intellektualism viib
tõepoolest hingelis-vaimse invaliidsuseni. Hingeelu, kus täiesti domi-
neerib intellekt, kus seetõttu ratsionaalne mõtlemine on maha surunud
mitte ainult intuiitiivse süvenemise ning tunnetusvõime, vaid ka tundeelu,
kaotab isikulise omapära, muutub külmaks, õõnsaks ja steriilseks. Selline
puhtintellektualist — milleni me absoluutselt muidugi ei jõua ühegi väär-
kasvatuse teel — on inimene, kes ei suuda olla õnnelik ega õnnetu, kel
puudub mitte ainult sentimentaalsus, vaid ka igasugune entusiasm, kes
alati loogiline ja asjalik, võib end kujutella eeskujuliku inimtüübina, tõe-
liselt elab aga üsna tühist, sisutut varjuelu.

Peale selle, intellekti ühekülgne arendamine ja ülehindamine soodus-
tab meie ajastu põhipahet — pealiskaudset ratsionalismi⁹⁾. Teatavasti on
see meie haritud seltskonnale, eriti noorsoole tüübiline vaimne hoiak,
millega viimane harjub juba maast-madalast: lõplik otsustaja kõige üle
oled sa ise, s. t. selleks, milleks omal ajal tervele katoliiklikule kristlusele
oli vaid paavst. Koolis tähendab see vaimne hoiak, et igale korraldusele
või määrusele oodatakse põhjendavat selgitust; kui see ei rahulda, mida

9) Ratsionalismile ei ole mitte oluline mõtlemise ja üldse teadusliku
tunnetusvõime kõrge aste, vaid u s a l d u s selle vastu. Seepärast, suure mõis-
tusega inimene ei tarvitse sugugi olla ratsionalist — nagu vaimsetel tõeliselt
suured isikud ajaloo seda kunagi ka ei ole olnud, vähemalt mitte absoluutselt —
kuna väga piiratud silmaringi ja mõtlemisvõimega inimene võib seda olla, kui
ta, nimelt usaldab ainult iseenda otsustusvõimet, kuna ta ei tunne või ei tun-
nusta mingisuguseid muid aluseid oma tõekspidamistele ega püüetele, nagu
usund, ajaloolised pärimused, emotsionaalsed motiivid. 18. sajandile tüübilist
maailmavaadet võime nimetada filosoofiliseks ratsionalismiks, mis tähendab
seda, et kõrgele arenenud filosoofilist mõtlemist ja teaduslikku tunnetusvõimet
peeti suuteliseks looma põhialused inimeste tõekspidamistele kõigis elu ja maa-
ilmaprobleemes, kui ka nende teotsemisele nii isiklikus kui ühiskondlikus elus.
Senised traditsioonilised tõekspidamised pidid aja jooksul nende ees taganema.
Viimastele aastakümnetele iseloomulikkude ratsionalismi võime nimetada mas-
side-ratsionalismiks, mis tähendab, et iga lihtsamgi mõistus tunneb end õigus-
tatuna ja võimelisena ise kõiki küsimusi otsustama. Muidugi on see ainult
enesepete: tegelikult võetakse omaks käibeale sattunud lihtsale mõtlemisele
kohandatud õpetused ja lööksõnad. Iseloomulik on aga, et need ikka — olgu
maailmavaatelisel, poliitilisel jne. alal pöörduvad iga üksiku poole ratsionaal-
sete väidetega, apelleerivad tema enda otsustusvõimele.

Teiseks, puhtratsionaalne tunnetus on oma loomult üsna piiratud: ta
suudab otseselt haarata ainult kvantitatiivset, kõike, mis on mõõdetav, kuna
igasuguste kvaliteetide üle otsustamises ta on jõuetu. Neid püüab ta seepärast
võimalikult asendada ekvivalentsete kvantiteetidega. Kui näiteks noored vene
nihilistid omal ajal tõstsid üles küsimuse, mis on enam, kas kogu Puškin või
paar saapaid ja enam-vähem üksmeelselt otsustasid saabaste kasuks, siis on
nende väide, eeldades, et nad ei tunnusta eelarvamusi nagu kunstilised väärtu-
sed, ratsionaalselt täiesti ümberlükkamatu. Samuti, kui keegi väidab, et Napo-

loomulikult juhtub väga sageli, tuntakse endal olevat õigus olla selle vastu. Samuti, kui õpetaja ei suuda põhjendada oma õpetusi või arvamiisi usulisel, kõlbelisel, poliitilisel jne. alal, nii et see oleks õpilasele enesele täiesti arusaadav ja selge ning et ta ei leiaks sellele midagi vastu väita — milleni jõuda on mõningail juhtudel ilmselt täiesti võimatu — tuntakse endal olevat endastmõistetav õigus jääda eriarvamisele.

Meil on üsna palju haritud lastevanemaid — ja just nende seas, kes eriti püüavad oma laste kasvatuse ja „arendamise“ eest hoolitseda, — kes oma lastes juba kõige varajasemas eas seda „kriitilist vaimu“ sihitteadlikult püüavad kultiveerida: nad ei pea midagi uskuma, õigeks pidama ega omaks tunnistama, millest nad ei ole aru saanud. Sellega loodetakse saavutada „mõtlemise iseseisvust“. Kuigi tuleb tunnistada, et hoopis suuremal määral sellega saavutatakse tühist ja mõttetut resoneerimist, mis pahatihti kujuneb ka ebaausaks, s. t. teadlikuks sofistiks, vastikut kõike paremini teadafatmist, tõrksust korralduste täitmisel jne., ei saa ometi seda kasvatuspõhimõtet täiesti eitada. Tänapäeval iseenda otsus lõppude lõpuks peab ütlema lõppsõna kõigis tähtsamais eluküsimusis, kui mitte enamas, siis vähemalt selles, mis sugust autoriteeti me tunnustame. Mõtlemise iseseisvusest ei pääse me sellepärast mööda, kuid selle arendamisel peaksime silmas pidama järgmisi põhimõtteid:

1) Me ei saa sellega algust teha väikese lapsega, kus veel mingist iseseisvast mõtlemisest ei saa juttu olla.

2) Me ei saa kohe algusest peale anda lapsele suurt või isegi täielikku otsustusvabadust. Kasvataja peab jääma autoriteediks ega saa olla ainult lapsele meeldetuletaja, nõuandja või selgitaja osas. Iseseisev mõtlemine võib olla ainult kasvatuse lõppeesmärgiks, millele lähenetakse järk-järgult ja väga ettevaatlikult.

3) Kõige tähtsam on aga, et me mõtlemise iseseisvuse kõrval algusest peale õpetaksime nägema ja mõistma ka selle piire, s. t. kus ja millal ei ole inimene üldse pädev iseseisvalt otsustama, või kus ta seda võib ainult teatud piirides. Peame arendama ta kriitilist mõtlemist eeskätt iseenda suhtes, õpetama teda nägema ka irratsionaalset osa inimeses ja selle tähtsust. Peame õpetama teda mõistma autoriteedi tähendust, austama ajaloolisi eluvorme, traditsioone. Filosoofiline ratsionalism on ammugi jõudnud oma piiride tundmiseni. Lähem tuleviku ülesanne meie rahva, eeskätt haritlaskonna maailmavaate kujunemises peaks olema sama tee ka „masside-ratsionalismi“ suhtes: see tähendab, õieti mitte ratsionalismi

leon on ajaloo suurimaid isikuid, teine aga, et ta on röövel, siis ei saa me puht-ratsionaalselt kumbagi väidet kummutada ega nende vahel vahekohtunikuks olla. Lõplikuks otsustajaks sellistes asjades on õieti meie usk, südametunnistus, väärtus- ja sündsustunded. Selge on ka, et me mingit moraali ei saa ainult ratsionaalselt põhjendada. Filosoofiline ratsionalism, nagu juba Kant'ist peale on selge igale mõtlejale inimesele, on ekslik. Nõnda nimetatud masside-ratsionalism on vaimsete eluvormide laostumisest tekkinud praegusele ajastule iseloomulik nähtus, väga hädasohtlik nii ühiskonnale kui igale üksikule.

enda (mis oleks praktiliselt võimatu), vaid selle pealiskaudsuse ületamist — ka laiemate hulkade mõtlemine peab jõudma oma piiride tundmiseni. Seda ei saavuta me aga intellekti eitamise ja mahasurumise teel, vaid selle arenemise õige suunamisega ja sellele õige tähenduse andmisega.

Kokkuvõtteks:

Meie praeguses keskhariiduses, vaadelduna eriti selle õpetuslikust küljest, esinevad järgmised puudused:

Keskhariiduse pealiskaudsuse ja välistumise tendents, mis tingitud 1) kõrgema üldhariiduse ebanormaalselt suurest levikust, 2) vaimsete huvide osatähtsuse langemisest meie seltskonna ja kogu rahva mentaliteedis ja sellega ühenduses liig ühekülgsest utilitaristlikust suhtumisest keskhariidusse. 3) Viimasest põhjusest lähtuvast õpilaste kahepaiksest, ebaühtlasest suhtumisest keskhariidusse, mille välist omandamist kõrgelt hinnatakse, sisuliselt aga alahinnatakse.

Ideelise ühtluse ja üldiste juhtivate eesmärkide puudumine, mistõttu õpetus keskkoolis on kujunenud erialaliseks, kus iga õppeaine eeskätt peab silmas oma eesmärgi. Õpetuste tulemustel on tendents kujuneda teadmiste ja oskuste mehaaniliseks summaks.

Vaimse arenemise ühekülgne intellektualism, mis sageli kahjustavalt mõjutab isiksuse tervikulist kujunemist, ühtlasi soodustab pealiskaudset ratsionalistlikku ellusuhtumist. Seda konstateerides ei ole tahetud eitada intellekti suurt osatähtsust inimese vaimses arenemises kui ka praegusaja tegelikus elus. Kuigi irratsionaalsetel vooludel on oma õigustus, kuid üldiselt tuleb neisse suhtuda ettevaatusega.

Kasvatulik külg meie keskkoolis

Keskhariiduse mõistes on kasvatus õpetusega lahutamatult seotud, kuna ta ju seab enda eesmärgiks inimisiksuse tervikliku ja igakülgse kujundamise. Keskkooliõpetus on mõeldud Herbart'i terminoloogia järgi „kasvatava õpetusena“, kusjuures peaaegu ikka on asetatud kasvatuslele, s. t. iseloomu, tahte- ja tundealade kui inimisiksuse olulisemate ning kvaliteeti määravate elementide kujundamisele. Ka eesti kooli loomisel on ikka ja alati rõhutatud kasvatuliku külje primaati õpetuse ees, et viimane eeskätt kasvatusle teenistuses peab seisma ja ainult teises järjekorras oma iseseisvaid eesmärgi taotlema. Tegelikult ei ole suudetud aga sellest põhimõttest kinni pidada, vaid tõeliselt on keskkool meil kujunenud eeskätt õppeasutuseks, kus kasvatulik külg on võrdlemisi kõrvalisema tähtsusega. Väga sagedasti on seda meie keskkoolile ette heidetud ja nõutud selle tegevuse revideerimist, eriti viimastel aastatel, kus meie hariduselu kõrgemad juhid keskkooli reformeerimise selles mõttes on tahtnud teha otse lähema tuleviku hariduspoliitika peaülesandeks. Ometi ei näe me siin tegelikult mingit olulist muutust ja tõenäoliselt ei sünni seda ka lähemas tulevikus, sest selle nähtuse põhjused juurduvad sügaval meie vaimses struktuuris, on komplitseeritumad ja ulatuslikumad, kui et neid

palja „hariduspoliitikaga“ või õpetajate korralekutsumisega võidaks ületada. Muide, tavaline nii seltskonna kui ka mõnigi kord haridustegelaste endi poolt avaldatud arvamine, et viga peab peituma õpetajates, kes ei oska või ei soovi oma kohuseid õieti täita, on pealiskaudne, kui mitte täielik eksitus. Kui me õpetajat milleski saame süüdistada, siis ainult arusaamise puudulikkuses oma tõelistest ülesannetest; kohusetruuduse mõttes aga sammub õpetajaskond kõigi kogemuste järgi meie hariilas-konna esirinnas.

Millest on siis tõeliselt tingitud meie kasvatusliku külje nõrkus?

1) See on tingitud meie õpetajaskonna nagu üldse meie seltskonna ühekülgselt-ratsionalistlikust ellusuhtumisest ja intellekti osatähtsuse ülehindamisest inimeses. Ikka veel oodatakse kõike head ainult teadmiste ja oskuste andmisest võimalikult paljudelt aladelt ning intellektuaalse võime arendamisest, eeldades, et selle tulemuseks nagu isenesest on oma aja kõrgusel olev „iseseisev maailmavaade“, arusaamine moraalist ja selle tähtsusest, millest nagu endastmõistetavalt peab järgnema ka moraal ise — vaatamata kõigile vasturääkivatele kogemustele, nimelt, et paljud teadmised kedagi ei ole targaks teinud, kõrge intellekt iseendast kedagi kõlblalt kõrgel seisvaks, vaid et võimalikud on koguni vastupidised nähtused. Meie seltskond peab ikka veel visalt kinni ammugi vaimselt pankrotti jäänud positivistlikust doktriinist: vanemad usuvad, et praeguse intellektuaalse-teadusliku haridusega nad ühtlasi oma lastele on andnud ka hea kasvatus, õpetajad on veendunud, et sisendades õpilasele igaüks omal alal olulisi ja väärtuslikke teadmisi, laiendades sellega tema silmaringi ning teda „arendades“, nad teda sellega ka kasvatavad. Kasvatuse eriülesannet nähakse peale selle veel ainult korralikkuse ja töödistsipliini arendamisest¹⁰⁾, üksikud õpetajad ja üksikud koolid, kes püüavad oma kultuurse mentaliteediga esirinnas sammuda, panevad veel erilist rõhku „kultuursele käitumisele“, s. t. seltskondlikule lihvile, nähes selles kasvatus kvintessentsi. Kasvatuse oluline eesmärk ja ülesanne, milleks on, jällegi Herbart'i terminoloogiat tarvitades, tugev kõlblas iseloom, teiste sõnadega, kindla iseloomuga ja kõrge moraaliga isiksus, jääb aga seejuures unustusse. Meie kasvatus põhiviga on, et me selle all mõtleme kõike muud, — intellektuaalset „arenemist“, välist korralikkust ja distsipliini, seltskondlikku lihvi — kuid mitte seda, mis ta oluliselt peaks olema: **s e e m i s t m o r a a l s e t k a s v a t u s t.**

Teine meie kasvatus nõrkust seletav nähtus on — suuremal või vähemal määral kogu Euroopa kultuuri piirkonnas esinev — nn. n o o - r u s e e m a n t s i p a t s i o o n, mida võime oma iseloomult ja fähenduselt pidada analoogiliseks eelmainitud „masside-emantsipatsiooniga“. Nagu omal ajal juhtivad seisused — vaimulikud ja aadel — kaotasid oma

¹⁰⁾ Iseloomulik selles mõttes on meie seltskonnas käibel olev üksikute koolide kasvatusliku külje hindamisviis: selles või teises koolis on „hea kord“ tähendab, et kasvatuslik tase on seal kõrge. „Korda“ enam-vähem identifitseeritakse kasvatuslega üldse.

autoriteedi laialdastes hulkades ja sellega ka oma juhtivusvõime, samuti kui hiljemini kodanlik intelligents, nii on langenud ka vanema põlve autoriteet laste, kooli ja õpetajaskonna autoriteet õpilaste suhtes. See on seletatav peamiselt ühest küljest ratsionalistliku kõigi inimeste üheaolsuse põhimõtte juurdumisega Euroopa rahvaste mentaliteeti¹¹⁾, teisest küljest naturalistliku vitaalsete väärtuste ülehindamisega vaimsete väärtuste kõrval. Vanema põlve üleolek nooruse suhtes põhjenes omal ajal eeskätt sellel, et ta kehastas selle silmis kõrgemat vaimset kvaliteefi: suuremat elutarkust, kogemusi, kujunenud moraali ja traditsioone. Kui aga esikohale on tõusnud, nagu praegu, vitaalsed väärtused — jõud, tervis, ilu — on noorus muutunud kõrgema kvaliteedi kandjaks ning saavutanud, vastupidi, üleolekumunde vanema põlve suhtes. Praegust aega iseloomustab tõepoolest nooruse idealiseerimine, kummardamine, kadestamine, mis kaugeltki ei ole kehtiv ainult naissoo suhtes¹²⁾. Lööksõnad, nagu „nooruse pärast on tulevik“ on moes, noorus tunneb oma suurt väärtust, „meie — noored“ — üteldakse väga suure iseteadvusega, nagu oleks noor-olemine kõigist vourusist suurim. On mõistetav, et see ühtlasi tähendab iseteadvuse tõusu vanema põlve, s. t. vanemate ja õpetajate suhtes, kellede kasvatadafahtmist mõnigi kord võetakse kui majesteedi solvamist. Siia juurde tuleb veel teatav vool pedagoogikas, mida küll kaugeltki moodsaks ei saa nimetada, — lapse isiku kultus, milles näiteks Ellen Key jõuab kuni naeruväärsuseni. „Lapse aastasada“, „lapse õigus oma vanemaid valida“, „majesteet laps“, jne., on lööksõnad, mida meil mitte ainult vanemad, vaid ka paljud õpetajad on väga tõsiselt võtnud. Lapses tulevat kõigepealt isiksust austada, arvavad sellised vanemad ja pedagoogid, unustades, et laps veel mingi isiksus ei ole, ja kui meie temas inimest austame, peaksime püüdma teda isiksuseks kasvatada. See ei õnnestu, kui me ta majesteediks ülendame, ise talle aga ainult

11) Missuguses vaimus on muutunud viimaste inimpõlvede jooksul vanema ja noorema põlve vastastikune suhtumine iseloomustab saksa filosoof-pedagoog Fr. Paulsen oma teoses *Moderne Erziehung und geschlechtliche Sittlichkeit* (1908) ühe saksa aadliperekonna kirjavahetuse põhjal kolme inimpõlve keskel: „Kui võrrelda seda tooni, millega noorus 18. saj. lõpul kõneleb vanema generatsiooniga, sellega, mis end maksma paneb kaks inimpõlve hiljem, siis torkab suur vahe silma; seal mingi pühalik aupaklikkus, mis meile... tundub kümmalisena. Keskmise generatsioon on loobunud tseremoniaalsusest: see südamliku austuse toon iseloomustab laste kirju vanematele. Kahe- ja kolmekümnendates aastates tõuseb juba esile lõbusalt naljatlev, nõökav, mõnikord ka pisut iseteadev toon, mis küll kusagil ei mõju šokeerivalt, kuid laseb ometi tunda suurt muutust generatsioonide vahekorras... Võib arvata, et arenemine sellest peale on samas suunas liikunud...“

12) H. Keyserling'i järgi esineb see meie praegust kultuuri, õigemini selle laostumist, iseloomustav nähtus, kõige selgemini P.-A. Ühendriikides. Igale ajastule, ütleb Keyserling, on omane mingi ideaalne eluiga, see tähendab iga, kus inimene kehastab kõige täiuslikumalt väärtusi, mida sel ajastul ihaldatakse ja tunnustatakse. USA-s on ideaaliks umbes 20-aastane noorus. Et ta mingit respekti võlgneb vanemale põlvele, sellest ei ole sel nooruril vähematki arusaamist. Vanem põlv aga katsub oma olemasolu ainult sellega kuidagi õigustada, et ta kõigiti püüab noorusele kasulik olla (Keyserling — *Amerika*, lk. 125).

nõuandjaks või teenijaks hakkame. Sel juhul ta jääbki „majesteediks“, selle sõna halvimas tähenduses, ega muutu kunagi isiksuseks.

Lapse majesteediks ülendamine on aga kahjuks väga levinud meie haritud ja jõukates perekondades, eriti seal, kus lapsed on üksikud — ja seda teatavasti on nad neis perekondades enamikul juhtudel. Võib ütelda, et kasvatuses sõna tõsisel mõttes ollakse neil juhtudel sagedasti hoopis loobunud, ning püütakse hoolitseda ainult selle eest, et lapsel midagi ei puuduks ja et ta oleks õnnelik nüüd ja tulevikus. Sama eesmärgiga püütakse talle anda ka haridust. On arusaadav, et sellised lapsed kujunevad liialdatud minatundega egotsentrikuteks, kelle vaade vanemale põlvele, õpetajatele eeskätt, on selline, et viimaste loomulik ülesanne on nendele kasulik olla, nende heaoluks kõigiti kaasa aidata, ning et on kuritegu, kui nad seda ei püüa või ei suuda küllaldaselt määralt. Meie suuremate linnade keskkoolide õpilaste kodust võrsuv mentaliteet on väga selle poole kalduv ning paneb end koolis maksma. Kui hispaanlane *Ortega y Casses* („Masside mäss“) iseloomustab praegusele ajale tüübilist noort kui „enesega rahul olevat noorhärat“, kes tunneb ainult õigusi, kuid mitte kohustusi, siis on see kahjuks väga suurel määral ka meie haritlasperest võrsuvate noorte suhtes kehtiv. On mõistetav, et sellises mentaliteedis ei saa juurduda autoriteeditunne ega aukartus — iga tõelise kasvatus vajalikud eeldused¹³⁾, ilma milledefa, võib ütelda põhimõtteliselt, ei olegi kasvatus võimalik. Niisugusel juhul on meil tegemist ainult välisel surve või egoistlike ning sotsiaalsete tungide õhutamisel põhjeneva õpetuse ja dressuuriga.

Kolmandaks, tuleb tunnistada, et meie keskkool juba oma struktuurilt ei ole praeguses olukorras suuteline vähegi rahuldavalt teostama kasvatuses põhiülesannet — moraalset kasvatust, vaid peab enam-vähem leppima õpetamisega ja välise distsiplineerimisega. Selleks et sisendada õpilasesse mingit kindlasuunalist moraalset ellusuhtumist, peaks see olema koolil endal. Tõeliselt seda aga ei ole, ega saagi olla praeguses olukorras. Kui me „kooli“ all mõistame eeskätt õpetajaskonda, teises järjekorras õpilaskonda, siis puutub õpilane nende juures kokku igasuguste tänapäeval käibel olevate moraali vormidega. Meie õpetajaskonnal, nagu kogu seltskonnal, puudub teatavasti ühtlane moraal. Nende 10—20 õpetaja seas, kellega õpilasel keskkoolis tuleb kokku puutuda, on ühed idealistliku, teised materialistliku või naturalistliku maailmavaatega, millele vastavalt nad ülima eluväärtusena tunnustavad kas vaimset täiuslikkust, hingeõndsust, üldist edu või nii üksiku kui ühiskonna hüve ja õnne. Ei saa salata, et nende ühisel kasvatusel on palju ühist luige, haugi ja vähi „koostööga“, ja et sellest ei saa kujuneda mingit selget õpilase moraalist ellusuhtumist. Muidugi tegeliku elu moraal nõuetes, nagu et inimene peab olema aus, õiglane, kohusetruu jne. on õpetajate koostöö enam-

¹³⁾ Tabavalt ütleb selle kohta *H. Keyserling*: „Kui inimene kohtab teist ja kõigepealt mõtleb — ma olen sama hea kui tema, siis ei õpi ta temalt midagi, kui see ka oleks kehastunud jumal. Kui aga tema hingeolek on häälestatud aukartusele, siis õpib isegi kõige suurem kõige väiksemalt“ (*Keyserling — Amerika*).

vähem olemas, kuid olulised ei ole mitte need tegeliku moraali nõuded üksi, vaid ka baas, millel nad püsivad ja millele vastavalt nad saavad erisuguse mõtte ja tähenduse. Kui see maailmavaates ja üldises elutundes juurdub baas puudub või ei ole kindel, osutuvad ebakindlaks ka tegeliku moraali põhimõtted: paljale väljastpoolt sisendatud harjumusele või sugestioonile ei saa me neid püsivalt põhjendada. Sellise baasi loomiseks ja õpilasele sellega kindla moraalse vormi ning suuna andmiseks ei ole meie keskkool praegu suuteline.

Siinjuures tuleb veel negatiivse asjaoluna silmas pidada, et meil puuduvad ka traditsiooniliselt kujunenud kasvatuse alid, nagu on, näiteks, Inglismaal džentlmeni ideaal, mis üldiselt tunnustatuna nagu iseenesest mõjutab noorte käitumist ja seesmist kujunemist. Inimese seesmine kujuvõtmine sünnib suurel määral selle järgi, mida ta olla tahab, missugused on tema ideaalid. Ka meie noortel ei puudu need tegelikult, kuid need on tavaliselt — „edasi jõuda“, rikkaks saada, mõnusalt ja „kultuuriselt“ elada — s. t. puht-realistlikud, ilma kõrgema moraalse väärtuseta. Vanemad ja õpetajadki ei oska neile midagi paremat soovida. Ajaloolisi või teiste rahvaste ideaalkujusidki, nagu inglise džentlmeni, kaldub meie haritlane mõistma oma vaateprisma läbi puht-väliste tunnuste järgi: džentlmeni juurde kuulub näiteks, et ta kannab monokliit, esineb elegantselt, spordib ja sõidab oma autos week-end'i pidama; selliste omaduste kaudu arvab ta isegi võivat džentlmeniks saada, mõistmata, et selles mõistes on oluline teatav seesmisest minast lähtuv moraalne ilme.

Et meie keskkoolinoorte moraalne tunne nõrk on, nende moraalsed põhimõtted pealiskaudsed ja kõikuvad, ka eas (15—18. a.), kus meie juba nende küllaldast vastutusvõimet peaksime eeldama, ei tohiks saladuseks olla ühelegi asjale lähedal seisjale, eriti õpetajale. Valetamine ja petmine, näiteks, on „õpilaste moraalne“ üsna üldiselt tunnustatud vahendid „elu-võitluses“. Et oma naha päästmiseks ka üsna tähtsusetul juhul valetada ei või, sellest ei saa peaaegu keegi aru; töö mahakirjutamise õigus, kui see võimalik ja kui sest võib mingit kasu olla, näib olevat endastmõistetav. Kahtlased diplomaatilised võtted oma „huvide kaitseks“ on väga levinud, „ausõna“ üteldakse õige sagedasti, harilikult silmapilgu huvides, ilma et seda suudetaks tõsiselt võtta jne.¹⁴⁾ Kas on kõiges selles süüdi kool ja õpetajaskond? Selline vaade, mis nii mõnigi-kord kuuldavale tuuakse, tähendab sügavama elumõistmise ja analüüsimisvõime puudulikkust. Muidugi kannab ka kool selles teatava osa vastutusest, kuid selle suuruse määramisel peame arvestama esiteks, et ta võimalused on piiratud, et ta ei saa olla ainukene ja ka mitte kõige tähtsam kasvatav tegur; teiseks, et ka kool ise on omamoodi ajastu kultuu-

14) Selle kõrval nähtused, milledele kui „halvale kasvatusel“ enamasti tähelepanu juhitakse, nagu argoo tarvitamine, „lõmpsimine“, esinemise lohakus jne., on üsna teisejärgu tähtsusega. Nad on tähelepanuväärsed eeskätt tõelise moraalse kasvatusel puudulikkuse sümptomidena. Kui me need aga suudaksime maha suruda eriti valju ja täpse distsipliini abil, oleks sellega väga vähe võidetud.

rilise ja seltskondliku elu peegeldus. Õpetajaskond võib küll moodustada teatava moraalse ja kultuurilise paremiku meie seltskonnast, kuid ei saa seista väljaspool seda. Õpilaskond aga peegeldab oma mentaliteedis seda vaimu, millest nad tulevad ja milles nad elavad. Täiesti asjata oleks meil oodata, et kool selle ümberloomises mingit imet peaks tegema, millega ma, nagu tähendatud, ei taha ütelda, et ta ei peaks püüdma kõike teha, mis ta suudab, või võiks ta endalt vastutuse hoopis ära heita.

Viimastel aastatel on meie kooli kasvatuses püütud eriti esile tõsta rahvusluse põhimõtet ning luua selles üldine baas kogu rahva moraalsele kasvatusele. Selle eesmärk on, üldiselt, iga üksiku hingelise ja vaimse kokkukuuluvustunde arendamine rahvastervikuga, kõrge rahvusliku enesetunde ja austuse äratamine oma rahva kultuurilise loomingu ning hingelise omapära vastu, rahva üldise hüve ja üldiste, eriti riiklike eesmärkide kõrgekspidamine ning isiklike eesmärkide ja hüve alistamine nendele. Kahtlemata on rahvuslik suund kasvatuses suure produktiivse tähtsusega, ja kuigi vähemalt iseseisvuse ajal on seda Eesti koolis ikka väärikalt hinnatud, võib selle veelgi rõhutatumat esiletõstmist tunnistada väärtuslikuks ja soovitavaks. Ometi ei saa sellele panna liialdatud lootusi, vähemalt ei saa me rahvuslust pidada ülimalt moraali kandvaks ja moraalselt kasvatust juhtivaks ideeks.

Kui suur vene rahvuslane Dostojevsky oma rahvust nimetas „teeks jumala juurde“ igale venelasele, siis tähendas see ainult, et vene rahvas tema arvates omal viisil peab õndsaks saama — looma ja vaimsele täiusele püüdma oma seesmiste impulsside kohaselt, mitte järele aimates võõrapärasele Läänele. Oma rahva hüve, majanduslikku heaolu või riiklikku võimutäiust viimseks ja ülimalt eesmärgiks pidada ei tulnud talle meeldegi. Praegu on tõelised ja rahvuslikud motiivid eriti intensiivselt ja ühekülgset esile tõstetud saksa rahva kasvatuses; rahvuslik mõte püüab seal endale alluvaks teha kõik rahva elualad ja vaimsed püüdlused, kaasa arvatud ka religioon. Ei saa salata, et sel liikumisel suur tähtsus on olnud ning et ta saksa rahva ühtlusele on palju kaasa aidanud, olgu heas või halvast mõttes. Siiski peab ka see rahvuslik liikumine tarvitlikuks endale leida mingit kõrgemat metafüüsilist alust ja õigustust, millele üldiseks nimeks on antud saksa rahva ajalooline missioon. Ükskõik kuidas seda mõistet konkreetselt sisustatakse, igatahes eeldab see, kui teda tõsiselt võetakse, usku mingisse inimajaloos teostatavasse kõrgemasse eesmärki, milles teatav eriulesanne või „missioon“ on praegu just saksa rahval. Esialgu on selle usu nähtavateks avaldusteks küll see, et saksa rahvas peab end õigustatuks vabastama juutidest, laiendama oma eluruumi ja võimu teisi arvestamata jne. Arvatavasti on ka edu neil aladel laialdaste hulkade rahvusliku entusiasmi tõstmiseks hoopis suurema kaaluga kui ajaloolise missiooni ideed. Kui aga saksa rahva praeguse ning võimaliku edaspidise ekspansiooni kõrval tõeliselt ei ilmne mingit vaimset tähendusega „missiooni“, kui see osutub ainult edukaks võimu- ja majanduspoliitikaks, ei suuda kogu praegune rahvuslik liikumine mingit saksa

rahva kõrgemat moraali luua, rääkimata „uuestisünnist“ või kogu Euroopa vaimse kultuuri kriisi lahendamiseks.

Inimene ei ole ega saa olla ainult sotsiaalne olend, vaid on ühtlasi isiksus, kes oma olemise mõtet kannab iseendas. Sealjuures inimese individuaalne ja sotsiaalne eneseteostamise suund normaalselt mõjutavad teineteist positiivselt ega tarvitse olla vastuolus: sotsiaalsete eesmärkide püüdlus, eneseohverdamine jne. tõstab inimese kõrgemale tema empiirilisest minast ja aitab sellega kaasa tema isiksuse vaimsele tõusule, vastupidi, vaimselt kõrgele jõudnud isiksus võib mõjutada sotsiaalset progressi. Kuid, nagu ühest küljest sotsiaalsete tunnete ja sotsiaalse tahte puudumine, egotsentriline iseendasse sulgumine viib ühtlasi ka inimese vaimse isiksuse mandumisele, on teisest küljest inimesele loomuvastane ka tema täielik sotsialiseerimine, ühtesulatamine ühiskondliku — riigi või rahvustervikuga. Seda protsessi on üsna tabavalt nimetatud *insek-tifitseerimiseks*, kuna selle täiusliku teostamise tulemuseks on ühiskondlik organism, mille kõik osad funktsioneerivad suurepäraselt, täites oma ülesannet tervikus, kuid kes igaüks omaette on ilmetud, tühi-sed, seesmise vabaduseta, oma isiksuset, ühesõnaga — midagi insekti-taolist. Muidugi ei lase inimese loomus seda kunagi täielikult teostuda — inimese isiksus ei lase end täiesti olematuks teha, kuid seda taotellagi ei tohiks olla kellegi ideaal. Seda me teeme siiski juhul, kui me mingi sotsiaalse eesmärgi (näit. rahvusterviku teenimise) seame ülimaks moraalseks ideeks, selle asetame jumala seisukohale.

Ülim moraalne idee peab seisma kõrgemal inimese nii isiklikust kui ühiskondlikust püüdlusest ja haarama endasse mõlemad, peab olema sellega usulist-metafüüsilist laadi. Sotsiaalne eesmärk, näiteks rahvustervik-luse teenimine iseenesest ei suuda olla moraali kandvaks ideeks, sest esiteks, ta ei suuda mõtestada üksikisiku individuaalset olemist ega saa teda kunagi täielikult rahuldada, teiseks, võib ta inimest juhtida tõepoo-lest vaid mingile insektimoraalile, millel tõelise moraalimõistega on vähe ühist¹⁵⁾.

Väga levinud praegusel ajal on veel nn. *tööeetos*, vaade, mis oma äärmisel kujul töö iseendast tahab tõsta ülimaks moraalseks printsiibiks: *töös leidvat inimene oma elu mõtte ja sisu*. Erifi leiab see moraal arendamist praeguses Venes ja rahvussotsialistlikul Saksamaal. Oma iseloomult on „töömoraal“ kõige puhtamal kujul materialistlik ega suuda inimest iialgi endale võita ning rahuldada. Ta ei soovi nimelt midagi enam ega vähemat, kui et inimene end vaba-tahtlikult masinaks tunnistaks — olendiks, mille ülimaks olemise mõtteks on olla ühel või teisel kujul valmistamisteguriks majandusprotsessis. Selle

15) Kui me näiteks kujutleme, et inimene on muutunud täielikult ainult kommunistiks, s. t. kellele ülim ja kõikehaarav eesmärk on kommunistlik ühis-kond, siis kaotavad senised moraalsed kvaliteedid, nagu headus, õiglus jne. oma senise tähenduse hoopis, samuti kui ainult — natsionaalsotsialistile. „Hea“, „õiglane“, „õilis“ jne. on kõik see, mis on kasulik kommunistlikule resp. rahvus-sotsialistlikule ühiskonnale, õieti ei ole neil kvaliteetidel enam mingit iseseis-vat mõtet. Moraalsete hinnangute asemele astuvad ainult kasulik — kahjulik, millel tõelise moraaliga ei ole midagi ühist.

seisukohaga „töömoraali“ suhtes ei püüa ma aga sugugi tööd üldse halvustada ega tema moraalselt väärtust eifada, keeldun vaid tunnustamast seda asendit, mis talle täiesti õigustamatult inimese elus tahetakse anda, nähtavasti sellepärast, et millegi muuga ei osata enam täita teatavat tühikut, mis selles tekkinud. Moraalselt väärtuslik võib olla ainult mõteta tud töö, s. t. töö saab oma suurema või vähema moraalse tähenduse ja mõtte eesmärgilt, mida ta taotleb. „Töö on palvus“, jumala teenimine — see on tuntud usuline seisukoht; töö on üks farvilik valmistegur rahvamajanduses — sellega piirdub teadus töö mõtte küsimuses. Töö moraalne tähendus meie elus oleneb sellest, kuivõrd me tema mõtet tunneme ja kuivõrd see kooskõlas on meie üldise moraalse ellusuhtumisega. See viimane peab aga meil enne olema. Tööeetose püüe töös leida inimese elu ülimat mõtet — kuna töö ise võib omandada mõtte ainult vahendina inimese tõeliste eesmärkide taotlusel, on õige asjaolu ümberpööramine ja täiesti väär. Sellepärast, ka moraalise kasvatususe põhialusena ei saa me tööd iseenesest kuidagi küllaldaseks tunnistada.

P. Hinnov

MATEMAATILINE HUUMOR

Ei ole olemas ainsatki inglasi, kes ei tunneks „Alice'i imedemaal“ või „Läbi peegli“. Veelgi rohkem kui meil „Tuhat üks ööd“ või Anderseni muinasjutud või Lutsu Tootsi-raamatud on kõigil inglise keele kõnetajail meelde sööbünd need kummalised lood, kus Alice järsku kukub kodujäneseauku ja satub maale, milles ei näi enam maksvat ükski loogika ja kus kõik on aina „curiouser and curiouser“ — „veidram ja veidram“; maale, kus väike tüdruk äkki märkab, et tema ümber kõik on hullud, ja kus iga normaalse mõistuse vilgatus äratas temas imestust. Või see teine lugu, milles ta toas peeglit vaadeldes hakkab mõlgutlema imeliku maailma üle, kus kõik näib olevat nii tuttav, kuid on nii subtiilselt muutunud, et see, mis peaks olema vasakul, on paremal ning vastupidi; lugu, milles ta fantaseerib selle üle, mis võiks peituda peeglist paistva näiliselt nii tuntud ukse taga, ning ootamatult leiabki end minevat läbi peegli isesugusesse imederiiki. Lihtne fakt, et Inglismaal, Ameerikas, Austraalias ja Lõuna-Aafrikas igaüks neid raamatuid juba maast madalast tunneb, tsiteerib ja kasutab võrdlusteks igasuguste tegelikus elus esinevate situatsioonidega, sisendab mõtte, et nad väljendavad mingit põhilist anglo-saksi iseloomusuget, et nad puudutavad inglases mingit varjat, alati vibreerimisvalmist hingekeelt. Selles mõttes nad võiksid psühholoogidele anda huvitavat uurimismaterjali.

Muinasjutte, fantastikat, irreaalsuse võlu armastavad vist küll kõik rahvad. Kuid rohkem kui mujal on inglases arenend huvi paeluva nonsensi vastu. Olen juba varemalt kirjutanud vastuolust ühelt poolt brillase ärilise asjalikkuse ja kõlbelise tõsisuse ja teiselt poolt ta vaba ilutsemistungi vahel. Pedantsus on Inglismaal üks halvustetavaimaid iseloomujooni. Nii

suurt tublidust kui nõutaksegi tegelikus töös, ei sallita seda meeleldi, kui vabal ajal keegi „talks shop“, s. o. rikub puhkusemeeleolu kutselise jutuga. Töö on töö ja puhkus on puhkus, ning puhkeajal vabastatakse end võimalust mööda täielikult kõigest argipäevamõtete koormast. Vaim eelistab siis mängida, harrastab „sporti“, reageerib desinteresseerit, kuid ergutavas tegevuses maha endale kuhjuva tolmu. Seda ta võib teha ajaviitelektüüri kaudu, mida inglise keeles on rohkem ja paremat kui üheski teises keeles, või ka aktiivselt, m. s. koomiliste värsside luuletamisega. Eriti populaarne on Inglismaal nn. „limerick'ide“ improviseerimine, mis seisneb selles, et võetakse harilikult mingi pärisnimi, millele on raske leida riimi, ning kombineeritakse sellele kindlas traditsioonilises stroofivormis absurdid riimid külge. „Limericke“ on õige suurel määral avaldet ka raamatu kujul. Mäletan, et üks esimesi limericke, mida Inglismaal lugesin, võttis riimsõnaks „Estonia“ ning algas umbes järgmiselt:

There was a young girl in Estonia;
Her face, it grew stonier and stonier.

Järgnevas esitan näite „limerick'ide“ suurimalt meistritl, inglaste lemmikult Edward Learilt:

There was a young person of Smyrna
Whose Grandmother threatened to burn her;
But she seized on the cat,
And said, "Granny, burn that!
You incongruous Old Woman of Smyrna."

Sellastes mängudes mõni päältnäha päris huumorimeelela isik võib omandada akrobaatliku osavuse. Neid nauditakse just nende näilise otstarbetuse, nende ilmse „sportlikkuse“ tõttu. Kes võib väita, et malemängul oleks rohkem mõtet? Nii male kui koomilised riimid on oskuseproovid, millele võidakse anduda suure kirglikkusega.

Inglise nädalakirjade lugejad on kahtlemata märgand, kui elavalt võetakse osa neis väljakuulutat iganädalastest kirjanduslikest võistlustest, mis on tavaliselt humoristlikud, kuid nõuavad suurt kultuuri ja silmapaistvaid literaarseid võimeid. Üks tavalisimaid ülesandetüüpe on see, kus parodeeritakse kuulsate autorite stiili, käsitledes mõnd koomilist teemi. Näiteks nõutakse, et dr. Samuel Johnsoni keerulises 18. sajandi proosas avaldetaks muljeid Londoni pimendamise või toiduainete ratsioneerimise kohta. Auhinnat saadetised on läbistikku üsna kõrge kirjandusliku tasemega. Ka see on selfskonnamäng, kuid säärane, kus spordimehe andumusega peab ühinema kõrgemaid vaimseid omadusi. Mõnikord on tulemuseks satiir, kuid veelgi sagedamini see on tulevark, mis rahuldab puhtesteetilisi mänguvaiste.

Selle mänguvaistu tulemuseks on ka Lewis Carrolli Alice'i-raamatud. Lewis Carroll, tegeliku nimega Charles Lutwidge Dodgson, elas mineva sajandi teisel poolel Oxfordis matemaatika dotsendina. Ta oli kuiv, õpetlikkusesse kalduv, sageli nurisev vanapoiss, kes igapäevases elus osufas otse üllatavat naljameele puudust. Kõik kirjad, mis ta 37 aasta jooksul sai või saatis, kataloogis ta hoolikalt ära, nii et tal elu lõpuks nende nimestikku oli kogunud enam kui 98.000 ristviidet. Oma kirjastajalt ta võttis

pühaliku lubaduse, et tema raamatute jaoks illustratsioonid joonistetakse ainult argipäeviti, mitte pühapäevadel. Ta pidas endal kodus iga külalise kohta diagrammi, kuhu oli märgit, kus see lauas oli istund ja mida ta oli söönd, et talle järgmisel korral mitte pakkuda neidsamu roogi. Kuid seesama mees on kirjutand kõige graatsilisemad ja amüsantsemad inglise nonsensi-raamatud, mida võrdse naudinguga loevad lapsed, ministrid ja professorid. Tema alles tõstiski nonsensi tõelise kunsti tasemele. „Alice in Wonderland“ ja „Through the Looking-glass“ on saavutand niisuguse prestiiži, et nendega püüavad võistelda eksklusiivseima maitsega inglise kirjanikud, nagu Walter de la Mare ja isegi T. E. Eliot. Sümpaatse seigana väärib märkimist, et kui „Alice'i“ käsikiri aastat kümme tagasi ilmus müügile, osteti see 30.000 naela eest ära. See oli pool sajandit pärast raamatu ilmumist. Ainult piibel, „Robinson Crusoe“, „Gulliveri teekonnad“ ja Bunyani „Palveränduri teekond“ on Inglismaal ja Ameerikas populaarsemad kui Alice.

Nagu paljudes inglastes, nii elas ka mr. Dodgsonis kaks hinge. Oma harilikus olemises akadeemiline pedant, kes soovitas ühte oma matemaatiliste ülesannete kogu mitte ainult unetute ööde ajaviiteks, vaid ka vahendiks, kuidas peletada skeptilisi, blasfeemilisi, ebapühi mõtteid, „mis oma vastiku pääletükkivusega piinavad meelt, mis igatseb olla puhas“, oli ta teiselt poolt haruldaselt šarmanne ja leebelt kergemeelne, täiesti „mullarõhutu“ oma pikkades kirjavahetustes lastega. Neis ta oskas vabaneda kogu oma kuivusest, kõigest oma raskuse vaimust ning muutus veetlevaks humoristik. Alice'i-raamatud ongi tekkind improviseerit juftudest, mida Dodgson rääkis, sõites oma kolledži juhataja tütretega jõel Oxfordi ümbruses.

Neisse jutustustesse „Lewis Carroll“ on pannud oma olemuse kogu poeetilise külje. Vaevalt võib ükski teos jätta vähem pedantse mulje kui need lood. Autor naerab oma hinge kuivemaid omadusi, näitab nende koomikat, viskub kõige grotesksemasse fantastikasse. Ometigi jääb kõigele omaseks midagi kerget, õhulist ja peent. Kirjaniku fantaasia teeb kõige imelisemaid ja ootamatuid nõkse, kuid nad ei tundu juhuslikena. Kõike juhib mingi nägematu loogika, naerev, delikaatne ja veenev.

„Kõik on siin hullud,“ ütleb Alice'ile Cheshire'i kass, kes on nii osav nägematuks muutuma, kuni temast jääb õhku rippuma vaid naeruirevil suu. Kõik on hullud, kuid selles hulluses on meetodit. Cheshire'i kass ise, kes alati irvitab, pole sellepärast veel hullem kui see põline inglise fraas, mis ütleb „to grin like a Cheshire cat“. Hull kübarategija ja hull märtsijänes, kellega Alice'il on nii palju pahandust, on samuti ammuntund kujud: iga inglase teab, et on halb olla „as mad as a hatter“ või „as mad as a March hare“. Keele metafoorid on järsku omandand unenäolise tõelikkuse. Sääljuures nad käituvad metoodiliselt. Märtsijänes oli märtsis hulluks jäänd ja veidi hiljem oli sama õnnetus juhtund kübarategijale, kui see oli hakand viletsa muusikaga aega surnuks lööma. Aeg vihastas selle üle ja keeldus täitmast ta palveid. Sellest pääle ta oli tema jaoks alati kell kuus, s. o. inglise mõistete järgi teejoomise-aeg. See tõttu

kübarategija, märtsijänes ja nende sõber unihäär olid sunnit püsivalt istuma teelaual. Kuna neil polnud mahti nõusid pesta — oli ju alati teeaeg —, siis laud oli neil teefasse täis. Niipea kui ühed tassid olid tühjaks joodud, nihkuti laual edasi ja tühjendeti järgmised. Alice küsib küll, mis siis juhtub, kui jõutakse sinna, kust alusteti, kuid siin teeseltskond leiab ta olevat liiga loogilise ja katkestab jutu.

Näib, et seda tehakse sellepärast, et Alice on üksind unenäo-
loogika vastu. Ka unenägudes asjad arenevad sagedasti kummalise järjekindlusega, ainult jääb enamasti viimne samm astumata. Võidakse sattuda julma jälitamise esemeks, tagaajajad võivad ähvardada pusside ja revolvritega, nad võivad isegi tulistada, kuid sellest unenäo nägija ise veel ei sure. Ta võib kukkuda kõrgelt tornilt ja tunda surmahirmu, kuid ta ei kuku puruks. Enne lõpplahendust algab uus imeline elamuste sari, mis lähtub kes-teab missugusest assotsiatsioonist ja võib-olla jälle areneb tükk aega väga kavapäraselt, kuni äkilise võngatusega võtab uue suuna. Nii on lugu ka Alice'i elamustega. Ise ta on neist paelut, kuid tal säilib teatud hulk kriitilist mõistust. Ent niipea kui ta seda hakkab vestlustes liiga loogiliselt arendama, protesteerivad ta jutukaaslased või lihtsalt ignoreerivad ta sõnu. Ilma pikemata tuleb asemele uus kütkestavate absurdide seeria — kõik unenäolise endastmõistetavuse ja hallutsinaatorse elavusega.

Meenutagem Alice'i kõnelust kuulsa valekilpkonnaga, kellest tehakse nn. „mock-turtle soup“¹⁾. See legendaarne loom jutustab väikesele tüdrukule üksikasjaliselt sellest, mida ta omal ajal koolis tegi. Kasvatus oli õige süstemaatne ja meenutas Alice'ile mõnetigi seda, millega tal endal oli koolitundides tegemist, kuid siiski näis selles olevat juhtunud mõningaid sisulisi muutusi. Nimed olid peagu samad, kuid tähendus tundus teine. Kõiges oli Shakespeare'i sõnade kohaselt toimunud „a sea-change into something rich and strange“ — „meremuutus millekski rikkaks ja kummaliseks.“ Sääli, kus tulnuks oodata „reading and writing“ (lugemist ja kirjutamist), esineb „reeling and writhing“ (tuigerdamine ja väänlemine); aritmeetika neli tehet on „ambition, distraction, uglification and derision“ (auahnus, segasus, inetukstegemine ja pilkamine), mitte „addition, subtraction, multiplication and division“. Joonistusõpetaja ei õpeta joonistamist, skitseerimist ja õlimaalingut („drawing, sketching and painting in oils), vaid „drawling, stretching and fainting in coils“ (laiska juttu, venitamist ning käkruvajunult minestamist). Ja nii edasi. Kujuneb pilt õige distsipliinitust koolist, umbes säärasest, nagu see koolilastele tavaliselt meeldivat — tõelisest laiskade paradüüsimist. Ja kui Alice huvitub küsimusest, kui palju päevas antakse tunde, saab ta teada, et nende arv iga päev väheneb ühe võrra: esimesel päeval neid on kümme, teisel üheksa jne. Põhjus on veenev, vähemalt lapse ja unenägija loogikale: „They're called lessons because they lessen from day to day“ — „neid nimetatakse tundideks (lessons), sellepärast et nad vähenevad (lessen) päev-päevalt“. Alice'ile see mõte on uus. Ta avastab, et siis üheteist-

1) Tegelikult see on erilisel viisil valmistet vasikapääsupp.

kümnnes päev peab olema püha. Kui ta aga küsib, mida tehakse kahe-teistkümnendal, tehakse asjaarutusele lõpp ja hakatakse rääkima mängu-dest. Seeria on läbi ning alustetakse midagi uut.

Veelgi fantastilisem kui „Alice in Wonderland“ on „Through the Looking-glass“. Siin loogika näib tegevat veelgi üllatavamaid hüppeid. Kaldume juba ütleva, et on tegemist puhta nonsensiga. Tegelikult on see väär. Kogu jutustus on rajat malemängu seadustele ning sündmuste kõik moodustab väga loogilise ja hästimängit malepartii. Kuid see selgub alles tagantjärele, kuigi juba lugemise kestel tekib kahtlusi. Igatahes ilmneb õige pea, et pole tegemist puhta juhuslikkusega, ning seik, et tegelasteks suurelt osalt ongi malekujundid, annab vilund mängijale ehk üsna kiiresti võtme kätte.

Nagu neistki näiteist selgub, harrastab Lewis Carroll õige delikaatset mängu. Ta kasutab mingi mõttesälvatuse naljasportlikke võimalusi, pillufades palli, ilma et see kunagi kukuks täiesti maha. See lendab ja kargleb väga elastselt, ilma et kordagi puudutaks maad. Tekib sätendava nonsensi mulje, kuid mitte päriselt, sest ühtelugu tajud esitusel näiteks kergelt paroodilist või satiirilist maiku, kuigi viimast on märgata vaid seevõrd, et asi saab ebamäärase mõttevarju. Mängutehnika on äärmiselt virtuooslik ja laseb vaatlejal keset kõige uskumatuid juhtumeid siiski hõljuda mõtte ja mõttetuse vahel. Lähemal uurimisel selgub peagu alati, et varjat tähendus on olemas, kuid seda ei tooniteta sel määral, et lugeja hakkaks end eriti vaevama selle otsimisega. Ta tunneb end meeldivalt intrigeerituna, rõõmustab, kui ta midagi konkreetset avastab — näiteks seda, et mõni lõbusalt narrikas laul osutub mingi populaarse riimimoraaliõpetuse või sentimentaalse ballaadi peeneks paroodiaks — ning laseb end häälmeelel edasi hõljutada autori fantaasia hüplevatel lainetel. Paiguti ta üllatub pisut, näiteks lugedes segavõidujooksust, kus joostakse ringi ilma ettemäärat suunata, kuid selle nn. võistluse praktiline eesmärk — soov kuivaks saada pärast kukkumist Pisarate Tiiki — ja vahest ka kaalutlus, et kindlamasuunalistel võidujooksudel pole sagedasti niigi palju mõtet, lepib teda ehk sellegi pentsikusega. Ta märkab peidet nalja olemasolu, hakkab endisest rohkem usaldama kirjaniku mõistuse subtiilsust, kuid unustab selle küsimuse varsti põnevuse tõttu, mida tekitab selle fantasmagooria vaimukas ja tihti dramaatiline esitusviis.

On siiski selge, et kui fantastika taga ei oleks varjul peent, paljudel kordadel otse matemaatilist loogikat, siis see võiks hõlpsasti muutuda kaoseks ning hakata lugejat tüütama. Tunne, et siin säetakse ülesandeid, mida võib lahendada, kuigi autor ei ole nendega pääletükkiv, ajab tähelepanu elevile, tehes suhtumise aktiivsemaks kui hariliku muinasjutu puhul. Lewis Carrolli kunst peitubki suurel määral just taktis, millega ta meid peab ratsionaalse ja irratsionaalse vahemal. Tunnemeendid intelligentsete olenditena, kellele on jäetud midagi õige terast avastada, kuid säälsamas võime muretuft jälle sukelduda puhtasse, karastavasse mõttekujutusmängu, sest meile sisendatakse kindel mulje, et pole tegemist ainult ega isegi eeskätt intellektuaalse ülesandega, vaid et kirjanik niisama nagu meiegi tunneb rõõmu puht-poeetilisest ilutsemisest. Ta ei ole

koolmeisterlik ega liialt ironiline, kuigi ta meid vahel oma õige leebel viisil natuke narrib ja õrritab. Väga tähtsat osa etendab selle mulje saamisel muidugi raamatu rütmiline, peen, hellitav, kuigi täiesti asjalik stiil, mis vahel mõjub luulena. Tekib õdus unenäoline meeleolu, millest ei tahagi lasta end välja kiskuda liigsete loogiliste pingutustega. Neil naljadel, paroodiatel, satiiridel puudub terav okas. Näidatakse nii mõndagi absurdist küljest, kuid nii häätahtlikult, peagu paitavalt, et üldmulje on päikseline. Ei ole mingeid valusaid ega järske ega ärritavaid tõukeid. Selle huumori üks iseloomulikemaid omadusi on ta diskreetne elegants.

See on tüüpiliselt inglise joon, eriti kui seda võrrelda ameerika huumori laadiga. Lewis Carrolli komism seisneb väga sageli liialduses, asjade viibimises ad absurdum, kuid see liialdus on intellektuaalne. Toonis see ei väljendu. Asju esitatakse ettevaatlikult, tagasihoidlikult, näilise kuivusega, ilma i-le punkti pääle panemata. Viimane töö jäetakse lugeja intelligenti hooleks. Üleminekud on nobedad ja kerged, puändid tuuakse välja, kuid mitte liiga rasvases trükis. Tants pudelite vahelt läbi on graatsiline. See diskreetus — mida võimaldab ainult väga suur ja teadlik virtuositeet — on sugulane sellega, mida inglased nimetavad „understatement“. Ainult mitte liiga palju öelda, et efekt ei tuleks jäme ja labanel. Mitte žestikuleerida! Mitte tarvitada kriiskavat intonatsiooni! Mitte tekitada muljet, et oled ise oma teravmeelsusest vaimustet! Mitte ise oma naljade üle naerda! Isegi mitte oodata kuulajalt lagisevat naerupahvatust! Piisab täiesti sellest, kui ta arusaavalt muiatab. Ükski efekt ei tohi olla karjuv ega paukuv. Seda rikkamaks, seda paelavamaks saab üldpilt, seda sagedamini tullakse raamatu juurde tagasi, et täielikult nautida seda, millest alguses saadi võib-olla vaid eelmaik.

See ei ole ameeriklaste meetod. Nad ajavad asja otse vastupidiselt. Võtke näiteks Mark Twain. Ta humoreskid mõjuvad tihti, nagu ei usaldaks ta hästi oma lugejate taipu. Värv on laotud suure bravuuriga, jooni on tõmmat vägevate keerutistega. Kirjanik näib oma oskust ise haruldasel määral nautivat. Arvame ikka uuesti ja uuesti kuulvat tema rõkkavat naeru. Ta žestid on dramaatilised, ta ilme kõike muud kui kuiv ja diskreetne. Tõsi küll, temagi on ehtne virtuoos, ta paneb vältimatult naerma ja ta vitaalsus on imponeeriv. Elamusi ta annab, kuid ta sunnib meile oma isiksuse nii energiliselt pääle, et vahel tõmbume vaistuliselt tagasi. Usun, et see mulje on tekkind paljudel, kes on lugend eriti tema lühemaid groteske, kuid näiteks ka „Jänkit kuningas Arturi hoovkonnas“. Meie oma mõtte- ja fantaasiateggevust ei erguteta küllaldaselt, vaid antakse meile kõik valmilt kätte. Need groteskid on veidi liiga rõhutatult grotesksed. Me ei aima enam mingeid muid mõttemänge nende taga. Autor näitab meile oma trikke liiga selgelt ja emfaatiliselt. See käib muide kaugeltki mitte ainult Mark Twaini, vaid ameerika humoristide enamiku kohta, kuigi eriti viimastel aastakümnetel on märgata ka teissugust hoiakut — võib-olla seoses Ameerika vaimuelu üldise peenenemisega ja sotsiaalse fooni muutumisega. Cockney'l Dickensil esineb ju osalt samasuguseid jooni, kuna džentlmen Thackeray vastab tüübile, mis inglise kirjanduses on üldisem. Eelöeldust ehk saab aimu, miks ameeriklased hari-

likult ei leia inglise „Punch’ist“ nalju kätte ja miks ameerika nali tundub inglasele alatasa pentsikuna ning isegi mõnikord vulgaarsena.

Huvitaval kombel on Lewis Carrollile tekkinud paralleelnähe Saksamaal, kus arusaamine koomikast ja huumorist muidu üldiselt sarnaneb väga Ameerika omale, selle vahega, et see Saksas on läbistikku vähem häätujuuline, renomeerivam ja masinlikum. Kuid Christian Morgensternil puuduvad peagu täielikult need saksa ebavoorused. Morgensterni „Völlalauludes“ („Galgenlieder“) ei ole küll seevõrd märgata matemaatikut nagu Lewis Carrolli proosas ja luules, kuid selle eest neis tundub filosoofi ja filoloogi, kes valitseb oma teaduse tehnilisi vahendeid, kuid suhtub neisse ühtlasi muigava ironiaga. Temagi värssides keele kõnekäänud ja igapäevaseimad metafoorid võtavad järsku konkreetse kuju, kuid hajuvad siis tihti uttu, millele autor annab ironiliselt metafüüsilise värvingu. Temagi juures mõttesähvatusi, mis vahel on üsna sügavad, venitetakse teadlikult absurdini. Sõnademänge on tal rohkesti nagu Lewis Carrollilgi, kuid neid ei jäeta rahule, vaid neile rajatakse terve fantastiline pilt, mis ei aja ainult naerma, vaid tihti ka mõlgutlema — pärast seda, kui naer on vaibunud. Parodistina Morgenstern on sama osav kui Carroll. Mõlemad autorid mähivad oma luuletuste tõelist sisu meeleldi ebamääraselt virvendava mõttemängluse ja piltide õhusfikku, jättes lugeja hõljuma nonsensi ja mõtteilmutuse piirialale. Vormivahendite käsitlemise suveräänsuselt Morgenstern meenutab oma inglise eelkäijat, ja leidlikkuselt samuti. Kuid satiirikuna sakslane on agressiivsem. Talle teeb erilist lõbu naeruvääristada teatavaid saksa elus esinevaid tüüpe, näiteks pretensioonikaid kirjandustaidureid ja „sügavamõttelisi mõtteteadlasi“. Pedantsus, edevus ja poos saavad ta haldjatemaailmas raskelt nuhelda.

Kuivõrd Morgenstern tundis Carrolli, selle kohta allakirjutanut puuduvad andmed. Kuid üldises lähenemisviisis ning isegi terves reas detailides on sarnast nii palju, et on raske selles näha vaid juhuslikku ühtsattumust, eriti kui arvestada Carrolli ääretut populaarsust. Tekib probleem, kas käesoleva sajandi võib-olla suurim saksa humorist ei ole inglise huumori edasiarendaja. Meetodi oma hulluse jaoks ta võiks hõlpsasti olla saand maalt, kus „fine frenzy“, „ilus hullus“ on leidnud nii palju klassilisi, kaasakiskuvaid esindajaid ja kus vist esmakordselt konstateeriti, et „madness“ ja „method“ võivad käia käsikäes.

Ants Oras

ÕIGUSKAITSE TÕHUSTUSI UUES TSIVILPROTSESSIS

(Algus eelmises numbris.)

III.

1. Vene TKS on üldiselt rajatud võistluspõhimõttele. § 367 ütleb: „Kohus ise milgi tingimusel ei kogu tõendeid ja andmeid, vaid eranditult rajab oma otsuse poolte poolt esitatud tõenditele“. See puhtakujuuline võistluse postulaadi väljendus leiab edasiarenda-

mist seadustikus veel üksikjuhtumitel. Kuid mõningail juhtumitel on tõenduse menetluses ka kohtule jäetud algatus, on rakendatav nn. juurdluse põhimõte. Nii määrab § 507, et kohus võib asja selgituseks omal algatusel toimetada paiklikku ülevaatust, ekspertiisi (§ 515), „nõuda seletusi poolelt, kes väljendub ebamääraselt ja ebatäpsalt“ (§ 335), samuti on kohus õigustatud juhtima poolte tähelepanu sellele, et „mõne nende poolt toodud ja asja suhtes olulise väite kohta ei ole esitatud tõendeid“, andes ühtlasi tähtsaja vastavate tõendite esitamiseks.

Seega ka meie praegune tsiviilprotsess ei aseta kohut sugugi passiivse pealtvaataja ossa, vaid ta on väga olulisel määral protsessi juhtija.

Edasi on seadusandja hiljem teatud asjade suhtes andnud õiguse kohtule ka ise koguda tõendeid ja kutsuda pooli ette isiklikuks küsitlemiseks. Näit. 1914. a. 12. märtsi novell lahuselavate abikaasade perekonnaõiguslikes tülides annab kohtule sellekohase õiguse (TKS § 1345⁸). Sama õigus on kohtule antud Eesti ajal kehtestatud abielulahutuse ja -tühistuse protsessis (§ 1356⁹, RT 1923, 63—34).

Eelnõu koostamisel tõusetus küsimus, kas juurdluspõhimõtet tsiviilprotsessis veel laiemas ulatuses rakendada. Teatavasti Austria (§ 182, 183) ja Ungari protsessid annavad kohtule õiguse teatud juhtumitel omal algatusel korraldada tõendite kogumist, nõuda poolte isiklikku ilmumist ja küsitella neid asjaolustiku kohta, kusjuures pooled on kohustatud kohtule rääkima tõtt (nn. *Wahrheitspflicht*). Pärast põhjalikumat kaalumist leiti, et selliseks järsuks murranguks meil ei ole siiski küllalt põhjust. Vastavalt sellele eelnõu § 207 ja 208, mis üldiselt ühtuvad kehtiva TKS § 367 ja 368 sõnastusega, püstitavad võistluse postulaadi võrdlemisi kategoorilisel kujul. § 207 on täiendatud siiski olulise muudatusega, mis on võetud kehtiva protsessi jsk-kohtuniku menetlusest (§ 82): „Kohus võib siiski asja sisusse mitte puutuvaid teatisi, mis on olemas sama kohtu teistes asjades, omal algatusel lisada asja juurde, kui see on tarvilik asja selgitamiseks“. Kahjuks „asja sisusse mittepuutuva teatise“ mõiste on sedavõrd ebaselge ning teatud määral loogika vastane, et selle rakendus kohtutegeluses tekitab kahtlemata arusaamatusi. Kui teatis on tarvilik asja selgituseks, siis kahtlemata puudutab see ka asja sisu.³

Täiendatud on ka § 208 järgmise lõiguga: „Kohus võib nõuda pooltelt tõendite esitamist, millele nad tähendasid oma seletustes, kuid otseselt siiski ei viidanud.“ See täiendus on võetud kehtivast jsk-kohtuniku protsessist (§ 82¹), ning oli kehtestatud Vene 1912. ja 1913. a. novellidega. Vene seadusandlikkudes motiivides öeldakse selle kohta nii: „Range võistlusprintsipi läbiviimine leiab tõsiseid raskusi just üksikkohtunikkude juures meie (s. o. vene) rahva vähese juriidilise arengu tõttu. Eriti sagedasti need raskused ilmnevad selles, et protsessijad ei pööra küllaldast tähelepanu neile olulistele

³ Vrd. Issatschenko, *Mirovoi Sud*, lhk. 283; N o l c k e n, *Kommenaar*, lhk. 169.

tõenditele, millest oleneb tüli lahendus, vaid püüavad kasutada teisejärgulise tähtsusega tõendeid, mis vähe puutuvad vaieldavasse küsimusse. Seepärast ja püüdes võimalikult vältida vähemarenenud rahvakihi ekspluatatsiooni kohtuasjades rohkem kogenud vastaste poolt, osutus väga soovitatavaks anda rahukohtunikule õigus nõuda tõendite esitamist, millistele pooled oma seletustes on näidanud, olgugi et otseselt mitte viidanud. Sellise sätte seadmine osutub seda rohkem võimalikuks, et seejuures rahukohtunik ei koguks ise tõendeid, vaid selgitaks ainult pooltele, et nende poolt mainitud tõendid, millistel nende endi arvates puudub tähtsus, on asja kohta olulised.“ „Ei tule unustada, et olles rajatud poolte autonoomsusele, võistluspõhimõtet ei tule arendada siiski äärmuseni ega takistada kohtu algatust alal, mis ei puutu poolte taotluste materiaalsesse külge, vaid mis on sihitud nende seaduspärasele lahendusele... Neil kaalutlusil komisjon teadlikult võttis vastu rea abinõusid, mis on sihitud võistluspõhimõtte kitsendusele ja piiramisele kohtus.“⁵

Sellise muudatusega on eelnõu teadlikult püüdnud kohtu osavõttu ja algatust tõe selgitamisel tsiviilprotsessis suurendada. Ei tule ju unustada, et meie protsess ei tunne advokaadisundi (*Anwaltszwang*) mitte ainult lihtsamates jsk-kohtunikule alluvates õigustüldes, vaid ka ringkonnakohtule alluvais asjades. Selle tagajärjel asjaosaline võib ise ajada kohtu oma asja, olles ehk mitte küllalt teadlik protsessi eeskirjades. Sellise olukorra juures on aga loogiline suurendada kohtuniku võimu protsessi juhtimisel.

2. Lõppeks oli eelnõu koostamisel kaalumisel, kas mitte võtta sellesse eeskirju, mis kohustaksid pooli rääkima kohtule tõtt, ja kas neid mitte karistada, kui nad teadlikult kohtule valetavad. Vastavad eeskirjad leiduvad Austria (§ 178) ja Ungari (§ 222 II 1.) protsessides. Eriti reljeefselt on vastav põhimõte väljendatud ka Nõukogude Vene 1923. a. tsiviilprotsessuaalses koodeksis (§ 5 ja 6).

Poolte tõesund (*Wahrheitspflicht*) on teoreetiliselt väga vaieldav probleem⁶. See evib erilist tähtsust seal, kus protsessija tarbe korral oma väiteid peab vandega kinnitama ja kus sellist vandega kinnitatud väidet võetakse tõendina. Meie protsess sellist tõendusviisi ei tunne. Tuleb arvestada, et protsessija oma õiguse kaitsmisel võib minna ägedaks, subjektiivseks. Ta võib siin asjaolusid päris *bona fide* kujutada võõriti. Muidugi on võimalikud küll ka juhtumid, kus päris pahatahtlikult kohtule valetatakse, kuid vale jäljed on lühikesed: vastaspool pareerib need kohe ning valetaja peab arvestama seda psühhilist reaktsiooni, mis tema avastatud vale kohtunikkude sisetundes tekitab.

⁴ Kohtuministeeriumi seletuskiri kohaliku kohtu ümberkujundamise eelnõu juurde, lhk. 139—140.

⁵ Duuma komisjoni seletuskiri.

⁶ Vt. Konrad Schneider, *Treu und Glauben im Zivilprozesse*, 1903; R. Schultz, *Rechtsgang* I, lk. 369 jj.; 424 jj.; J. Goldschmidt, *Prozess als Rechtslage*, 1925, lhk. 125 jj.

Poolte kõlbeline kohustus on rääkida kohtule tõtt. Eriti on see soliidse advokaadi kohustus. Juriidilist sanktsiooni sellele kohustusele on aga leida raske, kuna küsimus on selleks liig keeruline. Pealegi ei saa kujutleda, et kohtunik on mõni eluvõõras teoreetik, kellele advokaadist Kaval-Ants võiks suud-silmad täis puhuda.

3. Oluline probleem tsiviilprotsessis on protsessuaalse ökonoomia põhimõtte. Õiguskaitse peab toimuma kiiresti. Kui võit saabub kannatajale alles aastaid kestnud vintsutuste tagajärjel, siis on see tihti Pyrrhose võit: hageja majandus on vahepeal kandnud suuri kaotusi, kostja on osanud oma vara kõrvaldada; poolte vaherkord on pikema aja vältel olnud haiglasel ebanormaalses seisundis.

Seadusandja mure olgu seepärast kõrvaldada protsessist puudusi, mis annavad pooltele võimaluse asja venitada ja sassi ajada. Kohtud on tavaliselt asjadega koormatud, millede arutamine ja ettevalmistus toimub kindla kava, tööjaotuse põhimõtteil. Hooletus ja viivitus poolte poolt protsesside menetluses takistab kõigepealt kiiret õiguskaitset konkreetses asjas, aga peale selle see viib segadusse terve kohtumehhanismi korrapärase funktsioneerimise, mille tagajärjel pole võimalik ratsionaalne tööjaotus kohtu koosseisu vahel.

Protsess vajab oma korrapäraseks toimimiseks kohtu juhtimist. See külg oli 1864. a. Vene protsessis arendatud nõrgalt. See protsess andis pooltele võimaluse esitada uusi sisulisi väiteid ning tõendada neid terve sisulise arutuse kestel, nii esimeses kui ka apellatsiooni astmes.⁷ See andis pooltele võimaluse olla protsessis, eriti esimeses kohtuastmes, passiivne. Alles apellatsiooniastmes ja tihti pärast seda, kui asi oli korduvalt edasi lükatud, tuldi trumpidega välja ja asuti neid tõendama. Ei pruukinud kohtule seletada, miks vastav asjaolu, mis protsessijale juba protsessi algul võis teada olla, esitatakse nii hilja. Protsessi tempo ja lõpp olenes seega peamiselt poolte tahtest ja suvast. Selle anormaalsusele juhiti Vene juriidilises kirjanduses korduvalt tähelepanu ning nõuti, et oleks õiglane ja otstarbekas kohustada kostjat esitama juba protsessi algul kõik vaided ja väited, mis tal võiksid olla hagi taotluste vastu. Hilisem vaiete esitamine võiks olla võimalik ainult siis, kui see osutub tarvilikuks vastaspoole avalduste tõttu.⁸ Seega jõuti teatud määral tagasi keskaegses kanoonilises protsessis väljakujunenud ja hiljem üldeprotsessis edasiarendatud eventuaalsuse põhimõtte juurde, mis teatavasti nõudis, et poolte väited ja vaided toimuksid kõik korraga protsessi algul.

Kahtlemata oleks kohtunikule parem, kui ta juba protsessi alguses saaks täieliku pildi poolte taotlustest ja väidetest. See võimaldaks kontsentreerida tõendamist, esitada pooltele täiendavaid küsimusi, juhtida nende tähelepanu tõendust vajavatele olulistele väidetele. Vas-

⁷ TKS § 331; Ex-Senati seletused 1886. a. nr. 10; 1880. a. nr. 213; 1879. a. nr. 170 jt.

⁸ Werblowski, *K peresmortru sud. ust. po wopr. gr. sudoproiswodstwa*, lk. 382—385; Koronovski, *Sametki po gras. sudopr.* Vene Kohtumin. Teataja, 1898, X, lk. 34—36.

tavalt sellele korraldab ka meie protsess, et keerulistes asjades kohtu esimees võib kostjalt nõuda asja kohta kirjalikku seletust enne kui asi võetakse avalikule arutusele. Selles seletuses kostja peab sõnaselgelt ütleva, kas ta tunnistab hageja nõuded õigeks või vaidleb nende vastu. Kostja peab ühtlasi esitama asjaolud, millistele põhjendub tema vaidlus, samuti tõendid, millega ta seda tõendab (TKS § 312, 314, 315). Kuna aga neil normidel puudub sanktsioon, siis kohtutegeluses kostja tihti ei reageeri esimehe korraldustele, millega teda kohustati esitama kirjalikku seletust⁹.

Kuid teisest küljest tsiviilprotsessi eesmärk on ikkagi poolte õigustulis tõe tuvastus, mispärast ei saa igas olukorras juba protsessi algul ette näha, mis asjas lõppeks on oluline ja tõendust vajav. Eriti käib see keeruliste asjade kohta. Kui aga pooled igas asjas oleksid sunnitud oma vaided ja väited fikseerima protsessi algul ja üles andma ka tõendid nende kinnituseks ning kui hiljem neilt uusi väiteid ja tõendeid vastu ei võetaks, siis satuks protsess tihti ummikusse: materiaalse tõe väljaselgitamine osutuks võimatuks ja kohtul poleks võimalik teha õiget otsust. Erandina tuleks kohtul vahele astuda ja hilinenud väitmine ja selle tõendus keelata, kui on selge, et see toimub asja venitamise otstarbel või kui protsessija seda õigeaegselt jättis tegemata suure hooletuse tõttu.

Vastavalt lahendavad probleemi moodsad seadustikud.

Ka Vene seadusandlus oli sunnitud hiljem TKS tegema korrektiive, et ergutada protsessijaid tõendeid esitama õigeaegselt. 1914. a. 2. juuni novelliga mahutati TKS-sse § 330¹, 331 ja 331¹, mis sätivad, et pooled peavad esimesel sisulisel istungil esitama kõik olud, millele on rajatud nende nõuded ja vaided ning esitama kõik neil käepärast olevad tõendid. Kui pool esitab hiljem sellised uued tõendid, mida ta oleks võinud esitada õigeaegselt ja kohus leiab, et selle tagajärjel asja otsustamisel tekib viivitus, siis vastaspoole nõudel hilinenut protsessijat karistatakse rahatrahviga, mis ei või olla kõrgem kui asjaajamiskulud.

See sanktsioon pole aga osutunud tõhusaks, sest et selle rakendus osutub vastaspoole algatusest. Kuna aga kõik inimesed on patused ja advokaadid on inimesed, siis solidaarsuse pärast TKS § 331¹ ettenähtud viivituse trahv tuleb harva käsitusele kui *ultima ratio*.

Eelnõu § 183 on sõnasõnalt ülevõtnud kehtiva TKS § 331¹, kuid ta on seda täiendanud võrdlemisi kurja sättega, mis kõlab nii: „Kui aga seesugune tõendite ebaõigeaegne esitamine on aset leidnud asja viivitamise eesmärgiga või raske hooletuse pärast protsessija poolt ja nõuab asjaarutamise edasilükkamist, siis kohus võib keelduda uusi tõendeid vastu võtmast.“

See on mõjuv abinõu kohtu käes sihiliku protsessi venitamise lõpetamiseks. Muidugi peab kohus selle rakendusel olema ettevaatlik ja tasakaalukas, sest see on ikka erand, kuna üldiselt tõenduse ja väit-

⁹ Vt. Engelmann, Graždanski protsess, lk. 250—251.

mise vabadus, kui see lähtub normaalsetest eeldustest, on ikkagi võimalik terve sisulise arutuse kestel.

Eelnõu vastavaks allikaks on olnud Saksa ZPO § 279 selle viimases redaktsioonis, samuti Austria protsessi § 179, 275 ja Ungari protsessi § 222. Saksa protsessi on see omakorda tulnud Prantsuse protsessist¹⁰.

4. Tõendus tähendab tsiviilprotsessis vastava väite õigsuse või ebaõigsuse tuvastust. Tõenduskoormus tähendab protsessijale tarvidust midagi protsessuaalselt tähtsast ja talle kasulikku kohtule usutavaks teha. Tõendus toimub kohtule (*iudici fit probatio*), sest protsessijal on tähtis, et kohus kui otsustaja osutuks veendumuks tema väidete tõe vastavuses.

Esimene postulaat tõendusmenetluses on, et asjas kohtule kindlaks tehtaks tegelik olustik, materiaalne tõde. See postulaat eeldab omakorda kahte teist: 1) et protsessijad võivad oma väiteid tõendada igasuguste tõenditega ja 2) et kohus võib tõendeid ja nende tõendusjõudu hinnata oma vaba veendumuse, südametunnistuse põhjal.

Vene 1864. a. protsess loobus nn. seaduslikust tõendusteooriast, mis oli kujunenud keskaegses kanoonilises õiguses ja kus seadus üksikute tõendusvahendite võrdelise väärtuse ette kindlaks määras, jagades tõendid matemaatilise täpsusega täielikkudeks, poolikuteks või veel vähema tõendusjõuga või koguni kõlbmatuteks tõendusvahenditeks.

Täie veendumusega Vene seadusandjad põhistavad, et protsessi seaduse peamine ülesanne seisab tegeliku tõe tuvastamises, mispärast kohtunikule tuleb anda vabadus tõendite sisemise väärtuse hindamiseks oma mõistliku suva kohaselt ja ei saa talle ette kirjutada arutada tõendeid mingisuguse fikseeritud aritmeetilise tabeli alusel.

Veendumus, et miski asi on olemas, nõndanimetatud tõekspidamine, on hingeelu sisesündmus, mis kujuneb psühholoogiliste seaduste alusel, eeldades vastava tajuva isiku arengut. Tajumist, s. o. mingi nähtuse haaramist inimese meelte kaudu, ei saa seadusandlikult reglementeerida, kuna see on hingeeluline nähtus. Iga tsiviiltüli moodustab enesest terve kompleksi sündmusi, mis on üksteisega läbipõimitud ja kausaalses seotises. Kohtunik peab siin oma elukogemustega looma korda. Millistele tõenditele anda siin eelisõigus, millised osutuvad kahtlasteks, selle üle otsustab kohus oma veendumuse põhjal. Kohtuniku veendumuse kujunemisel on tähtsad tema haridus, objektiivsus, moraal, õiglustunne, loogiline mõtlemine, elukogemused. On seepärast arusaadav, miks kohtuniku juriidiline ettevalmistus ja tema kui kultuurinimese kasvatus on võrratu tähtsusega ülesanne. On väga sügavamõttelised vana protsessualisti Bülovi sõnad: „Nicht schon mit den gesetzlichen, sondern erst mit dem richterlichen Rechtsbestimmungen spricht die rechtsordnende Staatsgewalt ihr letztes Wort“¹¹.

¹⁰ Vt. Gaupp-Stein, *Die Zivilprozessordnung*, XI. Aufl. I. B., lk. 684.

¹¹ O. Bülow, *Gesetz und Richteramt*, 1885, lk. 7.

5. Õige kohtuotsuse eelduseks on, et kõik see olustik, mis poolte vahelise õigustüli lahendusel on tähtis ja mõõduandev, saaks terves ulatuses kohtule selgeks. Kuna see olustik on kõige paremini teada pooltel enestel, siis sel eeldusel panebki võistluspõhimõtte tõenduskoormuse poolte peale. Protsessijatele tuleb anda võimalus oma väiteid tõendada kõigi nende käsutuses olevate tõendusvahenditega, mis loogika seaduste põhjal üldse võivad tulla arvestamisele materiaalse tõe kindlakstegemisel.

Kohtunik võib teatud olustiku tajuda vahenditult, näit. paikliku ülevaatusena, dokumentide uurimisega. Kuid kahjuks pole see sagedasti võimalik. Tihti tuleb kohtunikul vastavaid sündmusi, mis aset leidsid minevikus, restaureerida andmete põhjal, mis ta saab kaudsete tõendite põhjal. Siin on tähtsam tõend tunnistaja.

Tunnistajana protsessis mõeldakse kõrvalist isikut, kes kohtule ütleb, mis ta teab teatud möödunud sündmuse või olma kohta. Tunnistaja peab tõendama kohtule konkreetse tema poolt tajutud asjaolu, mitte aga avaldama oma arvamust selle kohta.

Heal tunnistajal peab olema palju vooresi: tal peab olema võime täpselt sündmusi psüühiliselt vastu võtta, mida ei tumesta kõrvalmõjud, näit. hirm, viha, ärritus jne.; ta peab selliseks vastuvõtmiseks võimne olema, mis eeldab tundeorganite normaalses arengus; tunnistaja peab olema tähelepanelik ja otsustamisvõimne; kuid vähe sellest: seda, mis ta hingeliselt vastu võtnud, peab ta võimne olema tõetruult, muutmatult edasi andma, ilma et seda moonutaks oma mõttekujutuse lisanditega. Lõppeks tunnistaja peab oma ütluse andma erapooletult, s. t. et ei saaks temast eeldada, et ta mõnesugusel põhjusel (isiklik vaen, sõprus, sugulus, huvitavus jne.) tahtlikult kohtule tõsiasju annab edasi moonutatud kujul või lausa valetab. Kui palju vajalikkuse eeldusi ja kuipalju kõlbmatuse võimalusi!

Pole siis midagi imestada, et tunnistaja ütluse kui tõendi suhtes ollakse üldiselt skeptilisel arvamusel¹². See on kõik tõsi, kuid puudulik tõend on siiski rohkem kui üldse tõendi puudumine. Tunnistajate kui tõendi väljahetmine tsiviilprotsessis võrduks aga protsessi sihist loobumisele tegeliku tõe kindlakstegemiseks ja tähendaks formaalse e. legaalse tõendusteooria juurde tagasipöördumist. Kellelgi ei tule meelde nõuda, et tunnistaja kui tõend kriminaalprotsessist välja tõrjutaks, sest vastasel korral poleks võimalik üldse kuritegusid välja selgitada. See on aga ühtlasi parim argument selleks, et ka tsiviilprotsessis tunnistaja on tihti ainuke vahend, mille abil võimalik on kohtule tõendada vastavat olma või sündmust. Siia kuuluvad näit. igasugused perekonnaõiguslikud vahekorrad, hagid deliktidest jne. Isegi juriidiline toiming, mis sõlmitakse kontrahentide tahteavalduse

¹² Vt. Bierling, *Juristische Prinzipienlehre* IV, lk. 104 jj.; J. G. Gmelin, *Zur Psychologie der Aussage*, 1908; L. Levin, *Richterliche Prozessleitung und Sitzungspolizei*, 1913, lk. 164 jj.

põhjal, on meie seaduse põhjal üldiselt vormivaba; seda võib sõlmida ja sõlmitaksegi tihti suuliselt. Jällegi on tunnistaja see, kes kohtule peab tõendama, kuidas asi tõeliselt oli.

6. Vene 1864. a. TKS autorid loobusid täiesti põhjendatud legaalsest e. formaalsest tõendusteooriast, jättes kohtule vabaduse hinnata tõendeid oma südametunnistuse põhjal. See põhimõte pole aga tunnistajate suhtes küllaldase järjekindlusega läbi viidud.

TKS eeskirjad loevad terved kategooriad isikuid tunnistuskõlbmatuteks sel abstraktsel eeldusel, et need mitmesugustel seaduses ette määratud põhjustel ei väärivat usaldust, ilma et kohus neid üldse võikski üle kuulata ja nende usaldusväarsuse üle otsustada oma südametunnistuse põhjal.

Selline seisukoht võis omada mõtet ja alust legaalse tõendite hindamise süsteemi juures, kuid ta on ülekarune tunnistajate ütluste tõendusjõu hinnangul kohtuniku südametunnistuse põhjal, kus kohus alles siis, kui ta on tunnistaja üle kuulanud, kaalub, kuivõrd tunnistaja ütlused väärivad tõendina arvestamist. Enne aga kui kohus pole tunnistajat näinud ega kuulanud tema seletusi ning saanud temast kogumuljet, ei või keegi ütelda, kas teda võib usaldada või mitte¹³.

Vene Kriminaalkohtupidamise seadustiku autorid asusid õigemale seisukohale, võimaldades kõiki isikuid tunnistajatena üle kuulata ning vältides mõningaid tunnistajate kategooriaid vandelevõtmast. TKS eeskirjad lubavad aga vastaspoolel teatud kategooriaid tunnistajaid taandada, ilma et neid kohus üldse saaks üle kuulata. Seega TKS ja KKS eeskirjad tunnistajate suhtes erinesid tunduvalt. Samal ajal on aga mõlema protsessi ülesandeks materiaalse tõe väljaselgitamine ning vahendid selleks peaksid nii ühel kui teisel juhtumil olema sarnased. Vene seadusandlus juba 1889. a. 29. detsembri Semski načalnikute protsessi seadustikus kaotas sellise lahkumineva korra.

Olgu tähendatud, et ükski moodne Lääne-Euroopa protsess ei tunne sellist tunnistajate taandust, nagu meie TKS § 373.

Muuseas TKS § 373 p. 4 määrab, et vastaspool võib tunnistuse andmisest taandada isiku, kellega tal on kohtus tsiviilprotsess. Tegelikus elus, kui tahetakse vastaspoolel mõnda tähtsat tunnistajat reast välja lüüa, lavastatakse selle vastu mõni väljamõeldud protsess. Selline nurgaadvokaadi võtte leiab paraku tihtigi rakendust meie protsessides. Inimene jääb inimeseks: miks ei peaks kasutatama knihve, mida seadus võimaldab! Eelnõu lõplikul viimistlemisel leiti, et selline tunnistajate taandumine ei ole õigeksmõistmise huvides.

Eelnõu § 225 on redigeeritud nii, et tunnistajad, kelle vastu vastaspool on avaldanud taanduse praeguses protsessis (§ 373) ettenähtud põhjustel, kuulatakse siiski üle, kuid ilma vandeta.

7. Korraldamist vajasid ka eeskirjad tunnistajate kohtusse kutsu-
mise kohta. TKS § 370 määrab küll, et peale mõningate erandite keegi

¹³ Vt. Engelmann, osund. teos, lk. 304.

ei või keelduda tunnistamisest. Kuid kahjuks on sanktsioon, mis keeldub ähvardab, liig nõrk. § 383 järgi võib tunnistajat, kes seadusliku põhjusega ei ilmu ülekuulamisele, karistada rahatrahviga 50 sendist kuni 25 kroonini ning tunnistaja kutsutakse vastava poole palvel uuesti kohtusse. Jääb tunnistaja ka teistkordselt ilmutata vabandava põhjusega, karistatakse teda veel samas ulatuses rahatrahviga ning sellega asi lõpebki. Järelikult tunnistaja, kes mingisugusel põhjusel ei suvatse kohtusse ilmuda seletust andma, pääseb võrdlemisi tühise rahatrahviga. Tihti on just vastaspool huvitatud, et tunnistaja ei ilmuks ülekuulamisele ja et teine pool ei saaks oma väiteid tõendada. Praegune kord, kus tunnistajat sunniviisil ei saa kohtusse tuua, võimaldab sel alal tumedaid kombinatsioone. Eelnõu on püüdnud selle pahe kõrvaldada, määrates § 233, et tõrkuja tunnistaja tuuakse tarbekorral sunniviisil kohtusse. See § kõlab nii:

„Tunnistaja, kes elab mitte kaugemal, kui 25 kilomeetrit kohtu asukohast, või olgugi kaugemal, kui ta ei ole aga palunud ennast üle kuulata tema asukohale lähemas kohtus, langeb määratud tähtajal mõjuva põhjusega kohtusse mitteilmumise eest kohtu määramisel rahatrahvi alla 1 kroonist kuni 50 kroonini, asja tähtsusele ja tunnistaja jõukusele vastavalt. Ilmumiseks määratakse tunnistajale uus tähtaeg. Trahvi alla langeb tunnistaja samadel alustel ka teiskordse mitteilmumise eest, kusjuures järgmiseks korraks ta tuuakse kohtusse sunniviisil poole palvel ja kulul Kriminaalkohtupidamise seadustikus tunnistajate sunnitoomise kohta ettenähtud korras.“

IV.

1. Asja arutus kohtul võib kesta pikemat aega. Pahatahtlik kostja võiks oma varanduse sel vahemikul, mis kestab hagipalve esitamisest kuni kohtuotsuse soorituseni, kõrvaldada või muul viisil tekitada olukorra, kus hagejal osutuks võimatuks saada rahuldust. Et sellist hädaohtu vältida, on protsessi eeskirjad ette näinud hagi kindlustuse instituudi. 1889. a. TKS täiendav novell lubas koguni kohtusse veel esitamata hagide suhtes eelkindlustust, kui see hagi paistis olevat tõenäoline ning selliseks eelkindlustuseks oli vajadus. Selline eelkindlustus kuulub selle jaoskonnakohtuniku võimkonda, kus asub see vara, mis peab olema kindlustuse esemeks.

Kindlustuse viisid meie TKS järgi seisavad vara aresti alla panekus, hoiu- või keelumärkuse kandmises kinnisvarale, võlgnikult allkirja võtmises elukohast mittelahkumise kohta ja kohtulikus käänduses. Tegelikus elus on selgunud, et neist kindlustusviisidest on vähe. Tihti on tarvilik, et kostjale keelataks mingi toiming, kuni asi pole otsustatud, kuna vastasel korral hagejal osutuks hiljem, kui ta protsessi võidab, võimatuks endist olukorda jalule seada. Näit. poolte vahel on vaidlus maja omandiõiguse kohta. Kostja, kelle valduses maja on, asub seda lammutama. Hiljem hageja on protsessi võitnud, kuid maja asemel on ainult varemed. Tänavu sügisel, kui sakslased siit oma juhi kutsel ära kolisid, tahtis üks lahuselav naine oma last Saksamaale viia. Mees, kes oli mittesakslane ning jäi siia, tõstis lapse

äraviimise vastu kohtus hagi. Kuna juba järgmisel päeval laev pidi lapse siit ära viima, palus isa tema hagi kindlustada ja lapse äraviimine seisma panna.

Sellised kindlustusviisid pole meie protsessis kahjuks ette nähtud. Kohtud lubavad mõningail juhtudel neid, kuid et asjale anda kindel seaduslik alus, võeti eelnõusse uus kindlustusviis (§ 469—474) ajutiste korralduste näol. Edaspidi on kohtule antud võim määrata, millised ajutised korraldused hagi kindlustuseks on tarvilikud, eriti võib kohus kostjale keelata korraldusi ja toiminguid, mis muudavad vaieldavat eset või tema olukorda. Seejuures ei saa ka hagi kindlustuseks võtta tarvitusele selliseid abinõusid, mis teeksid hagi tagasilükke korral võimatuks endistada endist seisukorda (§ 470).

2. Kohtutegeluses on selgunud, et mõningail juhtumitel hagi kindlustus ei anna tulemusi, vaid tuleb lubada kaitset kohtuotsuse näol, juba enne kui saabub kostjale kohustuse täitmise päev, kusjuures kohtuotsus kuulub sooritusele endastmõistetavalt siis, kui on saabunud tähtpäev kohustuse täitmiseks.

Näit. on üürileandja või renditaja sellest väga huvitatud, et üüri- või rendileping, mis kehtib ettemääratult kindla kalendripäevani, tõeliselt sel päeval ka lõpeks, s. t. et üürnik või rentnik sel päeval välja koliks. Kui aga vabatahtlikku väljakolimist ei ole, siis oleks üüritajal või renditajal hea omada seadusjõulist kohtuotsust, et väljatõstmist toimetada sunniviisil. Kui tuleks ära oodata rendilepingu lõppemise tähtpäev ja alles siis võiks tõsta tõrkuja rentniku vastu hagi väljatõstmiseks, kestaks ebaõige seisukord edasi, kuni kohus jõuab asja otsustada ning annab eelsoorituse, mille andmine ka ainult teatud eeldustel on võimalik. Kohtutegeluses näemegi, et sellise olukorraga rentnikud ja üürnikud vahel spekuleerivad. Kohtutegeluses on tekitanud mõningaid lahkarvamusi küsimus, kas tähtaegade järele korduvate sammete puhul, näit. elatisraha suhtes, võib kohtult paluda otsust ka selliste sammete suhtes, milliste tähtaeg saabub alles pärast kohtuotsuse tegemist.

Saksa ZPO § 257—259, Austria (§ 406) ja Ungari (§ 131) protsessid näevad ette selliste juhtumite lahenduseks hagid tulevaste sammete kohta (*Klage auf die künftige Leistung*).

Vastavad normid on võetud ka meie eelnõusse.

V.

1. Otstarbekuse seisukohast lähtudes seadus liigitab tsiviilasju kohtute vahel. Nn. objektiivne allumus määrab ühelt poolt kindlaks asjade liigid ja teiselt poolt kohtute liigid. Meie protsessi järgi on tsiviiltülid liigitatud kahesuguste kohtute vahel, jaoskonnakohtute ja ringkonnakohtute vahel. Seadusandjal on sellel liigitusel lähtekohaks asjade raskus, keerulikkus. Jaoskonnakohtule alluvad vähemhinnalised õigustülid tavalisest käibest, eriti kohustusõigusest (igasugused lepingulised vahekorrad), samuti asjaõiguslikud hagid vallasvarale, kui

hagihind ei ületa 1000 kr., samuti hagid rikutud valduse endistamise kohta. Eesti seadusandlus on jsk.-kohtunikku allumust järkjärgult suurendanud, nii on neile allutatud kõik elatisraha hagid hagihinna peale vaatamata, samuti hoiukorras pärijate pärimisõigustesse kinnitamine, testamendi avamine ja seadusjõusse kinnitamine.

Eelnõu koostamisel kaaluti, kas ei tuleks jsk.-kohtunikule allutada asiõiguslikke hagisid kinnisvara kohta hariliku allumuse piirides. Meil Eestis on ju tuhandeid talundeid, kus pinnasuurus kõigub 0,5—5 hektaari vahel. Selliste väikeväärtuslike talundite suhtes protsess ringkonnakohtus tuleks kallis ja pealegi ei oleks mõistlikku põhjust ringkonnakohtuid, mis on mõeldud raskemate kohtuasjade arutamiseks, koormata selliste tühja-tähja asjadega.

Pärast pikemat kaalumist otsustati küsimus eitavalt. Leiti, et asjaõiguste keerulikus kinnisvarade suhtes ei olene sellest, kas see vara on väike või suur, vaid üldse selle õiguse iseloomust, hüpoteegi süsteemist ja sellest järgnevaist õigustest kolmandate isikute kohta. Pealegi oleks raske mingisuguse kindlal objektiivsel alusel seadusega fikseerida siin hagihinda. Lõppeks on jsk.-kohtunikud niikuinii tööga ülekoormatud. Pealegi on ringkonnakohtul võimalik ka neis asjus tunnistajaid üle kuulata ja muid tõendeid koguda kohaliku jsk.-kohtuniku läbi.

Küll aga leiti, et sundsoorituseks vastava soorituspealkirja tegemine aktidele (protestitud vekslid, tšekid; hüpoteegid, notariaalsed rendi- ja üürilepingud, kohtulikud sobingud jne) võiks terves ulatuses toimuda jsk.-kohtuniku poolt. Eelnõu § 795 p. 7 ja 999 redigeeriti vastavalt. Hagi sellise sundsoorituse pealkirja tühistamiseks (TKS § 161¹¹) tuleb aga tõsta üldallumuse eeskirjade kohaselt (eelnõu § 993).

2. Tõsine ja raskem probleem on tsiviilprotsessis edasikaebuse instituut. Kõik edasikaebused leiavad oma aluse ja õigustuse inimliku tunnetuse puudulikkusest¹⁴. Otsus võib olla ebaõige või peetakse ta ebaõigeks kaotaja poole poolt. Seepärast kõik edasikaebuse abinõud on õiguskaitse teenistuses, kindlustades protsessijatele võimaluse taotella neile ebasoodsa kohtuotsuse asendamist teise soodsamaga. Riik tuleb neile protsessijate püüetele vastu, kuna otsuse kontrollimine kõrgema kohtu poolt kindlustab suurema kindluse otsuse õigusele ja tõstab rahva usaldust riikliku õiguskaitse vastu; pealegi on edasikaebus vajalik ka riiklikkudes huvides, sest sellega kõrgemad kohtud saavad ülevaate alamate kohtute tegevusest ja võivad oma otsustega mõjutada viimastele kasvatuslikult; sellega omakorda saavutatakse terves riigis ühtlane ja õiglane õiguse rakendus.

Kuid teisest küljest edasikaebuse kitsendus on poolte huvides, eriti mis puutub võitjasse. Edasikaebust tuleb piirata ka riiklikkude

¹⁴ Vt. L. Rosenberg, *Lehrbuch des Deutschen Zivilprozessrechts*, 1927, lk. 423.

vajaduste tõttu: ei saa pidada lubatavaks, et mõni isik oma lõpmatus kaeblemisinnus võib oma asja igavesti venitada, koormata kohtuastmeid igasuguste põhjendamatu kaebustega, tekitades peale muu ka majanduslikku kahju raha ja aja kaotuse näol. Ja kord ometi peab igal tüülil olema lõpp.

Muidugi on kujutletav, et esimese kohtuastme otsus on lõplik ning et selle peale pole mingit edasikaebust. Näit. Rooma klassiline protsess, *ordo iudiciorum*, ei tundnud edasikaebeinstantsi. *Iudex* oli esimene ja viimane instants. Ta oli demokraatlik-vabariiklik kohtunik, kes otsustas vabakodanikuna lõplikult kaaskodanikkude tüli¹⁵. Ka meie vahekohtu otsus ei luba sisulist edasikaebust. Keskajal, kanoonilises protsessis satuti teise äärmusse; tekkisid mitmed edasikaebe instantsid, mis võimatuseni aeglustas protsessi ja võttis õigusekaitselt ta pearelvad — kiiruse ja õigluse.

Nüüdisaja tsiviilprotsess on asunud keskteele, edasikaebus teatud eeldustel on lubatud, kuid edasikaebe instantside arv on piiratud; on olemas ainult üks sisuline edasikaebeaste, nn. apellatsioonikohus, ja selle otsuste seadusepärasust võib veel kontrollida riigi kõrgem kohus kas kassatsioonikohtuna (Prantsusmaal, meil) või revisjonikohtuna (Saksas, Austrias, Ungaris). Vahe on selles, et kassatsioonikohus revideerib apellatsioonikohtu otsust ainult seadusepärasuse seisukohalt ning juhtumil, kui ta seda otsust ei pea õigeks, tühistab selle, kuid ei tee ise uut otsust, vaid saadab asja uueks sisuliseks arutuseks teisele apellatsioonikohtule. Revisjonikohus revideerib samuti apellatsioonikohtu seaduspärasust, kuid ta võib tarbekorral ka ise teha uue sisulise otsuse, ilma et alati pruugiks asja saata apellatsioonikohtule tagasi sisuliseks arutuseks.

Mis puutub apellatsioonikaebuste andmise piiramisse, siis selles on seadustikud võrdlemisi tagasihoidlikud. Apellatsioon peetakse üldiselt kõigis asjus lubatuks, ka väikeväärtuslikes. Väikemehele tema kroonid on tihti suhteliselt väärtuslikumad, kui rikkale mehele ta tuhanded. Kogemused näitavad, et edasikaebuste takistamine esimese astme kohtuotsuste suhtes tekitab soovimatuid nähtusi ja tabab eeskätt kehvemate rahvakihtide õiguskaitset¹⁶.

Saksa ZPO ei luba edasikaebust asjades, kus hagiaineks on varaõiguslik taotlus ja kus kaebuseseme väärtus ei ületa 100 RM (ZPO § 511-a). See kitsendus on tehtud pärast Maailmasõda. Tunduvalt piiratakse Saksamaal aga revisjonikaebuste andmist Riigikohtule. Varaõiguslikes tülides võib revisjonikaebust anda ainult, kui kaebuseseme väärtus (der Wert des Beschwerdegegenstandes) ületab 6000 RM. Erandid on lubatud ainult mõnes eriküsimuses, samuti õigustülides, mis oma liigi poolest tervelt alluvad ringkonnakohtule. Kuna kohtute seadustiku (GVG) § 23 järgi jsk.-kohtunikule (Amtsgericht)

¹⁵ L. Wenger, *Institutionen des Römischen Zivilprozessrechts*, 1925, lk. 201.

¹⁶ Vt. A. Gottl, *Ungarische Zivilprozessordnung*, 1911, lk. 350.

alluvad varaõiguslikud taotlused hagihinnaga kuni 500 RM, siis sellega tavalised jaoskonnakohtu asjad ei ulata Riigikohtuni, erandiks on ainult perekonna vahetõrgetest ja väljaspool abielulist vahetõrget tekkinud alimendiasjad.

See aga ei tähenda kaugeltki seda, et ka teistes asjades revisjonikaebuste andmine oleks täiesti vaba, nagu me võiksime seda arvata meil kehtiva korra järgi. Revisjonikaebust Riigikohtule ei saa anda protsessija ise, ka mitte tavaline advokaat. Revisjonikaebuse võib anda ainult Riigikohtu juures olevasse advokatuuri kuuluv advokaat. See advokatuur moodustab enesest väikesearvulise korporatsiooni. 1. juunil 1929. a. kuulus sinna 22 advokaati. See arv on *numerus clausus*¹⁷. Auväärne soliidne advokaat kaalub, kas on küllalt alust kaebamiseks. Kui advokaat ei nõustu kaebust andma, on protsessijal õigus pöörduda kaebusega Riigikohtu presiidiumi poole, kes tarbe korral teeb mõnele advokaadile kohuseks kaebust anda. Muide, selline protsessija protest leidvat harva rahuldamist.

Kindla korra järgi komplekteeritud, asjatundlik ning majanduslikult iseseisev advokatuur on siin selleks tihedaks sõelaks, millest kõik Riigikohtule antavad revisjonikaebused tsiviilasjus läbi käivad ja mis kohusetruult hoolitseb selle eest, et kõrgemasse kohtusse ulatavad ainult sellised asjad, mis vajavad põhimõttelist lahendust.

Prantsusmaal kassatsioonikohus tsiviilasjus on korraldatud veidi teisel põhimõttel. Ka siin kassatsioonikaebuste andmine on piiratud mitmesuguste formaalsete nõuetega. Omapärane on aga siin viis, kuidas kassatsioonikaebusi arutatakse. Kassatsioonikaebus kuulub kõigepealt läbivaatamisele erilises kassatsioonikohtu osakonnas, *chambre de requêtes*. Juhtumil kui see kamber leiab kaebuse olevat põhjendatud, tuleb see juba põhjalikumale arutusele teises osakonnas, *chambre civile*, kus asi analüüsitakse juriidilisest küljest ja kirjutatakse motiveeritud otsus.

3. Pöördudes meil kehtiva korra juurde, näeme, et meie protsess tunneb 1) apellatsiooni, s. o. sisulist edasikaebust esimese kohtuastme otsuse peale ja 2) teise kohtuastme otsuse tühistamise palvet, mis adresseeritakse Riigikohtule, ning omakorda tunneb kolme liiki kaebusi: a) kassatsioonikaebus, b) asja uuesti ülesvõtmise palve ja 3) kolmandate asjast osa mittevõtnud isikute palved.

1864. a. TKS autorid piirasid apellatsioonikaebuste andmist. TKS § 134 järgi oli rahukohtuniku otsus nõudeasjades, kus hagihind ei ületanud 30 rubla, lõplik, mille peale apellatsioonikaebust ei saanud anda, oli võimalik ainult anda kassatsioonikaebus, kuid seda mitte kõrgemale kassatsioonikohtule, Valitsevale Senatile, vaid tavalisele teise astme kohtule, s. o. rahukogule (TKS § 162, 185 p. 1., 189). See kord püsis kauemat aega. Alles 1912. a. 15. juuni ning 1913. a. 26. juuni seadustega muudeti see nii, et apellatsioonikaebus on lubatud kõikide

17 Vt. A. Lobe, *Fünfzig Jahre Reichsgericht*, 1929, lk. 215.

rahukohtuniku sisuliste otsuste peale. Selle asemel kitsendati aga rahukohtutele alluvais asjades kassatsioonikaebuse võimalust. Kassatsioonikaebus on võimalik ainult nende rahukogu otsuste peale, kus hagihind ületab 100 rubla. Vähemaväärtuslikes asjus, kus hagihind ei ületa 100 rubla, tuli protsessijatel rahulduda ainult kahekordse sisulise arutusega, kuna kassatsioonikohtusse, Senatisse, neis asjus kaebus ei olnud võimalik.

See kord kehtib praeguseni meil, selle muudatusega, et TKS § 186 ettenähtud hagihinna alammäär kassatsioonikaebuse andmiseks on määratud 50 kroonile (RT 85—86, 1924).

Kas on meil kaaluvaid põhjusi meie praegust edasikaebe korda ja süsteemi muuta?

Kõigepealt küsimus, kas on põhjust takistada apellatsioonikaebuste andmist?

Eelnõu autorid on leidnud, et see ei ole tarvilik, sest seega ei võidaks õigusmõist midagi. Kui apellatsiooniate on asja põhjalikumaks arutuseks ja õiguskaitse kindlustuseks tarvilik, siis peab see põhimõtteliselt kättesaadav olema kõigis asjus.

Keerulisem on kassatsiooni probleem.

Meil on kuidagi väga laialdaselt levinud vaade, et Riigikohus on kolmanda astme kohus, kus ka sisuliselt võib asja veel arutada ja *suum cuique tribuere*. Nähtavasti ei arva ainult lihtrahvas nii, kellelt ei saa nõuda juriidiliste peensuste teadmist, vaid isegi advokaadid annavad sagedasti Riigikohtule puhtsisulisi kaebusi, eriti aga oma suuliste seletuste andmisel kipuvad nad unustama, et esinevad kassatsioonikohtus. Kassatsioonikaebusi, mis on TKS § 793 ja 798 eeskirjade kohaselt põhjendatud ja sisaldavad eneses kassatsiooniastme jaoks ainuüksi tähtsat elementi, juriidilist analüüsi, esitatakse vähe. Nähtavasti meie advokaatide tegevus on nii mitmele alale laialivalgub, et neil pole mahti süveneda kassatsioonimenetluse põhimõtetesse, mispärast meil ei saa küllaldaselt välja kujuneda vastav mentaliteet ja töötehnika. Ega põhjuseta vanades kultuurmaades kassatsioonikohtu juures ei asu omaette eksisteeriv advokatuur. Kuivõrd meie väikeriigi oludes selline asutus mõeldav oleks, see küsimus vääraks kaalumist.

Kui aga advokatuuri korraldus meil seda hädatarvilikku reformi ei võimaldaks, siis tuleb sõel kassatsioonikaebuste jaoks leida mujal.

Tsiviil-asjades Riigikohtusse kassatsioonikaebusi tuleb palju, sest formaalseid takistusi selleks meie protsess ei tunne, välja arvatud tähtsusetu erand rahukohtute asjades, kus hagihind ei ületa 50 kr. Kaebuste arv, mis Riigikohtu tsiviilosakonda aasta jooksul tuleb, kõigub 1000—1200 vahel. Välisriikide kõrgemates kohtutes kirjutab kohtunik aastas 40—60 otsust, meil ulatub see arv kuni 300. Sellise töökoormuse juures kohtunikud ei saa küllalt rahulikult ja põhjalikult süveneda juriidiliste probleemide analüüsimisele. Loomulik oleks, et Riigikohtu koosseisu tuleks praeguse töörohkuse juures suurendada. Kuid siin on komistuskiviks meie riigikassa piiratud ressursid. Jääks seega üle

kaaluda abinõusid, kuidas piirata kassatsioonikaebuste andmist. See abinõu põrkaks aga kokku meie rahva mentaliteediga. Võib vähemalt karta, et seadusandlikes kodades seaduse eelnõu kassatsioonikaebuse võimaluste piiramiseks ei leiaks vaimustatud vastuvõttu. Pealegi on teoreetiliselt väga küsitav, kui võrd õiglane oleks kassatsioonikaebusi piirata hagihinna järgi. Juriidilised probleemid võivad mõnes väikeväärtuslikus hakis olla väga komplitseeritud, mis vajavad kõrgema kohtu autoriteetset seletust. Pealegi näitab statistika, et kassatsioonikaebuste rahuldamise protsent ulatub meil 20—30%. Lõpuks on veel üks argument, mis praeguses olukorras räägib kassatsioonikaebuse piiramise vastu: varsti jõustub uus tsiviilseadustik, mis toob kaasa palju muudatusi, terved uued õigusinstituudid. See kõik raskendab kohtute tööd, kutsub esile lahkuminekuid, mitmekesistab kohtute praksist. Ainukeseks ühtlustajaks ja stabiliseerijaks on siin Riigikohus. Ei tohi unustada ka seda, et meil puudub ja saab vist pikema aja vältel puuduma mainimisväärne juriidiline kirjandus. Suurtes riikides aitavad õiguse arengule kaasa hulk tüsedaid teoreetikuid, kes töötavad õppejõududena kõrgemate koolide juures. Meil puudub ka selleks õhkkond ja väljavaated. Jääb siin üle ainukese seadusetõlgendajana ja õigusearendajana kohus, kelle tegevust ühtlustab ja juhhib oma seletustega Riigikohus.

Eelnõu § 849 järgi ei saa kassatsioonikaebusi esitada jsk.-kohtunikule alluvais asjades, kui hagihind ei ületa 100 kr. Kassatsioonikaetsjoni on kõrgendatud. Kohtukoja asjades on selle miinimum 50 kr., maksimum 1000 kr., üldiselt aga 1% taoteldavalt või vaieldavalt summalt (§ 678); jsk.-kohtunikkude asjades võetakse kaetsjoni kohtulõivu suuruses, kuid minimaalselt 20 kr. (§ 851). Eelnõu § 674 järgi kassatsioonikaebuse võib esitada ning suulisi seletusi Riigikohtus anda ainult vandeadvokaat.

Need abinõud võiksid teatud määral pidurdada põhjendamatu kassatsioonikaebuste kokkuvoolu Riigikohtusse. Kuid teiselt poolt tuleks Riigikohtule enesele anda suuremad õigused põhjendamatu kaebuste läbivaatamiseks kõrvaldamiseks. Eeskujuks võib siin olla Prantsuse kassatsioonikohtu korraldus. Selles mõttes tuleb edasi arendada TKS § 802¹ p. 1 eeskirju, formuleerides neid nii, et Riigikohus võib korraldaval istungil kõrvaldada läbivaatamiselt kaebused, mis ei sisalda kassatsiooni põhjusi või mis ei vaja seaduse tõlgendust. Seega oleks kaebuste kontroll Riigikohtu enese käes, mis kindlustaks, et need kaebused, mis juriidiliselt on põhjendatud ja vajavad seaduse tõlgendust, tuleksid põhjalikule arutusele, kuna kaebused, kus sellised asjaolud puuduvad, kuuluksid kõrvaldamisele.

Ei tohi iialgi unustada, et kassatsioonikohtu peamine funktsioon seisab õigusmõiste huvides seaduse tõlgenduse ja rakenduse ühtlustamises. See suur ülesanne on saavutatav ainult siis, kui vastavalt on korraldatud kassatsioonikohtu struktuur ja tegevus.

T. Grünthal

KULD JA AMEERIKA ÜHENDRIIKIDE KAUBANDUSPOLITIKA

Kulla küsimus on olnud alati aktuaalne. Ta pole seda vähem tänapäev kui ta oli seda aegadel, mil enamik suurriige vääringsid oli selle kallismetalli alusel.

Kuld on tõepoolest jäänud rahvusvaheliseks korraldusvahendiks, mida võlgnevailt mailt pole kunagi keeldunud vastu võtmast. Ja just seepärast, et kollast metalli aktsepteeritakse kõikjal maksuvahendina kõigi kaupade eest, tuleb Prantsuse ja Inglise võimsaid kullatagavaru õigusega pidada tõelisteks sõja-aardeiks.

Alles hiljuti arutati Ühendriiges kulla probleemi. Ameerika avalik arvamine on eriti huvitatud sellest metallist, sest Ühendriigid omavad teda 17 600 miljonit dollarit (ehk Eesti kroonides ümmarguselt 74 miljardit) ja see hulk moodustab umbes 60% maailma kuldraha tagavaradest.

Ameerika kullareservide kasvamine on olnud eriti kiire kuue viimase aasta kestel, mille jooksul nad on paisunud ligidale 10 miljardi dollari võrra.

*

Ameeriklased, vähemalt mõningad nende hulgast, tunnevad sellise suure kullakuhjumise puhul teatud rahutust. Mida kardavad nad siis, kuna kallismetalli kokkuvool näikse juba iseenesest pidavat olema neile rahuldustunde põhjuseks?

Nad kardavad kahte asja.

Esiteks, et tohutute kullahulkade kuhjumine võib tuua kaasa inflatsiooni. On teada, et rahametalli reservid moodustavad krediitide aluse. Järelikult, mida enam reservid kasvavad, seda enam suurenevad krediidid. Ja kui nende laenemine muutub liialiseks, siis nad kutsuvad esile varem või hiljem börsil ja turgul üldise spekulatsioonipalaviku, millele omakorda järgneb enam või vähem tugev tagasilöökk. Need on ebastabiilsuse nähtused, mida Ameerika autoriteedid kardavad kõigepäält.

Ometi ei saa seda muret, mis juba korduvalt ilmnes kaunis lähedases minevikus, pidada raskeks. On alati võimalik ja isegi hõlpus tehniliselt steriliseerida üks osa kullatagavarast, see tähendab vältida teda kasutamast tervena krediitide aluseks. Neid võib ka otsejoones kokku suruda. Ja kui tõesti kallismetalli küllus muutub segavaks, kes takistab siis varaametit sellest osaliselt vabanemast, lastes kuldrahad liikvele?

Teine mure on hoopis teist laadi. Sedamööda kui kuld kuhjub Atlandi taha, asetatakse teatud ringkonnis küsimus, milline oleks tulevikus selle metallihulga väärtus? Kardetakse isegi, et pärast sõda see väärtus langeb, kui kuld jätkab voolamist Ühendriigesse ja kui peagu kõik olemasolev kullahulk lõppeks koondub sinna.

Selliste kartustekaja on ulatunud kuni Londonini, kus mõned ajalehed tõstsid küsimuse, kas Washingtoni võimud ei hakka viimaks nõudma Inglise valitsuselt, et ta maksaks oma ostude eest Ühendriigele pigem Ameerika vääringutega, mis on praegu Inglise turul, kui kuldrahaga. Õnneks on küsimus kaugel sellest, et omandada sellist teravust. Ameerika varaamet teatas, et ta ei kavatse sugugi keelduda kullast kui rahvusvahelisest maksuvahendist.

*

Mis puutub kartusesse kulla väärtuse languse suhtes tulevikus, siis on see kindlasti põhjendatud.

See oletus on kindlasti rajatud osalt usule, et kulla päämine väärtus seisneb tema rollis rahana. Usk, mis ei näi olevat õigustatud. Kui kuld täidab

tähtsaid raha-ülesandeid, nagu on leada, siis seda scepärast, et tal on teatud omadused, mis ta teevad kohaseks selleks. Järelikult neile omadusile ja mitte tema rollile tuleb omistada tema väärtust. Vastupidine arvamus segab ära tagajärje põhjusega.

Ent, öeldakse, kulla kasulikkus seisneb tänapäev päämiselt selles, et ta võimaldab maksmisi, mida ei saa teostada ainetega ja tööga. Aga ainult maad, kelle üldine bilanss osutab puudujääki, peavad tarvitama väärismetalli selleks otstarbeks. Kuna Ühendriigid pole osutunud sellises olukorras juba paljude aastate kestel ja ei paista tõenäolikkuna, et nad osutuksid selles niipea, mida peavad nad siis õige pääle hakkama oma kullaga?

S.

JÜRI VILMSI MÄLESTUSE JÄÄDVUSTAMISEST

Eesti Päästekomitee liige, esimene Eesti peaministri abi ja kohtuminister Jüri Vilms oli Eesti iseseisvuse suurvõitleja ja selle esimene märter. Tema eeskuju ja mälestuse väärrikaks jäädvustamiseks asutati Tartus 10. detsembril 1938. a. Jüri Vilmsi Mälestamise Komitee järgmises koosseisus: esimees — välisminister prof. A. Piip, abiesimehed — prof. F. Laja ja prof. P. Tarvel, laekur õp. A. Reeben, abilaekur — riigikohtunik R. Räägo, sekretär — mag. A. Loring, ametita liige — pressilatašee Ed. Laaman. Komitee alustas tegevust möödunud aasta algul. Lähemaliks ülesandeks on komiteel J. Vilmsi elu ja võitlust käsitleva koguteose väljaandmine, kõigi J. Vilmsisse puutuvate materjalide kogumine, J. Vilmsi artiklite ja kirjutiste kogu avaldamine, mälestusmärkide püstitamine ja J. Vilmsi mälestusõhtute korraldamine üleriigiliselt.

Eeltööd koguteose väljaandmiseks algasid juba 1938. a., enne Komitee asutamist. Üleskutsega kirjutuste, mälestuste ja andmete saamiseks pööruti mitmekümne isiku poole. Suurem osa kaastööst on juba koos. Koguteose toimetuse kolleegiumi kuuluvad: esimehena prof. P. Tarvel, liikmetena õiguskantsler A. Palvadre, riigikohtunik R. Räägo, õp. A. Reeben, kirjanik E. Kippel ja tegevtoimetajana mag. A. Loring. Koguteos on kavetatud umbes 500-leheküljelise, koosnevaks 3 osast: uurimuslikust ülevaatest, mälestustest ja mitmesug. lisadest. Uurimusliku osa autoreiks on prof. P. Tarvel, mag. A. Päril ja mag. A. Loring. Teises osas avaldatakse mälestusi üle 50 isikult, nende hulgas president K. Pätsilt, välisminister prof. A. Piibult, endisilt riigivanemalt prof. J. Tõnissonilt, J. Kukelt, O. Strandmanilt ja paljudelt teistelt. Koguteos läheb trükkki saabuval suvel ja ilmub jõuluks.

J. Vilmsi kirjutuste kogu avaldamine, temasse puutuvate materjalide kogumine ja mälestusmärkide püstitamine tulevad teostamisele pärast koguteose väljaandmist, vastavalt Komitee majanduslikele võimalustele.

J. Vilmsi mälestusõhtute korraldamine üle maa on käsil juba praegu. Sellekohase üleskutsega pöördus Komitee vabaharidustöö keskorganisatsioonide, Noortekomiteede ja maa-alkkoolide juhatajate poole. Mälestusõhtute korraldajalle saadab Komitee tegevusjuhiseid, kõnetekste, kuulutuste plankette ja ühislaulu-lehti. Haridusministeeriumi Noorsoo ja Vabahariduse Osakond on Komitee algatuse hääks kiitnud ja sellele oma soovitusi kaasa andnud. Seni on Komiteelt materjale palutud 50 mälestusõhtu jaoks.

Komitee rohkeist ülesandest tingitud suurte kulude katmiseks on praegu teoksil üleriigiline korjandus 200 korjanduslehega. Üleskutsega toetuse saa-

miseks on pöördutud ka tähtsamate asutiste, organisatsioonide ja äriliste ettevõtete poole. Suur osa neist, kelle kaasabi ja toetust on palutud, on Komitee üleskutsesele abivalmilt vastu tulnud. Tänu sellele on Komiteel väljavaateid võetud ülesannete edukaks teostamiseks, kuigi erakordne aeg avaldab ilmselt pidurdavat mõju korjanduse tulemusrikkusele.

Komitee büroo on Tartus Gustav-Adolphi tän. 18—2. Kirjade aadress: Tartu, postk. 179.

Järgmine «Akadeemia» number (4)
ilmub käesoleva aasta juunis.

«Akadeemia» ilmub endiselt, nagu
eelmistel aastatelgi, veebruaris, märtsis, ap-
rillis, juunis, septembris, oktoobris, novembris
ja detsembris.

„Akadeemia“ ilmub 8—10 korda aastas. Tellimishind aasta lõpuni kr. 5.—

Toimetuse kolleegium: Alfred Koort / Ants Piip / Hans Kruus, esimees /
Arvo Laidsoo / Andres Raska / Jaan Ots, tegev ja vastutav toimetaja.
Talitus avatud kella 11—14. Toimetaja kõnetund kella 13—14.

Väljaandja: Üliõpilasseltside Viliistlaskogude Liit. Toimetuse aadress: Ulikooli
15—3 Tartu, telefon 33-49, posti jooksev arve nr. 2389.

Ilmus 22. aprillil 1940.

Kõikjal,

KUS KA VIIBITE, OLGU
TEIE LAHUTAMA-
TUKS KAASLASEKS

«PÄEVALEHT»

LASTERÕÕM
ON LASTE MAAILM

LODIX

kingakreem

SIDOL

metallipuhastusvahend

SIGELLA

poonimisvaha

on parimad

A-S. SIDOL COMPANY, Tallinn

EESTI ÜHISTEGELISE LIIDU
TRÜKIKODA

(,EESTI ÜHISTRÜKIKODA*)

TALLINN, NARVA MNT. 27. TELEFON 477-40

73

EESTI ÜHISTEGELISE LIIDU
KIRJASTUSE KESKLADU

TALLINN, NARVA MNT. 30. TELEFON 324-57

Harulaod: Tartus, Tartu Tarvitajate Ühisus „Tulu”.
Uueturu 11, Viljandis, Viljandimaa Opetajaliidu
Kooperatiiv „Õpistu”. Rakveres, K.-ü. „Töökool” Rak-
vere osakond, Tallinna tän. Pärnus, Pärnu Kirjastuse
Ühisus, Kalevi tän. Kuressaares, Kuressaare Tarvi-
tajate Ühing. Valgas, Valga Ühispank

Darim materjal, nägus välimus

i s e l o o m u s t a v a d

$\frac{A}{S}$ Franz Krull'i
põllutööriistu

Tehase poolt igale põllutööriistale kaasaantav
vastutustäht kindlustab ostjale kvaliteet kauba

Müük üle maa kõigis suuremates põllutööriistade ärides

*Ka majanduslikult raskest ajal püüsi õiglaste
hindade ja rikkaliku valiku poolest*

esikohal

Firma M. Jänes

Asutatud 1899. a.

Tartus, Kaubahoov 8-9-10-11-12, tel. 25-91

Vanim ja suurim manufaktuuräri Eestis

Endiselt suures valikus
kodu- ja välismaa vabrikute tooteid.

VALMISÜLERIETE ERIOSAKOND

Oma töökoda. — Tellimiste vastuvõtmine. — Asjatundlik teenimine.

Meie tööstuse
kvaliteetsaadused

on Tartus müügil meie liha-
tsentraalides ja kõikides pare-
mates toiduainetekauplustes!

UHING „EESTI LIHAEKSPORT“

Tartu eksporttapamaja

Kodukeskjaam 40-54

*Juba kaheteistkümnendat aastat
mootorspordi ajakiri*

AUTO

ON AINUKENE SELLEALALINE AJAKIRI EESTIS

„AUTO“ on usaldatavaks sõbraks
kõigile mootorsportlasile.

„AUTO“ toob Eesti Mootor-
spordi Klubi ja Eesti Moto-
klubi teateid.

„AUTO“ toob huvitavaid matka-
kirjeldusi ja liikluskorraldusi
kogu maailmast.

„AUTO“ aastakäik maksab kr. 5,
poolaastas kr. 2.50, üksik-
number 50 s. Tellimisi võta-
vad vastu kõik postiasutised.

Ajakiri „Auto“ toimetuse ja talituse

asub Tallinnas Vabadusväljak 7—5 (EKA majas)
Telefon nr. 468-05. Posti jooksev arve nr. 570.

19-20 / 16781/283

Eestimaa Kindlustus-A.-S.

«EKA»

kodumaa suurim kindlustusasutus

Seltsi aktivad ulatuvad üle

3.500.000 krooni

Juhatus:

TALLINN, VABADUSVÄLJAK, TELEF. 427-80

Esindused kõigis linnades ja
maakohtades